

У КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

2 КИЇВ-1986

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора), А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, І. Ф. Курас, Ю. О. Курносів, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції М. Б. Озерова

Адреса редакції

252001 Київ, 1, вул. Кірова, 4

Телефон 28 52 34

Наукові редактори

доктор іст. наук *М. В. Коваль*,

канд. іст. наук *О. Ю. Гаврилюк*

Художній редактор *Н. М. Абрамова*

Технічні редактори *Н. Є. Любич, О. В. Дивуля*

Коректор *Г. С. Божок*

Здано до набору 11.12.85. Підп. до друку 24.01.86. БФ 32755. Формат 70×108/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл. вид. арк. 16,0. Тираж 2595 пр. Зам. 0-153.

Журнальне виробництво РВО «Поліграфкнига», 252030 Київ 30, вул. Леніна, 19

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ, № 2 (299), февраль, 1986. Інститут історії Академії наук Української ССР, Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інститута марксизма-ленінізму при ЦК КПСС. Научний журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежемесячно (На українском языке). Киев, издательство «Наукова думка». Адрес редакции: 252001 Киев, 1, ул. Кирова, 4. Журнальное производство РПО «Поліграфкнига». 252030 Киев 30, ул. Ленина, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

№ 2 (299)

ЛЮТИЙ

1986

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

СТАТТІ

XXVII з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

Партія веде	5
Олійник О. І. Досягнення УРСР у піднесенні економіки та добробуту трудящих (1981—1985 рр.)	15
Олененко Ю. О. Культурне будівництво на Україні в роки одинадцятої п'ятирічки	31
Лук'яненко О. М. Розвиток соціального забезпечення в Українській РСР на сучасному етапі	43
Пашенко А. Я. Книговидавнича справа в УРСР у період між XXVI і XXVII з'їздами КПРС	52
Мяловицький А. В. Питання атеїстичного виховання трудящих у виступах засобів масової інформації	64
Нагорна Л. П. Проект нової редакції Програми КПРС про ідейне протиборство двох світових систем	71
* * *	
Невичерпний арсенал революційної думки	83
Шилов В. С. (Москва). До підсумків XVI Міжнародного конгресу історичних наук	96

ПОВІДОМЛЕННЯ

Паламарчук Н. І. Співробітництво партійних організацій технічних вузів і промислових підприємств України по впровадженню досягнень науки у виробництво (1971—1975 рр.)	108
Катренко А. М. Пропагандистська діяльність харківських революційно-народницьких гуртків у середині 80-х років XIX ст.	115
Папенко Н. С. До питання про діяльність Німецької комуністичної партії та спроби її фальсифікації політологами ФРН	122

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Нікольський В. М. (Донецьк). Діяльність парторганізацій Донбасу по підвищенню дієвості місцевої преси (1971—1980 рр.)	130
---	-----

НАШ КАЛЕНДАР

Руденко Н. М. 90-річчя з дня народження Маршала Радянського Союзу С. К. Тимошенка	134
Держалюк М. С. Бела Кун і Україна (До 100-річчя з дня народження)	138

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Курносів Ю. О. На шляху до соціальної однорідності	143
Данильченко О. П., Кульчицький С. В. Комунисти на БАМі	145
Брик М. В. (<i>Львів</i>), Масловський В. І. (<i>Львів</i>). Проблеми розвитку сучасного села	147
Гордієнко Л. М., Курко Я. С. (<i>Чернівці</i>). Важливі складові ідеологічної роботи	148
Клоков В. І., Зінченко Ю. І. Ніхто не забутий, ніщо не забуте	150
Лукач Б. І., Парасунько О. А. Книга про Ужгород	151
Щербак В. Г. Курсом агресії та зради	152
* * *	
Основні матеріали республіканських міжвідомчих наукових збірників та журналів історичного профілю (1985 р.)	153

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Сарбей В. Г. Всесоюзна конференція проблемної ради «В. І. Ленін і місцеві партійні організації»	158
Івакін Г. Ю., Моця О. П. V Міжнародний конгрес археологів-славістів	158
Кулинич І. М. VI колоквиум з проблем розвитку міжнародних побратимських зв'язків соціалістичних країн	160
Полянський О. А. (<i>Львів</i>), Усенко П. Г. Науковий симпозіум «Революційно-демократичний рух у країнах Східної Європи другої половини XIX ст. і його роль у розвитку інтернаціональних зв'язків	160

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXVII съезд КПСС. Актуальные проблемы коммунистического строительства

Партия ведет	5
Олейник А. И. Достижения УССР в подъеме экономики и благосостояния трудящихся (1981—1985 гг.)	15
Олененко Ю. А. Культурное строительство на Украине в годы одиннадцатой пятилетки	31
Лукьяненко А. М. Развитие социального обеспечения в Украинской ССР на современном этапе	43
Пашенко А. Я. Книгоиздательское дело в УССР в период между XXVI и XXVII съездами КПСС	52
Мяловицкий А. В. Вопросы атеистического воспитания трудящихся в выступлениях средств массовой информации	64
Нагорная Л. А. Просект новой редакции Программы КПСС об идейном противоборстве двух мировых систем	71

* * *

Неисчерпаемый арсенал революционной мысли	83
Шплов В. С. (Москва). К итогам XVI Международного конгресса исторических наук	96

СООБЩЕНИЯ

Паламарчук Н. П. Сотрудничество партийных организаций технических вузов и промышленных предприятий Украины по внедрению достижений науки в производство (1971—1975 гг.)	108
Катренко А. Н. Пропагандистская деятельность харьковских революционно-народнических кружков в середине 80-х годов XIX ст.	115
Папенко Н. С. К вопросу о деятельности Германской коммунистической партии и о попытках ее фальсификации политологами ФРГ	122

Трибуна молодого автора

Никольский В. П. (Донецк). Деятельность парторганизаций Донбасса по повышению действенности местной прессы (1971—1980 гг.)	130
--	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Руденко Н. Н. 90-летие со дня рождения Маршала Советского Союза С. К. Тимошенко	134
Держалюк Н. С. Бела Кун и Украина (К 100-летию со дня рождения)	138

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Курносов Ю. А. На пути к социальной однородности	143
Данильченко А. П., Кульчицкий С. В. Коммунисты на БАМе	145
Брик М. В. (Львов), Масловский В. П. (Львов). Проблемы развития современного села	147
Гордиенко Л. М., Курко Я. С. (Черновцы). Важные составные идеологической работы	148
Клоков В. И., Зинченко Ю. И. Никто не забыт, ничто не забыто	150
Лукач Б. И., Парасунько О. А. Книга об Ужгороде	151
Щербак В. Г. Курсом агрессии и предательства	152

* * *

Основные материалы республиканских межведомственных научных сборников и журналов исторического профиля (1985 г.)	153
--	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Сарбей В. Г. Всесоюзная конференция проблемного совета «В. И. Ленин и местные партийные организации»	158
Ивакин Г. Ю., Моця А. П. V Международный конгресс археологов-славистов	158
Кулинич И. М. VI коллоквиум по проблемам развития международных побратимских связей социалистических стран	160
Полянский О. А. (Львов), Усенко П. Г. Научный симпозиум «Революционно-демократическое движение в странах Восточной Европы второй половины XIX ст. и его роль в развитии интернациональных связей»	160

У 1986 р. видавництво «Наукова думка» випустить у світ книги:

Терещенко Ю. А. ВЕЛИКИЙ ОКТЯБРЬ И СТАНОВЛЕНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКИ НА УКРАИНЕ. 15 л.— 2 р. 50 к.

В монографии исследуется экономическая политика Советской власти на Украине в годы гражданской войны. Значительное место отведено проблеме «военного коммунизма», сыгравшего важную роль в мобилизации материальных ресурсов республики для обеспечения победы трудящихся над классовым врагом. В работе показано, как под руководством коммунистической партии в сотрудничестве с РСФСР осуществлялись первые социалистические преобразования в народном хозяйстве УССР, создавался социалистический уклад, обеспечивший укрепление диктатуры пролетариата.

Для научных работников, преподавателей и студентов исторических факультетов.

ЛЕТОПИСЬ ВАЖНЕЙШИХ СОБЫТИЙ СОВЕТСКО-ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ ДРУЖБЫ И СОТРУДНИЧЕСТВА (1944—1984). 15 л.— 2 р. 50 к.

В книге собран документальный материал, ярко иллюстрирующий становление и развитие дружбы и сотрудничества советского и чехословацкого народов за 40-летний период. Рассматривается весь комплекс советско-чехословацких отношений — политических, экономических, культурных, связи между КПСС и КПЧ, общественными организациями, братские отношения породненных городов и областей, участие СССР и ЧССР в развитии социалистической экономической интеграции.

Для историков, пропагандистов, преподавателей и студентов вузов.

Попередні замовлення на ці книги приймають магазини книготоргів, споживчої, кооперації, «Книга — поштою» і «Академкнига».

Просимо користуватися послугами магазину видавництва «Наукова думка» (252001 Київ 1, вул Кірова, 4), а також магазинів — опорних пунктів видавництва: Будинку книги (340048 Донецьк 48, вул. Артема, 147 а), «Книжкового світу» (310003 Харків 3, пл. Радянської України, 2/2) і магазину науково-технічної книги № 19) 290006 Львів 6, пл. Ринок, 10).

Магазини в Києві та Львові надсилають книги іногороднім замовникам післяплатою.

XXVII з'їзд КПРС Актуальні проблеми комуністичного будівництва

ПАРТІЯ ВЕДЕ

Ось він і прийшов — лютий 1986 року. Місяць, коли починає роботу найвищий форум радянських комуністів. Збагачені досвідом боротьби і творення, сповнені твердої віри у правоту її непереборність великої ленінської справи, світлих ідеалів комунізму, зустріли його члени КПРС, всі радянські люди.

З'їзди ленінської партії завжди були знаменними подіями в її історії, в житті нашої Вітчизни, світового комуністичного й робітничого руху. XXVII з'їзд КПРС, безумовно, займе серед них особливе місце, стане етапною віхою в розвитку країни. Його значення зумовлюється важливістю обговорюваних питань, характером нинішнього періоду, новизною і масштабністю завдань, які ми розв'язуємо. Адже час його проведення припадає на переломний відрізок вітчизняної історії, коли саме життя поставило настійну вимогу: прискореними темпами досягти нового якісного стану суспільства.

Це надало всій передз'їздовській роботі партії особливого звучання, вимагало глибокого осмислення ситуації, що склалася, сміливих рішень та енергійних дій. І таке осмислення було зроблене, такі рішення й дії — реалізовані.

З'їзд проаналізує багатогранну діяльність партії і народу за минуле п'ятиріччя, підведе перші підсумки нового етапу історичної творчості й відкриє нові горизонти нашого поступального руху вперед. Поряд із звітом Центрального Комітету, звітом Центральної ревізійної комісії КПРС, виборами центральних партійних органів на ньому буде прийнято Програму партії в її новій редакції, внесено зміни в Статут КПРС, затверджено Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року. Вірна ленінському заповіту йти вперед, дивитися вперед¹, КПРС сміливо окреслює контури майбутнього, намічає перспективи передбачуваних звершень.

Три програми прийняла партія з часу свого створення: першу — в 1903 р. на II з'їзді РСДРП, другу — на VIII з'їзді РКП(б) в 1919 р., третю — в 1961 р. на XXII з'їзді КПРС. Втіленням у життя першої Програми стала перемога Великого Жовтня й початок творення нового світу. Виконання другої Програми зробило соціалізм у нашій країні реальністю, а третьої — забезпечило вступ Союзу РСР в етап розвинутого соціалізму. Третя Програма партії в її нинішній редакції — це програма планомірного і всебічного вдосконалення соціалізму, дальшого просування радянського суспільства до комунізму на основі прискорення соціально-економічного розвитку країни, боротьби за мир і соціальний прогрес.

Проект нової редакції Програми, відзначалося на жовтневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС. «базується на марксистсько-ленінській теорії, реалістичному аналізі процесів, які відбуваються всередині країни і на світовій арені, дає чітку і розгорнуту характеристику стратегіч-

¹ Див.: Ленін В. І. Лист до організацій РКП про підготовку до партійного з'їзду.— Повне зібр. творів, т. 40, с. 137.

них напрямів роботи партії, Радянської держави, всього народу, виходячи з комуністичної перспективи розвитку країни»². Мобілізуюча сила цього основного теоретичного й політичного документа партії полягає в тому, що він, говорячи ленінськими словами, побудований на науковому фундаменті, виходить з абсолютно точно встановлених фактів, дає характеристику того, що ми почали робити, і наступних кроків, які хочемо зробити³.

Програмні положення доповнює проєкт Основних напрямів. У них конкретизовано економічну і соціальну стратегію КПРС, визначено вузлові проблеми наступного періоду, ефективні шляхи їх вирішення.

Історія не раз підтверджувала: Комуністична партія за будь-яких поворотів подій приводила в дію сили, закладені в соціалістичному ладі, пробуджувала енергію мас, піднімала їх на величні діла. В результаті забезпечувався невпинний прогрес суспільства. Зразком зміни тактики і вдосконалення стратегії стали рішення квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС. Висунута ним концепція прискорення соціально-економічного розвитку нашої країни свідчить про новаторство партії, її творчу ініціативу і сміливий пошук.

Рухатися швидше — це завдання першорядного політичного, економічного й соціального значення, об'єктивна необхідність, що має стати необхідністю усвідомленою. По-перше, цього вимагають невпинно зростаючі потреби радянського суспільства. По-друге, таке прискорення диктується науково-технічною революцією, що відкриває широкі можливості для зміцнення економічних основ нашого ладу, підвищення народного добробуту, формування гармонійно розвиненої й духовно багаті особи. Нарешті, воно необхідне нам для повної перемоги в економічному змаганні з капіталізмом.

Концепція прискорення соціально-економічного розвитку — це наш стратегічний курс, націлений на якісні перетворення всіх сторін життя радянського суспільства. Йдеться про докорінне оновлення його матеріально-технічної бази на основі досягнень НТР, вдосконалення суспільних відносин і насамперед економічних, глибокі зміни у змісті й характері праці, матеріальних і духовних умовах життя людей, активізацію всієї системи політичних, громадських та ідеологічних інститутів.

Уже після XXVI з'їзду партії, який прийняв постанову про підготовку нової редакції Програми КПРС, буржуазні ідеологи взяли на озброєння версію про те, ніби третя Програма, так би мовити, «не спрацювала» і радянські комуністи змушені «переглянути» свої програмні завдання. Ці злісні наклепи нині ще більше посилюються. В хід ідуть вигадки про нашу «відмову» від попередніх здобутків, «нову орієнтацію» стратегічних цілей. Заходи, здійснювані з метою вдосконалення виробничих відносин, оголошуються «відходом від корінних принципів марксизму-ленінізму», від «марксистської ідеї загальної рівності» тощо.

Як не згадати в цьому зв'язку слова В. І. Леніна з його виступу на пленумі Московської Ради 20 листопада 1922 р.: «Жодного з старих завоювань ми не віддамо»⁴. Та одночасно, підкреслював Володимир Ілліч, «ми повинні... довести, що ми не тільки зазубрили вчорашні наші науки і повторюємо зади», але й «почали переучуватися і будемо переучуватися так, що досягнемо певного і всім очевидного успіху»⁵.

Наступність основоположних теоретичних і політичних настанов — закон діяльності КПРС, якому партія завжди надавала й надає принци-

² Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 15 жовт. 1985 р.—К., 1985, с. 7.

³ Див.: Ленін В. І. Заключне слово по доповіді про партійну Програму.— Повне збір. творів, т. 38, с. 173; там же. Доповідь про перегляд Програми і зміну назви партії.— т. 36, с. 40; там же. Виступ проти поправки Бухаріна до резолюції про Програму партії.— с. 63.

⁴ Ленін В. І. Промова на Пленумі Московської Ради.— Повне збір. творів, т. 45, с. 291.

⁵ Там же, с. 293.

пового значення. Період, що минув з часу прийняття третьої Програми, підтвердив правильність її основного змісту. Виконуючи цю Програму, ми просунулися далеко вперед на всіх напрямках комуністичного будівництва. Та послідовність і наступність у теорії передбачають одночасно й новаторство, сміливий перегляд застарілих положень і настанов, якщо вони не витримали випробування часом, вступили в суперечність з новими історичними умовами. Саме так і зробила КППРС — новатор у політичному мисленні й політичній дії, критично переосмисливши деякі формулювання, усунувши зайву деталізацію, уточнивши й конкретизувавши цілий ряд моментів, зробивши нові висновки, істотно збагативши науку про дві фази єдиної комуністичної формації, між якими немає і не може бути різкої межі.

Словом, передз'їздівський період став періодом напруженої духовної роботи комуністів, мільйонів радянських людей. Можна без перебільшення сказати: наші програмні цілі, вузлові питання генеральної лінії КППРС, її економічної та соціальної стратегії, форм і методів роботи в масах на сучасному, винятково складному й відповідальному відрізку історії спираються на колективний розум народу, вивірені й відточені ним.

Обговорення основоположних партійних документів, що вилилось у всенародний референдум, акумулювало ідеї, думки, досвід мас з тим, щоб поставити їх на службу 12-й п'ятирічці, вирішенню кардинальних проблем — інтенсифікації виробництва, широкому впровадженню досягнень науки й передового досвіду, посиленню режиму економії, підвищенню організованості й дисципліни, вдосконаленню механізму управління, докорінному поліпшенню стилю роботи, ідейно-політичного і морального виховання трудящих.

Виступи комуністів на партійних зборах і конференціях, всенародне обговорення проектів нової редакції Програми КППРС, змін у Статуті партії, Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року, потік листів у партійні й радянські органи, громадські організації, в пресу, на радіо й телебачення переконують: комуністи, трудящі України, як і весь радянський народ, палко схвалюють передз'їздівську платформу партії, заявляють про свою тверду рішимість втілити її накреслення в життя.

Характерна риса нинішніх днів — наростання трудової напруги, творчого ентузіазму. Про це свідчать повідомлення з фронту соціалістичного змагання. Свої зусилля трудящі спрямовують на те, щоб зробити стартовий рік дванадцятої п'ятирічки переломним роком активної реалізації курсу партії на прискорення соціально-економічного розвитку країни, підвищення найважливіших показників ефективності: зростання продуктивності праці, зниження матеріаломісткості, збільшення фондовіддачі, поліпшення якості продукції.

Зусилля партійних організацій зосереджені нині на забезпеченні єдності організаторської та ідейно-виховної роботи, рішучого повороту до успішного здійснення наміченого, посилення контролю за цією справою. Вони прагнуть всемірно розвивати творчий підхід до вирішення важливих проблем, вміння бачити перспективу, жити турботами не лише сьогоднішнього, а й завтрашнього дня. Їх увага концентрується на живій роботі з людьми, зміцненні зв'язків з масами, викорененні формалізму і паперотворчості. Посилюється партійний вплив на стиль діяльності радянських, господарських, профспілкових, комсомольських організацій.

«Партія веде» — ця крилата поетична формула гранично точно характеризує надихаючу й мобілізуючу роль КППРС у житті нашого суспільства. Вона визначає генеральну перспективу соціального прогресу, забезпечує наукове керівництво творчою діяльністю народу, надає комуністичному будівництву організованого, планомірного й цілеспрямованого характеру.

І в цьому ритмі творення й дерзання яскраво виявляється вірність бійців ленінської партії, всіх радянських людей закликів вождя: «...Принести на з'їзд обміркований і уважно, спільною працею, спільними зусиллями всіх членів партії *перероблений практичний досвід* господарського будівництва»⁶.

Аналізуючи досягнуте, ми, насамперед, звертаємося до підсумків економічного та соціального розвитку країни за минуле п'ятиріччя. І бачимо: в ході виконання рішень XXVI з'їзду КПРС зроблено новий великий крок у розвитку всіх галузей економіки, піднесенні народного добробуту. На 17% зріс національний доход. Введено в дію понад 1000 нових сучасних промислових підприємств. Активізувалися прискорення науково-технічного прогресу, переозброєння й реконструкція діючого виробництва. Неухильно втілювалася в життя аграрна політика партії. Розширилися виробництво й закупівля основних видів сільськогосподарських продуктів.

На основі піднесення економіки, зростання її ефективності підвищився матеріальний і культурний рівень життя народу. Були проведені важливі заходи в галузі оплати праці. На чверть збільшилися виплати й пільги із суспільних фондів споживання. Підвищено мінімальні розміри пенсій, зросла допомога сім'ям, що мають дітей, працюючим матерям. Більш як 50 млн. чол. поліпшили свої житлові умови.

П'ять років, що проминули між XXVI і XXVII з'їздами КПРС, позначені видатними подіями, які справили великий вплив на суспільно-політичне життя. Це — 115-а річниця з дня народження В. І. Леніна, 80-річчя створення більшовицької партії та першої народної революції епохи імперіалізму в Росії, 60-річчя утворення Союзу РСР, 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Підготовка до цих дат і їх святкування наклали помітний відбиток на політичну й моральну атмосферу в країні, піднесення творчої активності мас. Ще більше зцементувався союз робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, тіснішою стала дружба народів СРСР, зміцніла соціально-політична та ідейна єдність нашого суспільства.

В єдиному народногосподарському комплексі країни успішно розвивається економіка нашої республіки. Нині УРСР за 22 дні виробляє промислової продукції стільки, скільки вона дала за весь 1940 р. Перевиконано п'ятирічний план зростання національного доходу, причому вперше він випереджав темп зростання капітальних вкладень. Показово також, що весь його приріст одержано за рахунок підвищення продуктивності суспільної праці.

Перевищено взяті на п'ятирічку соціалістичні зобов'язання щодо надпланової реалізації промислової продукції. Зросли заготівлі більшості видів продуктів землеробства і тваринництва. Більше, ніж передбачалося, введено в дію основних виробничих фондів. Одержали нові квартири або поліпшили свої житлові умови майже 8 млн. чол.

Усе це не може не радувати. Разом з тим, вірна ленінській традиції, партія відверто й чесно говорить про негативні тенденції в економіці, які дали про себе знати ще в 70-х роках. Ідеться про уповільнення темпів розвитку народного господарства, недосить швидке здійснення інтенсифікації виробництва, перебудови його структури, методів управління і господарювання, освоєння нової техніки й технології. Відстають від сучасних вимог технічний рівень і якість багатьох виробів. Є труднощі в забезпеченні населення окремими продовольчими товарами. Немало належить зробити в соціально-політичній сфері, особливо в галузі духовного життя і комуністичного виховання трудящих.

З'ясовано й причини цих труднощів і недоліків. «Звичайно, — зазначалося на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС, — позначився вплив

⁶ Ленін В. І. Лист до організацій РКП про підготовку до партійного з'їзду. — Повне зібр. творів, т. 40, с. 137.

природних і ряду зовнішніх факторів. Але головне, думається, в тому, що своєчасно не було належним чином оцінено зміни в об'єктивних умовах розвитку виробництва, необхідність прискорення його інтенсифікації, змін у методах господарювання і, що особливо важливо, не виявлялося наполегливості в розробці та здійсненні великих заходів в економічній сфері»⁷.

В результаті половинчастості, непослідовності при втіленні в життя наміченої економіка продовжувала по інерції розвиватися переважно на екстенсивній основі. Ситуація, що склалася, не могла не викликати тривоги, рішучих дій з боку Центрального Комітету КПРС.

На подолання негативних тенденцій і прорахунків нині спрямована економічна стратегія партії, найвищою метою якої було й лишається неухильне піднесення матеріального та культурного рівня життя народу.

Великі завдання ставить партія: до кінця другого тисячоліття створити виробничий потенціал, який дорівнював би за своїми масштабами нагромадженому за всі попередні роки; майже вдвоє збільшити національний доход; підвищити в 2,3—2,5 рази продуктивність суспільної праці; реальні доходи на душу населення мають зрости в 1,6—1,8 рази.

Надзвичайно важлива роль у реалізації стратегічних завдань наступного п'ятнадцятиріччя належить нинішній п'ятирічці. Вона повинна стати поворотною в прискоренні темпів і ефективності розвитку економіки на основі якомога швидшого технічного переозброєння й реконструкції виробництва, інтенсивного використання виробничого потенціалу, вдосконалення системи управління, господарського механізму, в дальшому піднесенні добробуту радянських людей.

В Українській РСР виробництво промислової продукції має зрости на 18—21%. Буде закінчено будівництво Кримської, Чорнобильської, Запорізької АЕС та Одеської АТЕЦ. Увійдуть в дію потужності на Хмельницькій, Ровенській і Південно-Українській АЕС та Дністровській ГАЕС, розгорнеться спорудження Харківської АТЕЦ і Канівської ГАЕС. Продовжуватимуться реконструкція й технічне переозброєння підприємств вугільної промисловості та чорної металургії. Новий крок уперед зроблять машинобудування й хімія. Розшириться випуск виробів легкої промисловості. На 13—15% збільшиться середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства. Вагомі й інші показники, яких намічено досягти.

Добитися рішучого переведення народного господарства на рейки інтенсифікації — справа першорядної ваги. І зробити це треба шляхом не простого нарощування, а істотного перетворення суспільного виробництва на основі принципово нової техніки й технології, які повинні забезпечити різке зростання продуктивності праці.

А це в свою чергу вимагає вдосконалення всієї системи суспільних відносин, насамперед виробничих, серйозних змін у господарському механізмі, організації управління, його наукової оптимізації і, звичайно, підвищення ролі людського фактора. Чим масштабніші історичні цілі ставимо ми перед собою, тим активнішою має бути свідомо творча діяльність мас в усіх сферах суспільного життя.

Виступаючи на зустрічі в ЦК КПРС з ветеранами стахановського руху, передовиками та новаторами виробництва, Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов говорив: «Коли дивишся на ветеранів-стахановців і передовиків праці наших днів, які сидять у цьому залі, думаєш про органічний зв'язок часів, про естафету соціалістичних традицій. За минуле півстоліття іншими стали і техніка, і люди. Але традиції стахановського руху не відійшли в минуле. Нашому часові особливо близький невгамовний дух новаторства стахановців-першопрохід-

⁷ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квіт. 1985 р., — К., с. 9.

ців, їхнє прагнення взяти від техніки максимум можливого, сміливість у ломці віджилих норм та й психологічних звичок»⁸.

Творча праця, єдність слова і діла, ініціатива та відповідальність, вимогливість до себе й товаришів — головні лозунги дня. В ентузіазмі мас, у практичних ділах, якими вони підтримують курс партії, — запорука того, що поставлена мета — досягти нового якісного стану суспільства — стане реальністю.

Енергія думок і діянь партії й народу справді безмежна. Проте КПРС застерігає: не можна впадати в маніловщину. Вона рішуче виступає проти необгрунтованих обіцянок і прогнозів, підкреслюючи: легких успіхів не буває; щоб забезпечити виконання поставлених завдань, треба настроюватися на серйозну, наполегливу роботу. Не можна за кожним, хай навіть помітним досягненням бачити успішне завершення початої великої справи. Орієнтиром, політичним компасом для нас тут повинно бути лєнінське застереження: «Хто бореться за *все*, за повну перемогу, тому не можна не остерігатися, щоб часом дрібні надбання не зв'язали рук, не збили з дороги, не змусили забути про те, що ще порівняно далеко і без чого всі дрібні завоювання — сама суєта суєт»⁹.

Одним з корінних питань внутрішньої політики партії є дальше вдосконалення й розвиток соціалістичної демократії, всієї системи самоуправління народу. Школу такого управління, школу виховання громадянської зрілості, моральних цінностей трудящі проходять у Радах народних депутатів, профспілках та комсомолі, органах народного контролю, науково-технічних, спортивних, оборонних товариствах, творчих спілках. Чим краще, злагодженише, діловитіше функціонуватиме ця школа, тим успішніше втілюватимуться в життя принципи соціалістичного самоуправління народу.

Водночас поглиблення демократизму нерозривно зв'язане з розвитком суспільної свідомості, що «лишається, як і завжди, базою і головним змістом всієї нашої роботи»¹⁰.

Соціалістична свідомість не передається як спадщина у готовому вигляді. Вона виробляється в процесі життя й діяльності мас на основі марксистсько-лєнінського світогляду, досвіду попередніх поколінь, пропущеного через призму власного світосприймання.

Чіткістю відзначаються висунуті партією програмні настанови щодо формування наукового світогляду, трудового, патріотичного та інтернаціонального, атеїстичного виховання, утвердження комуністичної моралі, боротьби проти буржуазної ідеології. Світла правда наших ідеалів, чесне партійне слово знаходять відгук і підтримку в серцях мільйонів, підвищують їх соціальну й моральну відповідальність перед країною.

Послідовно проводячи лінію на виховання та підготовку свідомих, високоосвічених людей, КПРС вдосконалює систему народної освіти з урахуванням потреб дня, вимог, які висуває прогрес науки й техніки, піклується про створення всім трудящим сприятливих можливостей для безперервного розширення та оновлення знань, постійного зростання їхньої загальної культури і професійного рівня.

«Політика партії в галузі науки, — наголошується в проекті нової редакції Програми КПРС, — націлена на створення сприятливих умов для динамічного прогресу всіх галузей знання, на концентрацію кадрів, матеріальних і фінансових ресурсів на найбільш перспективних напрямках, покликаних прискорювати досягнення намічуваних економічних і соціальних цілей, духовний розвиток суспільства, забезпечувати надійну обороноздатність країни»¹¹.

⁸ Рад. Україна, 1985, 21 верес.

⁹ Лєнін В. І. Політичні софізми.— Повне зібр. творів, т. 10, с. 188.

¹⁰ Лєнін В. І. Уроки московського повстання.— Повне зібр. творів, т. 13, с. 352—353.

¹¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція).— Проект.— К., 1985, с. 58—59.

Велика робота попереду й у суспільствознавців. Їхню увагу належить зосередити на вивченні і всебічному аналізі досвіду світового розвитку, створення нового суспільства в СРСР, інших країнах соціалізму, діалектики продуктивних сил і виробничих відносин, матеріальної й духовної сфер в умовах соціалізму, його об'єктивних суперечностей, закономірностей становлення комуністичної формації, шляхів і засобів розв'язання цих суперечностей, поступового просування до комунізму.

Глибокого наукового дослідження потребують процеси, які відбуваються в комуністичному, робітничому й національно-визвольному рухах, у світовій капіталістичній системі, глобальні питання сучасності. Невідкладне завдання науковців — оперативно, аргументовано, дієво боротися проти буржуазної та реформістської ідеології, ревізіонізму та догматизму.

Партія завжди керувалася ленінською вимогою: щоб досягти успіху, щоб перемогти, потрібно більше витримки, більше терпіння, більше наполегливості, більше впевненості, більше систематичності в праці, більше організаторського вміння¹². І тому, організовуючи маси, піднімаючи їх на вирішення нових завдань, вона в першу чергу береться за поліпшення діяльності всіх своїх загонів і ланок.

Предметом постійного піклування КПРС є утвердження ленінського стилю роботи, який характеризується реалізмом і творчістю, ґрунтується на науковому підході до суспільних процесів, неодмінно передбачає опору на маси, ініціативу, колективність, вимогливість, діловитість, нетерпимість до будь-яких виявів формалізму, бюрократизму, парадності й пустопорожньої балаканини. Готовність узяти на себе відповідальність — ось що повинне характеризувати нині кожного партійця. Причому цю відповідальність мають доповнювати компетентність, бажання вчитися працювати, високе розуміння політичного смислу своєї діяльності.

Сила партії — в людях, за яких, говорячи ленінськими словами, «можна ручитися, що вони ні слова не візьмуть на віру, ні слова не скажуть проти совісті»¹³. Тому такий різкий осуд одержують факти висування працівників на основі особистої прихильності, підлабузництва, протекціонізму, тому посилюється боротьба проти байдужості, розхлябаності, марнотратства, комчванства.

Готуючись до з'їзду, партійні комітети і партійні організації республіки зосередили свої зусилля на розстановці кадрів, зміцненні відстаючих ділянок. Ця робота триває, вона не припиниться ніколи, бо добір людей і перевірка виконання — альфа й омега партійного керівництва. В її основі — неухильне додержання ленінських принципів добору та оцінки кадрів за політичними, діловими і моральними якостями, якнайповніше врахування думки громадськості; висування до керівництва політично зрілих, високоморальних, компетентних, ініціативних комуністів і безпартійних, у тому числі жінок; постійне піклування про те, щоб на всіх ділянках пліч-о-пліч з випробуваними організаторами — представниками старших поколінь працювали, набираючись досвіду й необхідного гарту, молоді кадри; поєднання довір'я до працівників з вимогливістю до них, підвищенням їх персональної відповідальності перед партійними організаціями, трудовими колективами за результати своєї роботи, додержання партійної і державної дисципліни, посиленням контролю за діяльністю керівників з боку мас. Жодна партійна організація, жоден працівник не можуть лишатися поза контролем. У цьому — ключ до успіху, гарантія від костості, застою, волюнтаризму.

На кожному історичному етапі революційної боротьби наша партія чітко визначала обов'язки своїх бійців і добивалася, щоб вони були ус-

¹² Див.: Ленін В. І. Лист до організації РКП про підготовку до партійного з'їзду. — Повне збір. творів, т. 40, с. 138.

¹³ Ленін В. І. Краще менше, та краще. — Повне збір. творів, 45, с. 370.

відомлені як моральний кодекс комуніста. Зроблено це й нині, про що свідчать зміни в Статуті КПРС, які диктуються настійною необхідністю оволодіння новими підходами до партійної роботи. Закон життя членів партії приведений у відповідність з проектом нової редакції Програми КПРС, чим досягається єдність ідейних та організаційних основ партії, теорії й практики.

Дальше розширення внутріпартійної демократії, розвиток ініціативи та активність комуністів і парторганізацій, підвищення їх відповідальності, уточнення основних принципів партійного керівництва державними й громадськими організаціями — ці та інші зміни збагатили Статут КПРС новими моментами відповідно до вимог життя. Він сприятиме організаційному зміцненню партії на випробуваних принципах демократичного централізму, підвищенню її керівної ролі в радянському суспільстві.

Найвища форма громадсько-політичної організації, ядро політичної системи, політичний авангард народу — право носити це високе звання наша партія завоювала наполегливою боротьбою за інтереси трудящих, самовідданістю, новаторством, мужністю. Вона підтверджує його повсякденно і повсякчасно, демонструючи зразки організованості, бойовитості, творчості.

Висока честь бути членом лєнінської партії й водночас — висока відповідальність. «Член партії зобов'язаний...» За цими словами в проекті Статуту КПРС йде виклад чітко й лаконічно сформульованих обов'язків комуністів, моральних якостей, які вони повинні мати. «Належність до партії не дає ніяких привілеїв, а означає лише більш високу відповідальність за все, що робиться в країні, за долю комуністичного будівництва, суспільного прогресу», — говорить в проекті нової редакції Програми КПРС¹⁴.

Партія й надалі постійно посилюватиме вимогливість до кожного із своїх членів, підніматиме все вище й вище звання комуніста, дбатиме про чесне й чисте обличчя партійця, найсуворіше стежитиме за тим, щоб, як учив В. І. Ленін, «партійність була не словом тільки, а ділом»¹⁵.

Що треба зробити, щоб ще бойовитіше й ініціативніше вирішували нові завдання всі ланки партії, щоб кожна парторганізація працювала з повною віддачею, твердо проводила партійну лінію? Як підвищити авангардну роль комуністів на виробництві та в громадському житті? Ці питання були в центрі уваги звітно-виборних зборів і конференцій. Огляд партійних лав вилився в діловий і ґрунтовий аналіз роботи кожного осередку, кожного парткому, сувору самооцінку комуністами свого особистого вкладу у вирішення поставлених партією завдань.

Завершальним акордом цієї важливої політичної кампанії в республіці став XXVII з'їзд Компартії України. Він проходив в обстановці високої вимогливості, принципової відповідальності. Критично проаналізувавши зроблене, делегати колективно виробили чітку програму дій на майбутнє, яка виходить з генеральної лінії КПРС, її економічної та соціальної політики. З'їзд продемонстрував монолітну єдність одного з бойових загонів КПРС, згуртованість комуністів республіки навколо Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, їх непохитну рішимість здійснити накреслення партії.

Лєнінська партія ось уже понад вісім десятиліть іде шляхом боротьби й творення, прокладаючи курс у майбутнє. На її долю випала важка і разом з тим почесна місія — повести маси на штурм царського самодержавства та звершення революції, підняти їх на битву з вичут-

¹⁴ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція).— Проект.— К., 1985, с. 80.

¹⁵ Ленін В. І. Ще про партійність і безпартійність.— Повне зібр. творів, т. 19, с. 106.

рішними й зовнішніми ворогами молодій Республіці Рад, мобілізувати трудящих на закладення фундаменту нового суспільства, стати організатором і натхненником перемоги у Великій Вітчизняній війні, забезпечити відродження народного господарства, його даліше піднесення, вступ нашої країни в етап розвинутого соціалізму. Під керівництвом КПРС ведеться нині творча робота, спрямована на вдосконалення соціалізму та побудову комуністичного суспільства.

КПРС вносить вагомий вклад у зміцнення соціалістичної співдружності, позицій соціалізму в світі, високо несе прапор миру й соціального прогресу, шукає нові підходи до вирішення життєво важливих проблем міжнародного розвитку, твердо й неухильно відстоює інтереси людей праці. Це ще раз засвідчили результати зустрічі Генерального секретаря ЦК КПРС товариша М. С. Горбачова з президентом США Р. Рейганом у Женеві, яка стала визначною політичною подією сьогодення.

Звичайно, СРСР та Сполучені Штати продовжують розділяти великі розбіжності з ряду принципів питань. Керівництво США не бажає відмовлятися від програми «зоряних воєн». Триває гонка озброєнь. Порізному ставляться обидві країни до розвитку подій в окремих регіонах. Але, як зазначив у своїй доповіді на четвертій сесії Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання товариш М. С. Горбачов, «загальний баланс Женеві — позитивний»¹⁶.

Дуже важливим є досягнуте між керівниками обох держав і висловлене в спільній радянсько-американській заяві взаєморозуміння того, що ядерна війна ніколи не повинна бути розв'язана, що в ній не може бути переможців. Принципове значення має також визнання обома сторонами важливості відвернення будь-якої війни між ними, положення про те, що вони не прагнуть досягнення воєнної переваги одна над одною. Підсумки зустрічі створюють можливості для переходу від нинішнього стану небезпечної конфронтації до конструктивних пошуків шляхів нормалізації, оздоровлення міжнародної обстановки.

Радянський Союз, заявила Верховна Рада СРСР, і далі твердо й цілеспрямовано проводитиме принципний курс на усунення ядерної загрози, на розвиток міжнародних відносин у дусі мирного співіснування і розрядки. Такою є лінія Комуністичної партії, нашого народу. І від неї ми не відступимо ніколи. Беручи все нові й нові рубежі в соціалістичному будівництві, зміцненні економічної та оборонної могутності Вітчизни, соціальному й духовному розвитку суспільства, робітничий клас, колгоспне селянство, трудова інтелігенція Країни Рад цементують фундамент нашої миролюбної зовнішньої політики. Новий вияв доброї волі СРСР — важливі зовнішньополітичні акції Політбюро ЦК КПРС і Радянського уряду, викладені у нещодавній заяві Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова.

Вірність КПРС творчому марксизму-ленінізму, її реалізм в аналізі й вирішенні суспільних проблем, здатність виражати корінні інтереси всіх класів і соціальних груп, націй і народностей, вміння вести за собою маси, сміливо брати на себе всю повноту відповідальності за долю країни, її майбутнє — все це робить нашу партію гарантом суспільного прогресу, підвищує її керівну і спрямовуючу роль у суспільстві.

Зростають і вимоги до рівня її політичної та організаторської діяльності. Це зумовлено великими масштабами й складністю завдань удосконалення соціалізму, прискорення соціально-економічного розвитку країни, необхідністю вироблення й послідовного здійснення політики, яка забезпечувала б їх успішне розв'язання, органічним взаємозв'язком економічного, соціального й духовного прогресу суспільства.

Це диктується розвитком нашої політичної системи, поглибленням демократії, соціалістичного самоврядування народу на основі підвищен-

¹⁶ Рад. Україна, 1985, 28 листоп.

ня політичної і трудової активності мас, широкого залучення їх до управління виробництвом, державними і суспільними справами.

Це пояснюється потребою в дальшому творчому розвитку марксистсько-ленінської теорії, глибокому осмисленні практики комуністичного будівництва, пошуку науково обґрунтованих і своєчасних відповідей на питання, що висувуються життям, у підвищенні свідомості трудящих, викорененні пережитків дрібнобуржуазної психології і моралі, будь-яких відступів від норм соціалістичного способу життя.

Цього вимагають інтереси зміцнення згуртованості соціалістичних країн, розширення їх всебічного співробітництва, зміцнення єдності міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху, боротьби з буржуазною ідеологією, ревізіонізмом і догматизмом, реформізмом і сектантством.

Керівна роль партії, рівень її політичної та організаторської діяльності повинні неухильно зростати й тому, що у зв'язку з посиленням агресивності імперіалізму ускладнюються зовнішньополітичні умови. Отже, необхідно постійно підвищувати пильність, гарантувати безпеку країни, вживати нових і дедалі рішучіших заходів, спрямованих на приборкання сил агресії, припинення гонки озброєнь, врятування людства від загрози ядерної катастрофи, зміцнення миру на землі.

На нашому прапорі, в нашій партійній Програмі, нову редакцію якої прийме XXVII з'їзд КПРС, записано: «Партія існує для народу, в служінні йому вбачає смисл своєї діяльності»¹⁷. Мирна творча праця в ім'я прийдешнього, кров, пролита в битвах за свободу й незалежність Вітчизни, назавжди спаяли народ і партію. Цей сплав — найміцнішої проби. Народ безмежно довіряє партії, партія переконана: сили народу — невичерпні, і немає таких рубежів, які б не змогли взяти маси, керовані своїм політичним авангардом. І це довір'я, це переконання — джерело міцності нашого ладу, його творчих можливостей, надійна гарантія дальших здобутків на шляху до програмної мети.

Цілі партії — цілі народу. Її діла — народні діла. Оптимізм, з яким вона дивиться в майбутнє, породжує загальнонародний оптимізм. Звертаючись до історії партії, комуністи, всі радянські люди можуть з гордістю повторити думку, висловлену В. І. Леніним: «Ми вміли перемагати, бо правильно визначали найневідкладніше, найістотніше, найзлободенніше завдання і на ньому зосереджували справді всі сили всіх трудящих, всього народу»¹⁸.

Ми переможемо й тепер, бо сповнені рішучості «врахувати практичний досвід... щоб точно визначити ряд найближчих практичних заходів і здійснити їх щоб то не стало». Саме так «...ми розуміємо завдання моменту і завдання партійного з'їзду»¹⁹.

Впевнені у своїх силах, трудящі Радянського Союзу сміливо штурмують нові рубежі комуністичного творення. Вони знають: під керівництвом партії, під прапором марксизму-ленінізму в нашій країні побудовано соціалізм. Вони вірять: під керівництвом партії, під прапором марксизму-ленінізму у нас буде побудовано комуністичне суспільство.

ПАРТІЯ ВЕДЕТ

Резюме

«Надо идти вперед, надо смотреть вперед» — эти ленинские слова стали как бы лейтмотивом публикуемой статьи, в которой говорится о том, с чем встречаются партия, весь советский народ, в том числе коммунисты и трудящиеся Украины,

¹⁷ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). Проект.— К., 1985, с. 81.

¹⁸ Ленін В. І. Лист до організацій РКП про підготовку до партійного з'їзду.— Повне зібр. творів, т. 40, с. 139.

¹⁹ Там же.

XXVII съезд КПСС. Исходя из основополагающих положений предсъездовских документов — проектов новой редакции партийной Программы, Устава КПСС, Основных направлений экономического и социального развития СССР на 1986—1990 годы и на период до 2000 года, в ней показывается многогранная деятельность и возрастание роли партии — вдохновителя и организатора исторического творчества масс, руководящей и направляющей силы нашего общества.

О. І. ОЛІЙНИК,
директор Виставки досягнень народного господарства УРСР

ДОСЯГНЕННЯ УРСР У ПІДНЕСЕННІ ЕКОНОМІКИ ТА ДОБРОБУТУ ТРУДЯЩИХ (1981—1985 рр.)

На Виставці досягнень народного господарства Української РСР створено спеціальні експозиції «Від з'їзду до з'їзду», присвячені XXVII з'їзду КПРС та XXVII з'їзду Компартії України. Вони широко відображають досягнення трудящих республіки в галузі промисловості, сільського господарства, будівництва, науки, освіти і культури за роки одинадцятої п'ятирічки, перспективи економічного й соціального розвитку в дванадцятій п'ятирічці та на період до 2000 року.

Великими трудовими перемогами, припливом сил і творчої енергії ознаменовано період підготовки до чергового з'їзду лєнінської партії — найважливішої політичної події в житті нашої країни.

Минуле п'ятиріччя принесло чималі здобутки народному господарству республіки, створено надійну базу для дальшого прискорення науково-технічного прогресу. Вагомі успіхи у створенні матеріально-технічної бази комунізму, зміцніла ідейно-політична єдність і згуртованість радянського суспільства. В республіці, як і в усій нашій країні, є всі умови для активної участі кожного члена суспільства в державному і громадському житті, якнайповнішого задоволення матеріальних і культурних потреб, всебічного розвитку особи.

Про трудову наснагу і політичне піднесення серед трудящих республіки, їх глибоку заінтересованість у змінах на краще в усіх сферах життя нашого суспільства, одноставне схвалення і підтримку ними політики партії говорив у промові на зборах активу республіканської партійної організації України в червні 1985 р. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов.

«Нинішня Україна, — відзначив М. С. Горбачов, — йдучи спільним шляхом з усіма нашими республіками, у братерському союзі з російським народом, усіма націями і народностями нашої країни, постає сьогодні як могутня і прекрасна республіка, що має розвинуту економіку, високий рівень народної освіти, самобутню, соціалістичну за змістом культуру. Взагалі є цілковита підстава сказати, що все, що було до цього часу зроблено, дало чудові результати, якими ми усі разом пишаємося»¹.

Новим імпульсом у зростанні політичної і трудової активності стали рішення квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС про скликання XXVII з'їзду партії. Мільйони трудівників різних галузей народного господарства України взяли підвищені соціалістичні зобов'язання на честь з'їзду. Широка масовість передз'їздівського змагання є яскравим свідченням єдності партії і народу, запорукою успішного виконання завдань комуністичного будівництва.

¹ Горбачов М. С. Активно діяти, не втрачати часу: Промова на зборах активу респ. парт. ор. України, 27 черв. 1985 р.— К., 1985, с. 28.

Значний і дедалі вагоміший вклад вносить Україна в розвиток економіки країни. Все, що створюється тут в галузі матеріального виробництва, культури і науки, служить примноженню її національного багатства. Господарство республіки — невід'ємна частина народногосподарського комплексу СРСР, який розвивається на основі загальних економічних закономірностей в інтересах робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції, всіх націй і народностей Країни Рад.

В одинадцятій п'ятирічці трудящі республіки досягли дальшого вдосконалення управління, прискорення науково-технічного прогресу, повнішого використання його набутоків. Завдяки цьому виробничі успіхи істотно перевищують рівень попередньої п'ятирічки.

Трудящі України достроково завершили виконання п'ятирічного плану виробництва промислової продукції і додатково реалізували її більш як на 5 млрд. крб. Це значно перевищує взяті зобов'язання. Перевиконано завдання по введенню в дію основних фондів, випуску багатьох важливих видів продукції, виробництву її за всією категорією якості, додатковому зниженню собівартості. Загалом обсяг виготовленої продукції збільшився в 1,4 раза і її вартість становить в останньому році п'ятирічки 20 млрд. крб. Вищою, ніж накреслювалося, стала рентабельність виробництва.

Помітних успіхів за одинадцять п'ятирічку досягнуто в розвитку промисловості та сільського господарства, науки і культури. Республіка вносить вагомий вклад в економічну та оборонну могутність країни. Нині вона дає майже одну п'яту частку союзного сукупного суспільного продукту. В надрах української землі є багаті поклади вугілля, залізної руди, марганцю, нікелю, сірки, каоліну, флюсів, кам'яної і калійної солей та іншої сировини. На їх основі розвивається промисловий комплекс. У загальносоюзному територіальному поділі праці наша республіка виступає як одна з найпотужніших паливно-енергетичних, металургійних і машинобудівних баз європейської частини СРСР. Обсяг промислового виробництва порівняно з довоєнним збільшився майже в 16 разів, а в електроенергетиці — у 25, машинобудуванні та металообробці — в 66, хімічній і нафтовій галузях промисловості — в 54 рази. Наша республіка дає країні близько половини товарної залізної руди, понад третину чавуну, сталі і прокату, чверть видобутку вугілля, одну п'яту виробів машинобудування, в тому числі понад чверть числа великих електричних машин, половину силових трансформаторів. Виготовляються також магістральні тепловози, вантажні залізничні вагони. Приблизно чверть сільськогосподарської продукції, яка виробляється в країні, дає наша республіка. Бурхливо зростають легка й харчова промисловість, покликана забезпечити попит радянських людей на високоякісні товари народного вжитку і продукти харчування. Протягом минулої п'ятирічки подвоївся обсяг валової сільськогосподарської продукції.

За останні роки в республіці створені принципово нові галузі виробництва — атомне та криогенне машинобудування, спецелектрометалургія, випуск електронної, мікроелектронної і лазерної техніки. Постійно нарощуються темпи виготовлення синтетичних алмазів та інструменту з них. На надійну промислову основу поставлено створення матеріалів із заданими властивостями.

Отже, масштаби, якими вимірюється наш економічний потенціал, сьогодні справді грандіозні. Та саме їх величезне зростання все гостріше ставить проблему якнайефективнішого використання цього потенціалу.

В проекті нової редакції Програми КПРС наголошується: «Треба буде здійснити крутий поворот до інтенсифікації виробництва, переорієнтувати кожне підприємство, кожну галузь на повне й першочергове використання якісних факторів економічного зростання. Має бути забез-

печений перехід до економіки вищої організації та ефективності з усебічно розвинутими продуктивними силами, зрілими соціалістичними виробничими відносинами, добре налагодженим господарським механізмом. Уже до кінця 2000 року має бути досягнуто подвоєння виробничого потенціалу країни при його докорінному якісному оновленні»².

На основі дальшої інтенсифікації суспільного виробництва нові великі завдання постають перед працівниками промисловості республіки в наступній, дванадцятій п'ятирічці. Відповідно до проекту «Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року» в Українській РСР намічається збільшити виробництво промислової продукції на 18—21%. Виріток електросенергії в 1990 р. буде доведено до 320 млрд. кВт. год. Триватиме реконструкція і технічне переозброєння підприємств вугільної промисловості та чорної металургії. Передбачається ввести в дію нові потужності добування та переробки марганцевої руди на Криворізькому гірничо-збагачувальному комбінаті. Приблизно в 1,3 раза збільшиться виробництво продукції в хімічній промисловості й машинобудуванні. Значно розшириться випуск товарів легкою промисловістю, особливо лляних тканин і трикотажних виробів³.

В одинадцятій п'ятирічці помітно зросли темпи виробництва в усіх галузях народного господарства.

Так, лише протягом одного дня в Українській РСР виробляється 672 млн. кВт. год. електроенергії, 104 тис. т готового прокату чорних металів, 381 трактор, 68 тис. т мінеральних добрив, 7574 телевізори, 1968 холодильників, 502 тис. пар шкіряного взуття та багато іншої промислової продукції. Нині за один день республіка випускає продукції в 4 з лишком рази більше, ніж у передвоєнному 1940 р. увесь Радянський Союз.

Щодня на Україні будується в середньому 900 нових квартир — стільки, скільки в Італії, Канаді, Норвегії, Данії, разом узятих. У містах і селах УРСР ведеться значне соціально-культурне будівництво.

В розвитку економічного потенціалу Української РСР, як це й передбачалося п'ятирічним планом на 1981—1985 рр., першорядна увага приділялася ключовим галузям. У відповідності з чітко визначеними партією основними напрямками розвитку нашої економіки наполегливо здійснювалася інтенсифікація виробництва. В доповіді на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов наголосив: «Як головну стратегічну підйому інтенсифікації народного господарства, кращого використання нагромадженого потенціалу партія висуває на перший план кардинальне прискорення науково-технічного прогресу»⁴.

Резерви дальшого руху вперед треба шукати, зокрема, у якнайшвидшому впровадженні у виробництво досягнень науки й передового досвіду. В цьому запорука найповнішого їх використання на практиці. В нашій республіці склалася чітка система управління науково-технічним прогресом, в основу якого покладено концепцію ресурсозбереження. Це дало змогу об'єднати зусилля наукових і виробничих колективів, спрямувати їх на комплексне вирішення найважливіших проблем економіки. Впроваджено програмно-цільовий метод планування головних напрямів економічного розвитку, який передбачає широке й оперативне використання науково-технічних досягнень, прогресивних технологій. Ще на початку одинадцятій п'ятирічці були розроблені, а нині вже цілком здійснені комплексні науково-технічні програми трьох рівнів: республіканські, галузеві, регіональні.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова ред.), Проект.— с. 27—28.

³ Рад. Україна, 1985, р., 9 листоп.

⁴ Горбачов М. С. Про скликання чергового XXVII з'їзду КПРС і завдання, зв'язані з його підготовкою та проведенням: Доп. на Пленумі ЦК КПРС, 23 квіт. 1985 р. — К., 1985, с. 10.

Трудівники народного господарства і вчені брали участь в реалізації 160 загальносоюзних та шести республіканських цільових програм («Енергокомплекс», «Метал», «Матеріаломісткість», «Агрокомплекс», «Цукор», «Праця»). Кожна з них ставила за мету комплексне розв'язання конкретної важливої народногосподарської проблеми. В той же час усі вони тісно пов'язані з розвитком усєї економіки республіки, чітким, послідовним і безумовним виконанням усіх робіт — від наукової ідеї до широкого впровадження нової техніки. У їх здійсненні взяли участь 280 науково-дослідних інститутів, проектно-конструкторських організацій і вузів, а також понад 9 тис. трудових виробничих колективів міста й села.

Розроблено було також більш як 300 галузевих і регіональних науково-технічних програм, які доповнювали або конкретизували завдання республіканських і реалізувалися в єдиному з ними комплексі. Як показало життя, цільові комплексні програми всіх рівнів стали реальним втіленням науково-технічної політики, послідовно впроваджуваної в республіці.

Завдяки активній співдружності науково-дослідних інститутів з виробництвом у республіці зросли темпи технічного переозброєння народного господарства. Лише в 1983 і 1984 рр. на ці потреби було направлено понад 10 млрд. крб., з початку п'ятирічки зекономлено працю більш як 2 млн. чол.

Значний позитивний досвід інтеграції науки й виробництва нагороджено в містах Києві та Дніпропетровську, Донецькій, Львівській, Харківській та ряді інших областей. Партиїні організації промислових центрів постійно скеровували господарські органи на повсюдне застосування цього досвіду для підвищення віддачі досягнутого науково-технічного потенціалу, успішне виконання планів і соціалістичних зобов'язань п'ятирічки.

Питання інтеграції науки й виробництва були взяті під постійний контроль партійних і радянських органів. По всіх республіканських цільових науково-технічних програмах створено координаційні ради у складі провідних учених, керівників і спеціалістів міністерств, підприємств і об'єднань, партійних і радянських працівників. Очолили їх заступники Голови Ради Міністрів УРСР. При ЦК Компартії України затверджено Раду сприяння науково-технічному прогресові, якою керує безпосередньо член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький. Аналогічні ради створені при обкомах, міськкомах і райкомах партії. Діяльність цих рад сприяла концентрації зусиль на вирішенні найактуальніших проблем інтенсифікації економіки.

Постійна увага прискоренню науково-технічного прогресу в республіці дає зримі плоди. За роки одинадцятої п'ятирічки на технічне переозброєння, реконструкцію і модернізацію виробництва витрачено понад 23 млрд. крб. капітальних вкладень, що набагато більше, ніж планувалося. За цей час комплексно механізовано понад 13 тис. виробничих дільниць, цехів і підприємств, впроваджено понад 7 тис. робототехнічних установок. За рахунок впровадження нової техніки у промисловості одержано три чверті загального приросту продуктивності праці та понад 3 млрд. крб. додаткового прибутку. Створено велику кількість автоматичних систем для обліку, в тому числі АСУ технологічними процесами.

В республіці цілеспрямовано здійснювалися заходи для ресурсозбереження і зниження матеріаломісткості виробництва. Дедалі більше застосовувалось маловідхідних і безвідхідних ресурсозберігаючих технологій, нові конструктивні матеріали і замітники дефіцитної сировини, виготовлення продукції підвищеної виробничої готовності, широко використовувалися вторинні ресурси промислових і побутових відходів.

Саме завдяки цьому в нинішній п'ятирічці знижено матеріаломісткість продукції на 3,6% замість 1,9% по плану і одержано додатково близько 4 млрд. крб. національного доходу. Тільки в 1985 р. освоєно 310 ресурсозберігаючих технологій, що в 3,6 рази більше, ніж у 1981 р.

Про досвід Української РСР у цій справі говорив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов на нараді партійно-господарського активу Тюменської і Томської областей у вересні 1985 р. Було відзначено, що в республіці за останні чотири роки темп зниження матеріаломісткості продукції більш як удвоє перевершив планові завдання. До промислового виробництва залучається понад 0,5 млрд. т вторинних ресурсів, їх питому вагу в загальному виробництві доведено до 12,2%, що у два рази вище від загальносоюзного рівня.

Комплексні цільові програми стали надійною науково-технічною базою для інтенсифікації і підвищення ефективності всього народного господарства республіки.

Програма «Енергокомплекс» — основа розвитку енергетики, вугільної, нафтової і газової промисловості, економії паливно-енергетичних ресурсів. Вона — органічна частина Енергетичної Програми СРСР, яку на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС було названо значним документом перспективного значення, своєрідним ГОЕЛРО в сучасних умовах.

В одинадцятій п'ятирічці на Україні вироблено понад 270 млрд. кВт. год. електроенергії проти 236 в 1980 р. Це більше, ніж виробляє нині Франція. На електростанціях республіки, як і передбачалося п'ятирічним планом, введено в дію 8,6 млн. кВт. нових потужностей, або на 21% більше, ніж за попередню п'ятирічку.

Істотні якісні зміни відбулись у структурі електроенергетики. Головним напрямом у її розвитку стало широке застосування ядерної енергії, за рахунок чого в одинадцятій п'ятирічці, як і намічалось рішеннями XXVI з'їзду КПРС, у республіці в основному одержано приріст виробництва електричної енергії. До числа діючих увійшли Запорізька й Південно-Українська АЕС, почали працювати нові потужні атомні реактори-мільйонники на Чорнобильській і Ровенській АЕС. Завдяки цьому потужність атомних електростанцій збільшилася в кілька разів. Повним ходом споруджуються Хмельницька та Кримська АЕС, Одеська атомна теплоцентраль. Нові потужності введено на Дністровському гідроелектрокомплексі, Зуївській ДРЕС-2, Київській ТЕЦ-6.

Як і в цілому по СРСР, основою енергетики на Україні залишаються теплоелектростанції, що працюють на органічному паливі. Нині в республіці діє 12 великих ТЕС, потужність кожної з них перевищує 1 млн. кВт. Найбільші серед них Запорізька і Вуглегірська — по 3,6 млн. кВт кожна.

З метою підвищення економічності і надійності роботи енергообладнання ТЕС відповідно до програми «Енергокомплекс» за п'ятирічку модернізовано 47 енергоблоків з сумарною потужністю 14,2 млн. кВт.

В енергетичному комплексі поряд з ядерним паливом важлива роль відводиться кам'яному вугіллю. І хоча видобуток його інтенсивно ведеться тепер у східних районах Радянського Союзу — в Кансько-Ачинському, Екібастузькому та інших басейнах, все ж із 770—800 млн. т, які було намічено одержати в останньому році п'ятирічки, понад 40% припадає на Донбас. Донецьке коксівне вугілля та антрацити — особливо цінні, їм поки що немає заміників.

Українська РСР займає одне з провідних місць у паливно-енергетичному комплексі країни. Сьогодні шахти республіки видають майже 40% загальносоюзного видобутку коксівного вугілля і 60% антрацитів.

На основі рішень XXVI з'їзду КПРС широкими темпами велося технічне переозброєння Донбасу. Донецькі гірники наполегливо освоюють

глибинні пласти, відкриті геологами нові поклади палива. Нині розробляється майже 300 горизонтів на глибині 1000—1200 м. Вибої тут обладнані досконалою технікою нового покоління — потужними вентиляційними установками, швидкісними прохідницькими комбайнами, автоматизованими видобувними комплексами, які не мають аналогів у світі, здатними забезпечити виймання вугілля без присутності людей у вибої.

Швидкими темпами технічно переозброюється й порівняно молодий Львівсько-Волинський вугільний басейн, який постачає паливо західним районам країни.

Протягом п'ятирічки в республіці збільшилася виробнича потужність галузі за рахунок введення в дію п'яти і реконструкції двох шахт. В очисних і підготовчих вибоях впроваджено 973 механізовані комплекси і 164 прохідницькі комбайни, 75 нових видів гірничошахтного обладнання, а також 44 зразки нових гірничих машин і механізмів, 76 прогресивних технологічних і технічних рішень. В результаті рівень комплексної механізації очисних робіт доведено до 65%, а підготовчих вибоїв із застосуванням комбайнів — до 32%. У вибоях значно знижено обсяг трудомістких робіт. В останньому році п'ятирічки шахтарі України видобули понад план майже 1 млн. т вугілля.

Нині на шахтах УРСР налічується 107 вуглевидобувних бригад, які щодня видають з одного вибою по 1000 т і більше вугілля. Колективи цих бригад забезпечують майже чверть усього видобутку вугілля в республіці. Продуктивність їх праці та інші показники в кілька разів вищі за середньогалузеві. Високими виробничими досягненнями зустрічають XXVII з'їзд партії бригади-тисячниці, очолювані Героями Соціалістичної Праці В. І. Ігнат'євим, К. А. Севериновим, А. Д. Поліщуком, П. С. Негруцою, Г. І. Моцаком, О. Я. Колесниковим, А. А. Акимовим, бригади швидкісників-прохідників, очолювані Героями Соціалістичної Праці В. П. Соколовим та О. П. Макаровим, лауреатом Державної премії СРСР А. О. Оверченком та ін.

Свій вклад у розвиток енергокомплексу республіки вносять українські добувники нафти, газу і гарячих сланців, які успішно виконали завдання п'ятирічки. Майже на 20% зросли потужності по виробництву рідкого палива з нафти. Нині в експлуатації 76 родовищ газу і газового конденсату, старі, прикарпатські, та нові, верхньодніпровські, родовища нафти. На початку 1983 р. вперше було одержано газ з акваторії Чорного моря. Тут став до ладу Галицинський газовий промисел, який почав постачати голубим паливом промислові підприємства і курортну зону Кримської області.

По українській землі проходять нафтопровід «Дружба», газопровід «Союз» і достроково створена в одинадцятій п'ятирічці 1100-кілометрова ділянка магістрального газопроводу «Уренгой—Помари—Ужгород». З її пуском природний газ одержали сотні міст і сіл, 1272 тис. квартир, з них 485 тис. — у сільській місцевості.

Ключовою галуззю української індустрії є чорна металургія. За виплавою і споживанням металу Радянський Союз займає перше місце у світі. Виробити 117—120 млн. т готового прокату в останньому році п'ятирічки — так було визначено XXVI з'їздом КПРС. Значну частину його вироблено на Україні.

В чорній металургії України, як і Радянського Союзу в цілому, здійснюється переведення підприємств на прогресивніші методи плавлення та обробки металу.

В минулій п'ятирічці побудовано оснащені за останнім словом техніки нові киснево-конверторні цехи на Дніпровському металургійному заводі ім. Ф. Е. Дзержинського й «Азовсталі», великий потужний електросталеплавильний цех на Донському металургійному заводі ім. В. І. Леніна.

На розв'язання проблем у галузі спрямована республіканська цільо-

ва програма «Метал», в якій основну увагу приділено не нарощуванню загальної ваги металу, а докорінному поліпшенню його якості, збільшенню виробництва ефективних видів прокату, труб, металовиробів, застосуванню порошкової металургії, впровадженню металозберігаючих технологій. За рахунок цього на кінець п'ятирічки економія чорних металів у народному господарстві порівняно з 1980 р. становить майже 2 млн. т. Ця комплексна програма містила 23 основних завдання щодо розширення випуску економічних видів металопродукції і підпрограму «Прокат». У ході їх втілення введено прогресивні металозберігаючі технологічні процеси — вакуумування й позапічну обробку сталі нейтральними газами разом з порошковими матеріалами, контролюючи прокатку товстих листів тощо. За роки п'ятирічки освоєно 120 нових профілів прокату замість запланованих 100, в тому числі 86 гарячекатаних і 34 холодногнутих, а також 12 нових марок сталі, 28 видів труб, 29 видів метизів. Випуск продукції зі Знаком якості збільшився з 17,5% до 22,2%. За цей час в 1,4 раза зріс обсяг позапічної обробки сталі за рахунок введення плавки в ковші у киснево-конверторних цехах металургійних комбінатів «Азовсталь» та ім. Ілліча (м. Жданов), Дніпровського металургійного заводу ім. Ф. Е. Дзержинського, Єнакіївського металургійного заводу, мартенівських цехах Макіївського металургійного комбінату і Нижньодніпровського трубопрокатного заводу ім. К. Лібнехта.

Разом з тим, на нараді в ЦК КПРС з питань прискорення науково-технічного прогресу серйозній критиці була піддана робота Міністерства чорної металургії СРСР. Це критика й на адресу республіканського міністерства, металургів України. Адже значна частка заборгованості з виробництва і поставок металопродукції лічиться за підприємствами республіки.

«Причина багатьох труднощів у металургів,— зазначав у виступі на зустрічі з колективом Дніпропетровського металургійного заводу М. С. Горбачов,— у повільному оновленні основних фондів галузі. В результаті на їх ремонт направляються величезні кошти. Викликає тривогу зволікання в освоєнні нового обладнання і прогресивних технологічних процесів, у випуску більш економічних і високоякісних видів металопродукції»⁵.

Постають невідкладні завдання у справі технічного переозброєння чорної металургії. Зокрема, в дванадцятій п'ятирічці передбачено ввести у дію машини безперервного лиття заготовок і подвоїти розливу сталі цим прогресивним способом, реконструювати і технічно переоброїти підприємства, побудовані в роки перших п'ятирічок, із заміною мартенівських печей на конвертори та електроплавильні печі, здійснити інші великі заходи. На перше місце ставиться питання про підвищення рівня механізації праці, поліпшення її умов.

Першорядного значення в нашій республіці набирає розвиток машинобудування — серцевини індустрії, головного рушія технічного прогресу в усьому народному господарстві.

В Українській РСР ця галузь займає майже третину всього промислового виробництва. Небагато в світі є країн, які створюють стільки техніки, скільки виробляє її Радянська Україна. В системі єдиного народногосподарського комплексу СРСР, у кооперації з багатьма підприємствами інших республік вона випускає значну частину загальносоюзної кількості магістральних тепловозів, металургійного обладнання і вантажних вагонів, приблизно 30% потужної енергетичної техніки, механізмів для тваринництва і кормовиробництва, 20% хімічного обладнання, тракторів та інших машин для сільського господарства.

Головним напрямом розвитку галузі в одинадцятій п'ятирічці було значне збільшення випуску нових машин та агрегатів, зниження їх ма-

⁵ Горбачов М. С. Активно діяти, не втрачати часу, с. 18.

теріаломісткості. Так, конструктори й робітники об'єднання «Харківський турбінний завод ім. С. М. Кірова» створили нову турбіну для атомних електростанцій потужністю 750 тис. кВт. Це дає змогу комплектувати реактор потужністю 1,5 млн. кВт двома турбінами замість трьох по 500 тис. кВт. При цьому витрати скорочуються на 10 млн. крб., заощаджується 3900 т металу. Високою продуктивністю та економічністю відзначаються нові кисневі конвертори, випуск яких освоєно на Ждановському заводі важкого машинобудування, краматорські прокатні стани та шахтні підйомні машини, ворошиловградські тепловози у 8 тис. кінських сил, запорізькі трансформатори, львівські автобуси, унікальні верстати-автомати з програмним управлінням Київського, Одеського, Житомирського та інших заводів. Українська марка стоїть на обладнанні для гірничорудної, металургійної, нафто- і газодобувної, багатьох інших галузей важкої індустрії.

В цілому, як це й було передбачено рішеннями XXVI з'їзду КПРС, машинобудування республіки розвивалося прискореними темпами. Обсяг виробництва за 1981—1985 рр. потроївся і досяг вартості 17,9 млрд. крб.

Машинобудівні підприємства успішно справлялися з виготовленням робототехніки і застосуванням її в народному господарстві. Лише протягом 1983—1984 рр. у республіці сконструйовано й випущено понад 4 тис. роботів і маніпуляторів, а впроваджено близько 5 тис., завдяки чому вивільнено від важкої і монотонної праці близько 7 тис. чол.

Особливою прикметою минулої п'ятирічки стала боротьба за зниження матеріаломісткості виробництва. Машинобудівники перевиконали встановлені на 1981—1985 рр. завдання щодо зниження норм витрат прокату чорних металів, зекономивши його сотні тисяч тонн. Уперше в історії галузі весь приріст товарної продукції одержано без збільшення споживання прокату, витрати якого залишилися в межах 1980 р.

На нараді в ЦК КПРС з питань прискорення науково-технічного прогресу особливо підкреслювалося, що в цій важливій справі ключова роль належить машинобудуванню. У зв'язку з цим постає необхідність уже в дванадцятій п'ятирічці у півтора—два рази підняти його темпи. Ставиться завдання максимально використати наявні потужності і в першочерговому порядку здійснити реконструкцію галузі. З цієї метою за рахунок часткового перерозподілу будуть збільшені у 1,8—2 рази капітальні вкладення у машинобудування, значно зростуть обсяги поставок сучасних видів обладнання.

Велику увагу дальшому розвитку галузі було приділено на липневому (1985 р.) Пленумі ЦК Компартії України. «Здійснення завдань технічного переозброєння народного господарства,— зазначалося в доповіді товариша В. В. Щербиського,— вимагає в першу чергу забезпечити пріоритетний розвиток машинобудування, підвищення його технічного рівня»⁶. Успішно виконали завдання п'ятирічки працівники автомобільної, авіаційної та інших галузей народного господарства.

На квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС підкреслено необхідність дальшого підвищення ефективності капітального будівництва.

Чималим є доробок колективів будівельно-монтажних, проектних, транспортних організацій, підприємств будіндустрії. Лише за 4 роки п'ятирічки вони освоїли капітальних вкладень майже стільки, скільки за п'яту, шосту і сьому п'ятирічки, разом узяті. Стало до ладу 112 нових великих промислових підприємств і понад 60 потужних об'єктів на діючих. У їх числі Південно-Українська, Запорізька атомні електростанції, висококомеханізована шахта ім. 60-річчя СРСР із збагачувальною фабрикою, прокатний стан «3000» на Ждановському металургійному комбіна-

⁶ Щербиський В. В. Прискорювати темпи, підвищувати віддачу науково-технічного прогресу: Доповідь на Пленумі ЦК Компартії України, 16 лип. 1985 р.— Під прапором лєнінізму, 1985, № 15, с. 25.

ті ім. Ілліча, Одеський припортовий і Миколаївський глиноземний завод, потужності по виробництву аміаку в дніпродзержинському ВО «Азот», горлівському «Стирол», по випуску дизелів і дизельгенераторів на Токмацькому заводі ім. Кірова в Запорізькій області, парових турбін — на Харківському турбінному заводі, електродвигунів — на Новокаховському електромашинобудівному заводі.

Бурхливо розвивалось житлове будівництво. Значно збагатилось архітектурно-художнє обличчя не тільки великих центрів республіки — Києва, Дніпропетровська, Донецька, Харкова, Одеси, а й середніх міст, таких, як Вінниця, Дніпродзержинськ, Северодонецьк та ін. В республіці широко запроваджується система комплексної забудови житлових масивів на основі безперервного планування.

У рамках завдань республіканської цільової науково-технічної програми «Матеріаломісткість» велася боротьба за раціональне та економне витрачання ресурсів у капітальному будівництві. Лише за 4 роки одинадцятій п'ятирічці впровадження програмних розробок заощадило в будівництві 72 тис. т металопрокату і 257 тис. т цементу. Економічний ефект за цей час досяг 50 млн. крб.

Дальших успіхів у підвищенні добробуту радянських людей досягли працівники легкої, харчової, м'ясо-молочної, лісової і деревообробної, місцевої та інших галузей, державної та кооперативної торгівлі, служби побуту республіки. Цілком виправдало себе і проведення в одинадцятій п'ятирічці великомасштабного економічного експерименту на підприємствах харчової промисловості УРСР, спрямованого на зростання темпів виробництва харчових продуктів, поліпшення їх якості, посилення ролі колективів підприємств у вирішенні Продовольчої програми.

Помітних успіхів за роки одинадцятій п'ятирічці досягли трудівники сільського господарства республіки.

Зусилля трудівників села були зосереджені на формуванні продовольчого фонду країни. Наша республіка дає 20% загальносоюзного виробництва зерна, 25% картоплі та овочів, 60% цукрових буряків, майже 50% соняшнику, близько 25% м'яса і молока. Це вагомий внесок у реалізацію Продовольчої програми.

Істотно зміцніла матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів. Незважаючи на несприятливі погодні умови ряду років підряд, середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства України збільшився майже на 1 млрд. крб., зросла заготівля більшості продуктів землеробства і тваринництва.

Підвищилася рентабельність виробництва, а отже, й прибутки колгоспів і радгоспів. У 1984 р. вперше обсяг сільськогосподарської продукції перевищив 30,5 млрд. крб.

Творче ведення землеробства на науковій основі застосовування інтенсивних технологій допомагає більш як 700 колгоспам і радгоспам республіки рік у рік збирати з кожного гектара по 35 і більше центнерів зерна.

І все ж досягнуте слід розглядати тільки як вихідну позицію для дальшого вирішення зернової проблеми. Така вимога часу, таке завдання, що впливає з рішень останніх Пленумів ЦК КПРС.

На липневому (1985 р.) Пленумі ЦК Компартії України наголошувалось на необхідності якомога швидшого забезпечення стабільності високоврожайного зернового господарства. Головне — дбати про повсюдне застосування інтенсивних технологій, впровадження раціональних сівозмін, господарське використання зрошуваних земель. Важливо поширювати досвід тих господарств, котрі за будь-яких погодних умов одержують високі врожаї.

Великі й почесні завдання стоять перед хліборобами України в дванадцятій п'ятирічці. Проектом Основних напрямів передбачається збільшити в республіці середньорічний обсяг валової продукції сільського

господарства на 13—15%. Намічається довести в 1990 р. виробництво зерна до 52—54 млн. т, цукрових буряків — до 53—55 млн. т, соняшнику — 3,3 млн. т, овочів — 8,6 млн. т, плодів і ягід — 4,5 млн. т, винограду — 1,3 млн. т, м'яса (в забійній вазі) — 4,9—5 млн. т, молока — 24,5—25 млн. т, яєць — 16—17 млрд. штук. На зрошуваних землях будуть створені зони гарантованого виробництва зерна кукурудзи. Планується ввести за п'ятиріччя в експлуатацію 500 тис. га зрошуваних і 640 тис. га осушених земель.

Органічною складовою частиною Продовольчої програми СРСР стала схвалена ЦК Компартії України Продовольча програма республіки. Її підкріплювали науково-технічні програми «Агрокомплекс» і «Цукор», а також цільові програми підвищення родючості земель, розвитку кормової бази, виробництва яловичини, свинини, вдосконалення молочного скотарства, племінної справи в усіх галузях тваринництва.

Гідний вклад у виконання Продовольчої програми вносять також овочівники, картоплярі, садоводи й виноградарі республіки.

Всесірне зміцнення кормової бази сприяло розвитку тваринництва по шляху інтенсифікації. Протягом п'ятирічки тваринники України неодноразово виходили переможцями у Всесоюзному соціалістичному змаганні.

«Досягнення Української РСР, як і спільні наші успіхи, — зазначив товариш М. С. Горбачов у промові на зборах республіканського партійного активу в Києві, — великі і безперечні. Все це так, все це реально існує. Але всім нам треба йти далі, набирати темпи, наповнювати їх новим змістом, виходячи з потреб сучасного етапу розвитку радянського суспільства»⁷.

Сьогодні неможливо уявити собі соціальний прогрес без опори на наукову думку, яка дає йому могутні крила. Саме розвиток науки й техніки є вирішальним фактором розв'язання корінних завдань побудови комуністичного суспільства. Тому Комуністична партія завжди надавала і надає великого значення зростанню науково-технічного потенціалу країни. XXVI з'їзд КПРС визначив далі прискорення науково-технічного прогресу як одну з вузлових проблем розвитку радянської економіки на сучасному етапі. Це важливе питання червоною ниткою проходило в рішеннях усіх наступних Пленумів ЦК партії.

Важливою віхою в житті радянського народу стали підсумки наради з науково-технічного прогресу, що відбулася в Центральному Комітеті партії 11—12 червня 1985 р. В доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова «Корінне питання економічної політики партії» викладені програмні положення і установки щодо прискорення соціально-економічного розвитку країни на базі науково-технічного прогресу, на основі рішень квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, всього досвіду соціалістичного будівництва, досягнень економіки країни і наукової розробки стратегії партії на перспективу.

Окремий розділ доповіді товариш М. С. Горбачов присвятив дальшому розвитку й ефективному використанню науково-технічного потенціалу. Зокрема, було зазначено, що передова лінія боротьби за прискорення науково-технічного прогресу в народному господарстві пролягає через науку. В країні створено потужний науково-технічний потенціал. На розвиток науки виділяється близько 5% національного доходу.

Загально визнані успіхи радянських учених в різних сферах знань і технічного прогресу. Можна пишатися фундаментальними досягненнями в дослідженні космосу, математиці, механіці, термоядерному синтезі, квантовій електроніці. Значні результати одержано в ядерній енергетиці, дослідженнях будови земної кори, в тому числі з допомогою найглибшої в світі свердловини, вивченні Світового океану, синтезі органічних сполук, створенні прогресивних матеріалів і технологій. Певні до-

⁷ Горбачов М. С. Активно діяти, не втрачати часу, с. 32.

сягнення є в генетиці й клітинній інженерії, здатній революціонізувати процеси створення нових високопродуктивних сортів рослин і порід тварин, стійких до захворювань і несприятливих кліматичних умов, допомогти охороні здоров'я.

«Разом з тим, товариші,— зазначав товариш М. С. Горбачов,— ми можемо і повинні одержувати від наукових досліджень незрівнянно більший ефект. На завдання науки необхідно подивитись по-новому, крізь призму вимог часу — вимог рішучого повороту її до потреб суспільного виробництва, а виробництва — до науки. З цих позицій мають бути проаналізовані і зміцнені всі ланки, що з'єднують науку, техніку і виробництво»⁸.

В одній шерензі з усіма радянськими вченими йде 200-тисячна армія наукових працівників Української РСР. Вчені України у творчій співдружності з дослідниками союзних республік вносять значний вклад у скарбницю вітчизняної і світової науки, успішно розвивають її нові напрями.

Нагромаджений в республіці досвід інтеграції науки й виробництва, вдосконалення управління цим процесом дістав позитивну оцінку на нараді в ЦК КПРС і при відвіданні України М. С. Горбачовим.

Справжнім флагманом науки в республіці є Академія наук Української РСР. Нині до її складу входить 82 наукові установи, в яких працює 234 академіки й члени-кореспонденти, 1330 докторів і близько 9 тис. кандидатів наук. АН УРСР очолює й координує проведення в республіці досліджень в галузі природничих, технічних і суспільних наук.

З метою ефективнішого розвитку фундаментальних досліджень, концентрації зусиль наукових установ і вузів на вирішенні науково-технічних проблем, які мають велике значення для економіки окремих регіонів і областей республіки, створено Північно-Західний, Придніпровський, Донецький, Південний, Західний та Північно-Східний наукові центри Академії наук УРСР.

АН УРСР підтримує міцні творчі зв'язки з Академією наук СРСР та республіканськими академіями. Співдружність наукових установ АН СРСР розвивається й міцніє в процесі спільних досліджень, дуже важливих як для науки, так і для народного господарства країни. Успішно вирішуються актуальні проблеми в галузі математики, механіки, атомної фізики, фізики твердого тіла, медицини, суспільних наук.

Спільно з ученими академії наук Білорусії і Молдавії нині виконується близько 10 тис. науково-дослідних програм, які передбачають вивчення геологічної будови їх території, розробку проблем енергетики, наукових основ раціонального використання і охорони вод басейнів Дніпра, Прип'яті та Дністра, історичних зв'язків трьох братніх народів. Реалізуються завдання Продовольчої програми.

З ученими Азербайджану виконуються дослідження в галузі фотопровідності і люмінесценції, Латвії і Грузії — захисту металів від корозії, Узбекистану — підвищення сейсмостійкості будівельних об'єктів тощо, Вірменії — активності молодих нестационарних зірок, біологічних мембран.

Наукові установи АН УРСР підтримують також міжнародні зв'язки, які постійно розширюються, поглиблюються і вдосконалюються.

Особливо плідною була діяльність вчених Академії наук УРСР в одинадцятій п'ятирічці. Нині, коли зусилля партії і народу спрямовані насамперед на завершення переведення економіки на шлях інтенсифікації, роль науки, науково-технічного прогресу як основи цього процесу незмінно зростає.

⁸ Горбачов М. С. Корінне питання економічної політики партії: Доп. на нараді в ЦК КПРС з питань прискорення наук.-техн. прогресу, 11 червн. 1985 р.— К., 1985, с. 18—19.

За роки п'ятирічки значно зміцніла матеріально-технічна база АН УРСР, підвищився науково-технічний рівень, якість і практична значимість наукових досліджень.

Економічна ефективність від впровадження розробок учених України в народне господарство країни перевищила 3 млрд. крб. на рік. Зокрема, протягом 1980—1984 рр. з участю вчених у республіці створено близько 4 тис. зразків нових типів машин, устаткування, апаратів і засобів автоматизації, сотні АСУ.

Велику увагу вчені Академії приділяють розробці нових перспективних прогресивних технологій на основі фундаментальних досліджень. Сотні таких технологій різного рівня і призначення, які з'явилися останніми роками, вже застосовуються в багатьох галузях народного господарства. Зокрема, велике народногосподарське значення мають запропоновані Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона технології виготовлення нових труб великого діаметра, а також цілий комплекс технологічних процесів їх монтажного зварювання під час прокладання потужних магістральних трубопроводів. Такі труби успішно використані на трасі газопроводу Уренгой—Помари—Ужгород. Загальний середньорічний народногосподарський ефект розробок цього комплексу перевищує 150 млн. крб. Патонівці є авторами універсального ручного інструменту для різання, зварювання і паяння матеріалів у відкритому космосі, а також для нанесення тонкоплівкового покриття на алюмінієві сплави, успішно випробуваного на орбітальній станції «Салют-7».

Видатним досягненням науковців цього інституту стало всебічне вивчення фізико-хімічних процесів у металах, кінетики і механізму процесів у рідких металевих і шлакових розплавах у широкому діапазоні температур. Ця робота завершилася розробкою електрошлакової технології, яка здобула світове визнання. Ліцензії на неї продані у США, Францію, Японію, Австрію, Швецію. Принципово нова технологія стала основою таких спеціальних процесів, як електрошлаковий переплав, лиття, наплавка, зварювання. Виникла нова галузь промисловості — спецелектрометалургія.

Фундаментальні дослідження в галузі обчислювальної математики і теоретичної кібернетики, проведені в Інституті кібернетики ім. В. М. Глушкова. Вагомим досягненням є розробка математичних основ проектування електронно-обчислювальних машин п'ятого покоління і створення принципово нових засобів моделювання багатопроцесорних ЕОМ та їх математичного забезпечення, що не мають аналогів у вітчизняній і світовій практиці. Досвід використання обчислювальних машин для автоматизації виробничих процесів дав можливість застосувати їх і для централізованого інформаційного планування випуску продукції при мінімальних витратах.

Нові матеріали запропоновані інститутами проблем матеріалознавства, надтвердих матеріалів, проблем міцності та ін. Головне завдання, яке ставлять перед собою науковці цих установ, це створення нових композиційних матеріалів із заданими властивостями для економії дорогих і дефіцитних матеріалів. У нашій країні здобули широку популярність, зокрема, розроблені в Інституті проблем матеріалознавства технології динамічного гарячого пресування високоміцних порошкових виробів. Науковцям Інституту надтвердих матеріалів вдалося створити багато інструментів з підвищеними експлуатаційними властивостями.

В різних галузях народного господарства успішно застосовується унікальне сімейство клейових композицій типу «Спрут» — дітище Інституту хімії високомолекулярних сполук АН УРСР. Його науковцям належить ідея компонування з рідкого кристалу і поліуретану еластичної термоіндикаторної плівки, яка дуже знадобилася в медицині при діагностиці різних запальних процесів внутрішніх органів. Плівка успішно випробовується в Київському НДІ туберкульозу, пульмонології і грудної хірургії ім. Ф. Г. Яновського.

Науковці Інституту проблем лиття АН УРСР успішно продовжують пошуки способів зниження металомісткості виробів із кольорових сплавів шляхом обробки плазмовим струмом.

Надзвичайно цінними виявилися фундаментальні дослідження вчених у галузі фізико-технічних проблем енергетики. Так, в Інституті проблем моделювання в енергетиці АН УРСР виконано комплексний аналіз нестационарних режимів систем магістральних газопроводів, створено і введено в дію програмно-обчислювальний комплекс «Еталон», призначений для розрахунку тривалих перехідних процесів у складних системах газопроводів.

Уперше в світовій практиці вчені Інституту геофізики ім. С. І. Суботіна знайшли простий спосіб прямого визначення теплопровідності гірських порід і густоти теплового потоку землі. Співробітники Фізико-механічного інституту АН УРСР представили новий породоруйнівний інструмент для вугільної промисловості, який тепер ефективно використовується в прохідницьких комплексах «СК-IV», «Союз-19V» та на бурових установках «Стріла-77», «Л-4», «Л-35».

Вчені-хіміки за роки одинадцяті п'ятирічки одержали нові важливі фундаментальні результати, що мають практичне значення для хімічної і нафтопереробної промисловості, чорної і кольорової металургії, машинобудування, медицини, сільського господарства. Над одержанням органічних матеріалів і хімічних технологій особливо плідно працювали вчені Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського АН УРСР, Інституту колоїдної хімії та хімії води ім. А. В. Думанського, Інституту органічної хімії та ін.

Ефективні розробки в галузі приладобудування здійснено Інститутами радіофізики та електроніки, напівпровідникових і ядерних досліджень, фізики АН УРСР та ін. Ними створені прилади для дослідження космосу, струму, перетворення енергії тощо. Зокрема, радіолокатор бокового огляду штучного супутника Землі «Космос-1500», уперше в нашій країні створений науковцями Інституту радіофізики та електроніки АН УРСР, вирізняється широкою смугою огляду, обробкою та калібруванням інформації на борту, трансляцією за стандартними лініями.

В одинадцятій п'ятирічці 55 установ АН УРСР включилося в реалізацію 109 союзних і 29 республіканських науково-технічних програм, виконуючи понад 2500 завдань. З участю установ АН УРСР складено також 27 програм і планів науково-дослідних робіт, затверджених Державним комітетом СРСР з науки й техніки. Колективи академічних інститутів активно працювали над розробкою та виконанням республіканських цільових комплексних науково-технічних програм «Матеріаломісткість», «Енергокомплекс», «Метал», «Агрокомплекс», «Цукор», «Праця». Вчені вели більш як по 200 напрямках теоретичні та експериментальні дослідження, розробляли маловідхідні та безвідхідні технології.

Значним є вклад науковців Академії наук УРСР у вирішення Продовольчої програми СРСР. Особливо слід відзначити їхній доробок у галузі біології, хімії, фізики, матеріалознавства, енергетики та економіки, що дає можливість ефективніше вирішувати багато актуальних виробничо-технологічних проблем у сільському господарстві, харчовій, м'ясо-молочній, плодоконсервній та інших галузях промисловості.

Більш як 40 розробок АН УРСР, виконаних у співдружності з Південним відділенням ВАСГНІЛ, організаціями Держагропрому СРСР і УРСР, впроваджується в сільському господарстві.

Зокрема, в Черкаській області пройшли експериментальну перевірку нові гібриди кукурудзи, в Тернопільській — індустріальна технологія вирощування цукрових буряків, у Дніпропетровській — технологія одержання рідинного замінича цільного молока для випоювання молодняка великої рогатої худоби. Нагромаджений тут досвід знаходить повсюдне застосування.

В республіці виведено швидкостиглу, високопродуктивну напівкарликову пшеницю інтенсивного типу Киянка з підвищеним (до 14,4%) вмістом білка та відмінними хлібопекарськими якостями. Незважаючи на несприятливі умови минулих років, Киянка в ряді областей України дала врожай 35—40 ц з га, тобто на 10—15% вищий, ніж стандартні районовані сорти.

Вчені АН УРСР спільно зі спеціалістами сільського господарства створили нову агротехнологію вирощування запрограмованих врожаїв високоякісного зерна озимої пшениці за умов зрошення. Велика увага приділяється підвищенню віддачі осушених земель насамперед у зоні Полісся.

Виведено також ряд нових індустріальних сортів цукрових буряків, плодових і овочевих культур, серед яких персики, абрикоси, вишні, грецькі горіхи, виноград, земляна груша рожевоклубнева, капуста брокколи вітамінна, лобода салатна, селера тощо.

Розроблено нові високоєфективні види добрив, у тому числі висококонцентровані та складні туки, а також кормові добавки, премікси і препарати для боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур.

Значний вклад Академії наук УРСР у виконання Енергетичної програми СРСР. Вчені працюють над удосконаленням паливно-енергетичної бази, розвитком електроенергетики, освоєнням нових родовищ органічного палива, ведуть постійний пошук нетрадиційних енергоресурсів, нових способів генерування, перетворення й акумулювання енергії. Одержані ними результати взяли на озброєння гідравлічні, теплові, атомні електростанції.

За минулі десять років здобутки Академії наук УРСР у підвищенні ефективності наукових досліджень, скороченні строків впровадження досягнутих надбань у виробництво, створенні новітніх технологій були тричі схвалені Центральним Комітетом КППС.

Академія наук УРСР виступила ініціатором нової форми співробітництва науки з виробництвом — комплектування інженерних центрів, які тепер активно сприяють прискореному втіленню в багатьох галузях народного господарства наукових розробок з найважливіших напрямів науково-технічного прогресу. Це починання АН УРСР було схвально оцінене ЦК Компартії України.

В доповіді на липневому (1985 р.) Пленумі ЦК Компартії України В. В. Щербницький зазначив: «Обов'язок учених і виробничників зробити все, щоб Україна, як сказав М. С. Горбачов, стала справжнім полігоном, що демонстрував би, як треба використовувати досягнення науки, як їх на ділі міцніше зв'язати з виробництвом. І одним з ефективних шляхів у цій справі є створені в Академії наук інженерні центри»⁹.

На основі сталого, поступального розвитку народного господарства, прискорення науково-технічного прогресу й переведення економіки на інтенсивний шлях розвитку головну увагу в одинадцятій п'ятирічці було звернуто на забезпечення дальшого зростання добробуту радянських людей.

За минуле п'ятиріччя чимало зроблено для дедалі повнішого постачання населенню товарів народного споживання, поліпшення житлових умов, медичного обслуговування, умов праці; піднесення стимулюючої ролі оплати за працю при випереджаючому зростанні її продуктивності порівняно із зростанням оплати; збільшення суспільних фондів споживання; забезпечення творчої обстановки і здорового соціально-психологічного клімату в кожному колективі, підвищення професійної майстерності; задоволення культурних потреб жителів міста і села.

⁹ Щербницький В. В. Прискорювати темпи, підвищувати віддачу науково-технічного прогресу, с. 29—30.

Ці факти наочно підтверджують, що в радянському суспільстві трудящі — повновладні господарі своєї країни, і турбота про їхнє благо є найвищою метою Комуністичної партії і Радянської держави.

«Партія, — зазначив М. С. Горбачов, — неухильно проводитиме розроблену нею соціальну політику. Все в ім'я людини, на благо людини — це програмне положення повинно наповнюватись дедалі глибшим і конкретнішим змістом»¹⁰.

Завдяки значним економічним здобуткам завдання п'ятирічки по зростанню національного доходу в УРСР перевиконані. Причому середньорічні його прирости в 1,4 раза вищі, ніж у попередній п'ятирічці. Важливо й те, що увесь приріст національного доходу одержано за рахунок підвищення продуктивності праці на 21,6% при завданні 19%.

Уперше в одинадцятій п'ятирічці дохід зростає швидше, ніж капітальні вкладення. Вдалося подолати багаторічну негативну тенденцію збільшення матеріальних затрат на одиницю продукції. В республіці понад 4/5 приросту національного доходу направляється в суспільний фонд споживання, який становить 25,9 млрд. крб. За його рахунок держава фінансує утримання житла, безплатне навчання, медичне і соціально-культурне обслуговування радянських людей, виплату пенсій, надає пільги ветеранам Великої Вітчизняної війни і праці, багатодітним сім'ям, асигнує кошти на розвиток фізичної культури і спорту, корисного дозвілля трудящих тощо.

Рік у рік продовжувала розростати заробітна плата трудівників. У 1984 р. середньомісячна грошова оплата праці робітників і службовців у народному господарстві становила 168,5 крб., а колгоспників — 128,3 крб. Крім того, населенню надано різних виплат і пільг із суспільних фондів споживання на 24,7 млрд. крб., або на 0,9 млрд. крб. більше, ніж у попередньому році. З урахуванням цих сум робітники і службовці одержували щомісяця в середньому вже не по 235, а по 240 крб.

З 1 вересня 1984 р. підвищено заробітну плату вчителів початкових класів загальноосвітніх шкіл, педагогічних працівників шкіл-інтернатів, дитячих будинків, будинків малят, майстрів виробничого навчання і керівних працівників професійно-технічних навчальних закладів, які готують кваліфіковані кадри для сільського господарства та вугільної промисловості. Підвищено також ставки ряду інших категорій працівників народної освіти.

Значні кошти витрачаються на виховання підростаючого покоління і народну освіту. На утримання однієї дитини в яслах витрачається 560 крб. на рік, а в садках — близько 480. При цьому батьки сплачують лише 20% витрат, а решту вносить держава із суспільних фондів споживання.

В Українській РСР, де вже багато років діє закон про загальну середню освіту, в школах навчається 7,4 млн. дітей, у професійно-технічних училищах — понад 400 тис. юнаків і дівчат. У технікумах та інших спеціальних середніх закладах здобувають освіту і професійні знання понад 795 тис. молодих людей. Підготовці висококваліфікованих кадрів активно сприяє прийнятий Закон про реформу загальноосвітньої і професійної школи. В одинадцятій п'ятирічці кожного року тільки в університети республіки вступало 176 тис. абітурієнтів. За кількістю студентів на 1 тис. чол. населення Радянська Україна випереджає Англію, Францію, ФРН та інші найбільш розвинуті країни світу.

Щорічні витрати держави на одного учня становлять понад 180 крб. у загальноосвітніх школах, у середніх спеціальних навчальних закладах — більш як 680 крб., а на одного студента — понад 1000 крб. Отже,

¹⁰ Матеріали позачергового Пленуму Центрального Комітету КПРС, 11 березня 1985 року.— К., 1985, с. 10.

середня освіта однієї людини обходиться державі майже в 2, а вища за 5 років навчання — в 5 тис. крб.

У нашій соціальній програмі важливе місце займає забезпечення трудящих житлом. За п'ятирічку на Україні введено близько 92 млн. кв. м житла що на 11 млн. кв. м більше, ніж передбачалося планом. Це дало можливість поліпшити житлові умови майже 8 млн. чол. При цьому слід врахувати, що розміри квартплати в нашій країні залишаються незмінними з 1928 р. Сьогодні вона найнижча в світі — лише 13,2 коп. на місяць за 1 кв. м.

Одинадцята п'ятирічка була також періодом дальшого розвитку системи охорони здоров'я. Підвищилась якість медичного обслуговування, зміцнилася матеріально-технічна база радянської системи охорони здоров'я. За забезпеченістю лікувальною допомогою Радянський Союз посідає перше місце в світі. Чисельність лікарів усіх спеціальностей — 1136 тис. чол., в УРСР — 205 тис. чол. Нині кожний третій лікар у світі — радянський. У нас на 10 тис. чол. населення припадає 40 лікарів. (Для порівняння: у Великобританії, Франції і Японії ця цифра не перевищує 18, у США — 23, ФРН — 27). У нашій республіці кваліфіковані медичні кадри готують 15 інститутів і майже 100 училищ. У 3121 профспілкових санаторіях і пансіонатах одночасно відпочиває й лікується понад півмільйона трудящих та членів їхніх сімей. Майже 1/5 відпочиваючих отримує путівки безкоштовно або на пільгових умовах.

Роздрібний товарооборот державної і кооперативної троговілі за чотири роки п'ятирічки зріс в УРСР на 6,8 млрд. крб., або на 14,7%, а в розрахунку на душу населення — з 934 до 1058 крб., тобто більш як на 13%. Із кожних 100 сімей 90 мають телевізори, 85—холодильники, 65—пральні машини. Випереджаючими темпами здійснювалась реалізація трикотажних виробів, бавовняних тканин, взуття, легкових автомобілів, радіо- та електроапаратури. Значно збільшився продаж овочів і фруктів, м'яса, молока, риби, яєць, птиці, ковбасних і кондитерських виробів, плодоовочевих консервів та інших продуктів харчування.

Важливим етапом у піднесенні матеріального і культурного рівня життя народу стане дванадцята п'ятирічка.

Проектом Основних напрямів соціально-економічного розвитку країни передбачено вже до кінця наступної п'ятирічки забезпечити зростання реальних доходів на душу населення на 13—15%, а за 15 років вони мають збільшитися в 1,6—1,8 раза. Планується підвищити заробітну плату робітників і службовців на 13—15%, або до 215—220 крб.

Справою величезної соціальної значимості вважає партія вирішення житлової проблеми. Стоїть завдання, щоб до 2000 року практично кожна сім'я мала окрему квартиру.

На дальше поліпшення добробуту радянської людини спрямовано й схвалено Політбюро ЦК КПРС Комплексну програму розвитку виробництва товарів народного споживання і сфери послуг на 1986—2000 роки. Причому особливу увагу звернуто на різке поліпшення якості продукції. Така програма розроблена вперше, вона повинна забезпечити якнайповніше задоволення дедалі зростаючих потреб трудящих. Її виконання сприятиме піднесенню на якісно новий, вищий рівень народного добробуту.

* * *

У розквіті своїх сил зустрічають трудящі Радянської України ХХVII з'їзд КПРС, який стане етапною віхою в розвитку країни. Все, чим могутня і багата наша республіка, досягнуто в єдиному народно-господарському комплексі багатонаціональної Радянської держави. Зміцнюючи ленінську дружбу народів — найбільше наше багатство, йдучи за мудрим і випробуваним керманичем — Комуністичною партією, трудящі Української РСР впевнено прямують до нових звершень.

А. И. Олейник

ДОСТИЖЕНИЯ УССР В ПОДЪЕМЕ ЭКОНОМИКИ
И БЛАГОСОСТОЯНИЯ ТРУДЯЩИХСЯ (1981—1985 гг.)

Резюме

Основываясь на материалах развернутых на Выставке достижений народного хозяйства Украинской ССР специальных экспозиций «От съезда к съезду», посвященных XXVII съезду КПСС и XXVII съезду Компартии Украины, автор раскрывает достижения трудящихся республики в различных отраслях народного хозяйства, развитии науки, образования и культуры за годы прошедшей пятилетки, показывает перспективы экономического и социального развития УССР на 1986—1990 гг. и на период до 2000 года.

Ю. О. ОЛЕНЕНКО,
міністр культури УРСР

КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ
В РОКИ ОДИНАДЦЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Готуючись до чергового партійного з'їзду, комуністи, весь радянський народ глибоко, принципово і самокритично проаналізували досягнуте за роки одинадцятої п'ятирічки, узагальнили позитивний досвід, нагромаджений в усіх галузях народного господарства, в кожному трудовому колективі, на конкретному робочому місці. Серед ключових проблем сучасного життя радянського суспільства важливе місце належить і питанням культурного будівництва.

У матеріалах XXVI з'їзду КПРС, наступних Пленумів ЦК, у всій практичній діяльності Комуністичної партії процес підвищення ролі культури і мистецтва в розв'язанні складних та відповідальних завдань розглядається як загальна закономірність етапу планомірного і всебічного вдосконалення реального соціалізму. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов у доповіді на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК підкреслював: «Найвищий смисл прискорення соціально-економічного розвитку країни КПРС бачить у тому, щоб неухильно, крок за кроком підвищувати добробут народу, поліпшувати всі сторони життя радянських людей, створювати сприятливі умови для гармонійного розвитку особи»¹.

Багатонаціональна радянська культура активно сприяє властивими їй засобами розвитку духовної сфери соціалістичного суспільства. Це переконливо свідчить про життєвість ленінських принципів культурного будівництва, про те, що рекомендації, викладені в ряді партійних постанов, зокрема з питань стану і дальшого розвитку літературно-художньої критики, народних художніх промислів, самодіяльної художньої творчості, поліпшення використання клубних закладів і спортивних споруд, а також роботи з творчою молоддю, послідовно втілюються в життя, практику діяльності творчих колективів, діячів культури і мистецтва.

Важливими віхами у культурному процесі республіки стали зустрічі керівників Компартії України і уряду УРСР з представниками художньої інтелігенції (листопад 1981 р.), виступ члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербинького на об'єднаному пленумі правлінь творчих спілок і товариств республіки, який відбувся в грудні 1984 р.

¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квіт. 1985 р.—К., 1985, с. 12—13.

Насиченим і плідним для культури і мистецтва УРСР, як і всіх братніх республік, став період після XXVI з'їзду КПРС. Практичне втілення його стратегічних настанов, здійснення заходів, присвячених 60-річчю утворення Союзу РСР, 115-й річниці з дня народження В. І. Леніна, 80-річчю першої російської революції і II з'їзду РСДРП, 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 50-річчю стахановського руху, сприяли збагаченню радянської культури і мистецтва, дальшому вдосконаленню процесу взаємодії національних культур.

Останніми роками було вжито ряд заходів, спрямованих на розширення гастрольної діяльності творчих колективів, дедалі ширше ознайомлення населення з духовним багатством усіх народів СРСР, частіше проведення всесоюзних конкурсів і фестивалів мистецтв, виставок, збагачення репертуару театрів, музичних колективів і окремих виконавців творами авторів із союзних республік, проведення декад, днів культури тощо. Все це відповідало основним тенденціям розвитку соціалістичного суспільства. Цьому, зокрема, активно сприяли творчі звіти майстрів мистецтв і художніх колективів республіки, що відбулися в Москві з нагоди 60-річчя утворення СРСР, 1500-річчя Києва, 40-річчя Великої Перемоги, широкі обмінні гастролі театрів, музичних, камерних, естрадних колективів і виконавців з усіх братніх республік й соціалістичних країн. Важливе значення надається також проведенню всесоюзних фестивалів мистецтв «Київська весна», «Дружба», «Кримські зорі», «Золота осінь», республіканських — «Слава труду», «Біла акація», «Партизанські зірничі», «Молоді голоси» і ряду обласних театралізованих мистецьких свят, що завжди стають помітним явищем у культурному житті республіки, дістають високу оцінку громадськості, активно пропагують кращі досягнення радянського мистецтва.

Життя повсякчасно підтверджує, що художня самодіяльна творчість, формуючи високі моральні й естетичні якості людей, виховує у них почуття радянського патріотизму, глибокого усвідомлення свого інтернаціонального обов'язку. Тому її дальший розвиток партія ставить на рівень завдань державного значення. Лише протягом минулої п'ятирічки самодіяльні художні колективи, народні майстри у відповідності з договорами про соціалістичне змагання і творчу співдружність областей, міст і районів нашої республіки з трудовими колективами інших народів-братів СРСР побували із зймами-концертами в багатьох областях і краях Російської Федерації, інших союзних республік. У свою чергу, на Україні гастролювали самодіяльні колективи, проводилися численні виставки творів митців з різних міст нашої Батьківщини. На прикладі сучасної художньої самодіяльності, творчості народних майстрів і умільців яскраво видно, що соціалістична за змістом, національна за формою й інтернаціональна за духом українська культура, примножуючи традиції свого народу, розвивається в єдиному руслі радянської культури.

Інтернаціональне взаємозбагачення культури — об'єктивна потреба нашого часу. Завдання полягає в тому, щоб і надалі постійно аналізувати процеси, які виникають, своєчасно помічати нові проблеми і явища, обов'язково знаходити правильні шляхи їх розв'язання і дальшого розвитку. Звичайно, кожній сфері притаманні специфічні форми цієї роботи, але вони повинні завжди розглядатися тільки з точки зору високих ідеологічних і соціальних критеріїв, їх реального, активного впливу на ідейний зміст культури.

Серед перспективних завдань комуністичного виховання радянських людей, накреслених XXVI з'їздом партії і творчо розвинутих у рішеннях червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС, слід виділити підвищення ролі соціалістичної культури і мистецтва у формуванні марксистсько-ленінського світогляду, повнішому задоволенні різноманітних духовних потреб населення².

² Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 216.

В одинадцятій п'ятирічці при постійній допомозі партійних організацій, Рад народних депутатів продовжувалося цілеспрямоване здійснення культурного будівництва, розширення культурного потенціалу республіки. Тільки за останні роки в УРСР відкрито Республіканський будинок органної і камерної музики, дитячий музичний театр, другий у Києві міський театр ляльок, будинки і зали камерної і органної музики у Вінниці, Ворошиловграді, Донецьку, Одесі, Ровно, Харкові. Практично в кожній області з'явилися нові професійні хорові, фольклорно-етнографічні колективи, ансамблі народних інструментів, духові оркестри. Сьогодні культурні запити населення задовольняє досить розгалужена мережа культурно-освітніх закладів, яка досить рівномірно розміщена по всій території республіки. Тільки в системі Міністерства культури УРСР діє 20,5 тис. клубних закладів, 22 тис. бібліотек, 161 державний і понад 7 тис. громадських музеїв, 123 парки культури і відпочинку, більш як 1,4 тис. музичних, хореографічних, художніх шкіл. До послуг трудящих — 86 театрів, з них: 6 — опери та балету, 4 — музичної комедії, 26 театрів ляльок, 41 музично-драматичний, 7 тютюв, молодіжний та дитячий музичний театри. У республіці працюють 25 філармоній, гастрольно-концертне об'єднання «Укрконцерт», десятки професійних художніх колективів.

Щороку театральньо-видовищні заклади республіки показують більш як сто тисяч вистав і концертів, які відвідують майже 40 млн. чол. Крок уперед зробило і образотворче мистецтво України. Більш ніж двохтисячний загін його представників успішно працює над створенням пам'ятників і монументів, творів живопису, скульптури і графіки, архітектурним оздобленням міст і сіл.

Характерною рисою соціалістичного способу життя, яскравим виявом духовного багатства радянського народу стала масова участь трудівників міста і села, студентської й учнівської молоді у самодіяльній художній творчості. Про глибокий демократизм цього об'єктивного процесу, доступність надбань культури і мистецтва всім верствам населення свідчить той факт, що сьогодні, наприклад, на Україні діє понад 200 тис. самодіяльних художніх колективів, більш як 6 тис. студій і гуртків декоративно-прикладного мистецтва, а такі міста, як Опішня, Косів, Васильків, Петриківка, Решетилівка, Богуслав, Кролевець, стали республіканськими центрами народної творчості. Розвиток самодіяльної художньої творчості з усією очевидністю підтверджує ленінське положення про те, що «...ніде народні маси не зацікавлені так справжньою культурою, як у нас; ніде питання цієї культури не ставляться так глибоко і так послідовно, як у нас...»³.

Виконуючи завдання, поставлені XXVI з'їздом партії, постанови ЦК КПРС з ідеологічних питань, працівники всіх закладів і установ культури та мистецтва республіки спрямовують свої зусилля на неухильне втілення в життя марксистсько-ленінських принципів культурного будівництва. «Все це, — зазначав товариш В. В. Щербицький, — природно, дає відчутні результати. Практично в усіх сферах художньої творчості з'явилися нові цікаві твори. Виросла плеяда молодих талановитих майстрів літератури і мистецтва. Діячі української радянської культури гідно представляють республіку в нашій країні і за кордоном. Тіснішими стали їх зв'язки з трудовими колективами, активізувалася військово-шефська робота»⁴.

За роки, що минули після попереднього партійного форуму, митці республіки чимало зробили для піднесення ролі театральньо-концертних закладів у комуністичному вихованні трудящих. З'явилися нові високоідейні театральні та музичні вистави, концертні програми, твори актив-

³ Ленін В. І. Сторінки з щоденника.— Повне збір. творів, т. 45, с. 347.

⁴ Щербицький В. В. Важнейшая часть общепартийного дела.— Сов. культура, 1985, 8 июня.

ного контрпропагандистського звучання. Українські радянські драматурги і композитори почали частіше звертатися до актуальних проблем сучасності. Поряд з творами російської, української і зарубіжної класики, кращими творами багатонаціональної радянської драматургії до театральної афіші було включено більш як 200 п'єс, опер, балетів, написаних драматургами і композиторами УРСР. В них порушується широке коло соціально-політичних та ідейно-естетичних проблем. До їх числа належать п'єси П. Загребельного «Межа спокою», М. Зарудного — «Обочина», «Регіон», О. Коломійця — «Санітарний день», І. Драча — «Дума про вчителя» та «Зоря і смерть Пабло Неруди», І. Рачади — «Маршал Жуков», Ю. Щербака — «Маленька футбольна команда» і «Наближення», Я. Стельмаха — «Запитай колись у трав» і «68» та ін. П'єси «Межа спокою», «Регіон», «Запитай колись у трав» і «68» були відзначені на всесоюзних конкурсах.

За час, що минув після XXVI з'їзду КПРС, було створено й чимало значних музичних творів. Це, зокрема, вистави «Сонячний камінь» В. Кирейка (Донецький академічний театр опери та балету), «Прапороносці» О. Білаша і «Ольга» Є. Станковича (Державний театр опери і балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка), «Відроджений травень» В. Губаренка (Дніпропетровський театр опери та балету), «Вій» В. Губаренка (Одеський академічний театр опери та балету) та ін.

Жанрова, тематична палітра репертуару драматичних і музичних театрів помітно розширилася за рахунок творів авторів з братніх республік, поставлених переважно обмінними постановочними трупамі. Назвемо хоча б вистави «Павлинка» Янки Купали в Київському академічному театрі ім. Ів. Франка, «Я, бабуся, Іліко та Іларіон» Н. Думбадзе в Київському академічному театрі ім. Лесі Українки, «Поки я є» А. Калантаряна в Харківському академічному театрі ім. О. С. Пушкіна, «Іноземний жених» А. Папаяна в Одеському театрі ім. О. Іванова, «Посланець партії» А. Шортанова у Вінницькому театрі ім. М. Садовського, опера О. Тактакишвілі «Перше кохання» в Державному академічному театрі опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, балет Ф. Амірова «Тисяча і одна ніч» в Донецькому академічному театрі опери та балету.

Характерною ознакою роботи театральних колективів у цей період стало їх активне звернення до військово-патріотичної тематики. Майже 70 прем'єр було присвячено безсмертному подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Серед них — «Тил» М. Зарудного, поставлений у Житомирі (режисер В. Толоч), «Війна» за І. Стаднюком — у Вінниці (режисер В. Селезньов), «Той перший день» Л. Дмитерка — в Харкові та Сімферополі (режисери О. Беляцький та А. Новиков), «Маршал Жуков» І. Рачади — в Одесі та Івано-Франківську (режисер В. Терентьев).

В результаті творчої співдружності з драматургами репертуар театрів поповнився також п'єсами, присвяченими різним проблемам діяльності трудових колективів, що сприяли формуванню соціалістичного способу життя. Позитивно зустрінуті широкими колами громадськості нашої республіки вистави «Наближення» Ю. Щербака, поставлена в Харківському академічному театрі ім. О. С. Пушкіна (режисер О. Барсеґян), «Пора любові і ненависті» А. Крима у Кіровоградському музично-драматичному театрі ім. М. Л. Кропивницького (режисер В. Савченко), «Отчий світильник» Р. Федоріва і «Королівський особняк» Я. Верещака у Львівському театрі юного глядача ім. М. Горького (режисер М. Нестантинер), «Регіон» М. Зарудного та «Санітарний день» О. Коломійця на сцені Київського академічного театру ім. Ів. Франка (режисери О. Данченко та В. Оглоблін).

Активному збагаченню репертуару театрів творами українських радянських драматургів сприяло послідовне втілення в життя розробленої після XXVI з'їзду КПРС республіканської цільової комплексної програ-

ми «Репертуар». В результаті 20 п'ес, 7 опер, 5 балетів, понад сто значних музичних творів інших жанрів одержали путівку в життя, знайшли шлях до глядача і слухача.

Значні зрушення відбулися останнім часом і в естрадно-концертній діяльності. Було переглянуто репертуар усіх колективів, затверджено нові концертні програми, створено ряд молодіжних естрадних програм, наприклад «Хай буде музика над світом» («Укрконцерт»), «Пульс планети» (Черкаси), «Розмова з Вітчизною» (Луцьк), «Пісні оновленого краю» (Івано-Франківськ) та ін. Проведено їх перший республіканський огляд-конкурс.

Більш дійовим і оперативним став контроль за роботою гастрольюючих колективів, поліпшено планування гастролей, проведено паспортизацію естрадних груп. Більш як 200 спеціалістів з вищою освітою тільки протягом 1984 р. поповнили ряди артистів естради.

Роль мистецтва у комуністичному вихованні трудящих постійно зростає, особливо останнім часом, коли дедалі міцнішають шефські зв'язки театральних і музичних колективів з виробничими об'єднаннями, колгоспами і радгоспами, навчальними закладами, воїнами Радянської Армії. Понад 300 договорів про дружбу, більш як 4 тис. творчих зустрічей — такими вагомими є результати культурно-шефської роботи, яка сприяє зміцненню союзу мистецтва і праці.

Характерною для минулої п'ятирічки була активізація діяльності філіалів театрів, концертних організацій. Сьогодні на базі районних та сільських будинків культури їх діє 173. Завдяки цьому трударі колгоспних і радгоспних ланів та ферм мають можливість ознайомитися з кращими виставами, виступами філармонійних бригад, естрадних колективів. Добре налагоджено цю справу в Дніпропетровській, Миколаївській, Хмельницькій областях.

Крім шефських спектаклів і концертів, майстри мистецтв подають практичну допомогу самодіяльним колективам — проводять семінари, стажування. В більшості театрів існують постійно діючі консультативні пункти для керівників і організаторів художньої самодіяльності. Колективи Вінницького, Тернопільського, Волинського, Чернівецького і багатьох інших театрів допомагають підшефним народним самодіяльним театральним колективам формувати репертуар, беруть активну участь у підготовці вистав.

Значно посилилась останнім часом увага до питань зміцнення матеріально-технічної бази театральних-видовищних закладів. Зокрема, споруджено нові приміщення Хмельницького музично-драматичного, Полтавського, Донецького і Житомирського театрів ляльок, завершено реконструкцію Львівського театру опери та балету. Ведеться будівництво приміщення для театру опери та балету у Харкові, Кіровоградського та Ужгородського драматичних театрів, Республіканського будинку художніх колективів, реконструкція Державного театру опери і балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

Не применшуючи значних досягнень діячів театральних-музичного мистецтва України, слід, однак, зазначити, що чимало ще треба зробити для піднесення його ідейно-художнього рівня, активнішої його пропаганди на рівні сучасних вимог. Організаційне забезпечення творчого процесу (вивчення запитів глядачів, використання рекомендацій учених-соціологів) залишається найвразливішою ділянкою, поки що ця робота перебуває на стадії становлення. Існують проблеми і щодо прогнозування реальних потреб театрів і концертних організацій у творчих і адміністративних кадрах, а, отже, їх добору, навчання та розподілу.

Помітних успіхів досягнуто в галузі образотворчого мистецтва. Великий громадський резонанс мали республіканські художні виставки, присвячені 60-річчю утворення СРСР, 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 1500-річчю Києва, а також «Земля

і люди», «На варті завоювань соціалізму», «Архітектура Радянської України» та виставка в Москві «Образотворче мистецтво Української РСР». Вперше в республіці було організовано виставки художнього скла, скульптури.

Нові пам'ятники і монументи гідно увічнили образи видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, героїв Великої Вітчизняної війни, прикрасили площі і сквери багатьох міст та сіл республіки. Це, зокрема, пам'ятники В. І. Леніну і К. Є. Ворошилову (Ворошиловград), О. Стаханову (Стаханов), меморіали «Героям Аджимушкай» (Керч) і «Нескорені» (Краснодон), комплекс «Слава» (Ровеньки), монументи Вічної Слави у Хмельницькому і Ровно, на честь подвигу радянських воїнів у боях при форсуванні Дніпра на Букринському плацдармі, пам'ятники героям малинського партійно-комсомольського підпілля на Житомирщині, героям ельтигенського десанту в Керчі.

Час постійно вимагає дальшої послідовної і глибокої розробки теми праці сучасного робітника. Діячів мистецтва не можуть залишати байдужими питання істотного прискорення соціально-економічного прогресу, інтенсифікації економіки, перебудови системи управління і планування, вдосконалення стилю діяльності, тобто ті нові завдання, які розв'язують нині трудящі нашої республіки, всієї країни. Вони повинні знайти належне відображення в художній творчості. Можна бути впевненим, що майстри мистецтв України і далі робитимуть гідний внесок у розв'язання завдань удосконалення соціалізму.

Комуністична партія не випадково ставить поряд такі поняття, як «праця» і «відпочинок». В умовах динамічного розвитку всіх ланок господарського механізму відпочинок став одним з найважливіших соціальних факторів. Керуючись рішеннями червневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, варто проаналізувати стан справ в організації дозвілля трудящих, зокрема молоді, накреслити шляхи дальшого розвитку художньої самодіяльності, музейної і бібліотечної справи.

Враховуючи багатогранність інтересів радянських людей, партійні, радянські, профспілкові та комсомольські органи всіляко дбають про створення умов для розвитку найрізноманітніших форм відпочинку, змістовного проведення дозвілля трудящих, підвищення їх культурного рівня, набуття фахових знань. З цією метою створюються культурно-спортивні комплекси (КСК), до складу яких входять не тільки культурно-освітні та фізкультурно-спортивні заклади, а й численні громадські організації. Важливо, що такі комплекси розраховані на обслуговування цілих районів і ефективно використовуються незалежно від відомчого підпорядкування.

Створення КСК — справа державної ваги. Нині у країні їх діє понад 6 тис., а в республіці — майже 2 тис., у тому числі 635 районних і міських. У 1987 р. планується завершити їх створення у всіх районах України.

Культурно-спортивний комплекс — це не механічне об'єднання сил, а один з перспективних шляхів соціально-культурного будівництва. Віднині збільшуються можливості для практичної реалізації прав Рад народних депутатів на використання, а в разі необхідності — об'єднання коштів підприємств, установ, колгоспів, радгоспів та інших організацій на культурно-побутове будівництво, централізацію культфондів для більш раціонального і ефективного їх використання.

Про це, зокрема, свідчить досвід, нагромаджений у Дніпропетровській, Київській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській та деяких інших областях. Наприклад, лише за один рік зразковий культурно-спортивний комплекс створено в с. Семигинів Стрийського району на Львівщині. До нього входять: бібліотека, клуб, стадіон, двоповерхова школа, дитячий садок, будинок побуту, адміністративний і торговельний комплекси. На зміцнення матеріально-технічної бази КСК витрачено

близько 2,5 млн. крб. Централізований спосіб спорудження об'єктів КСК переконливо демонструє, що може зробити виконком районної Ради народних депутатів, якщо він уміло використовує кошти. Так, уже в 15 селах Стрийського району діють культурно-спортивні комплекси.

Аналіз діяльності культурно-спортивних комплексів у республіці показує, що успіх у цій справі великою мірою залежить від налагодження тісної взаємодії КСК з радами РАПО. Великого поширення набуває досвід організації спільної роботи культурно-спортивного комплексу та агропромислового об'єднання Городищенського району Черкаської області. Районний КСК допомагає РАПО розв'язувати економічні й спеціальні завдання, а рада РАПО, в свою чергу, сприяє зміцненню його матеріальної бази, стимулює кращих культурно-освітніх працівників. Подібні договори уклали між собою всі сільські КСК, культурно-освітні заклади району з колгоспами та радгоспами.

За період, що минув між XXVI і XXVII з'їздами КПРС, збагатилися новими формами традиційні свята революційної, військово-патріотичної, молодіжної пісні, духової музики, радіо- і телевізійні програми, присвячені народній творчості, мітинги-концерти, естафети культури і праці, культармійські агітпоходи «Продовольча програма — справа всенародна» тощо. Увагу громадськості республіки привернули виставки самодіяльного образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, робіт фотоаматорів, конкурс аматорських фільмів, тижні книги, театру і музики для дітей та юнацтва. Колективи художньої самодіяльності республіки дали в ході всесоюзного огляду, присвяченого 40-річчю Великої Перемоги, майже 800 тис. концертів і вистав, причому більшість безпосередньо в трудових колективах і навчальних закладах. Його підсумки переконливо показали, що самодіяльна народна творчість як одна з наймасовіших форм культурного обслуговування населення одержала новий імпульс для розвитку, досягла високих ідейних рубежів.

Однак, аналізуючи зроблене за роки одинадцятої п'ятирічки, насамперед слід зупинитися на ще нерозв'язаних питаннях, невикористаних резервах. В умовах рішучої боротьби партії, широких кіл громадськості за здоровий побут населення, зокрема підростаючого покоління, якість культурно-освітньої роботи, зазначається в постанові ЦК КПРС «Про заходи щодо поліпшення використання клубних закладів і спортивних споруд»⁵, не відповідає сучасним вимогам, зрослим духовним потребам і запитам радянських людей. Серйозний привід для роздумів дали підсумки всесоюзного огляду самодіяльної художньої творчості. Поряд з багатьма позитивними процесами він виявив і невіршені питання. Нерідко діяльність самодіяльних колективів, вокально-інструментальних ансамблів, клубів за інтересами, любительських об'єднань, дискотек лишається поза увагою громадських координаційних рад, органів культури. В результаті інтерес до цих форм організації дозвілля подекуди згає, а деякі з них навіть не виправдовують свого призначення. Повільно перебудовують роботу парки культури і відпочинку, керівники яких не повною мірою враховують дедалі зростаючі духовні запити населення.

Підготовка до з'їзду — це і глибокий аналіз зробленого, і обов'язкове складання перспективних планів у світлі постанов ЦК КПРС, настанов і рекомендацій, розроблених на зборах республіканського активу працівників культури і спорту (серпень 1985 р.). Нині слід примножувати зусилля республіканських та обласних науково-методичних центрів народної творчості і культурно-освітньої роботи, якісно перебудувати навчальний процес у вузах і училищах, орієнтувати майбутніх фахівців на працю в нових умовах, виховувати в них риси характеру, необхідні організаторам дозвілля. При проведенні культурно-масової роботи серед молоді необхідно частіше використовувати досвід педагогічних колективів, спеціалістів народного господарства, ветеранів Комуністичної пар-

⁵ Рад. Україна, 1985, 16 черв.

тії, Великої Вітчизняної війни і праці. Він незамінний у військово-патріотичному вихованні, трудовому загартуванні, виборі правильної життєвої позиції. Культурно-спортивні комплекси мають стати опорними центрами партійних організацій у справі мобілізації трудящих на успішне виконання виробничих завдань, дальше прискорення темпів науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці. Це стосується насамперед музеїв і бібліотек, які використовують широкий арсенал форм і методів масово-політичної і виховної роботи серед усіх категорій населення. Щороку музеї республіки відвідують понад 26 млн. чол., загальнореспубліканський музейний фонд поповнюється 300 тис. експонатів, більшість з яких — пам'ятки радянського періоду. За три останні роки площа музейних закладів зросла майже на 50 тис. кв. м. Відкрили свої експозиції в нових приміщеннях Херсонський, Тернопільський і Черкаський краєзнавчі музеї. Постійно розширюється мережа громадських музеїв, створених практично у всіх районних центрах, багатьох містах і селах, на підприємствах республіки.

Враховуючи особливу важливість висунутих XXVI з'їздом партії, а також у постанові ЦК КПРС з питань поліпшення партійного керівництва комсомолом⁶ завдань дальшого посилення виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу, колективи музейних закладів постійно використовують цілий комплекс виховних заходів. Так, працівники краснодонського музею «Молода гвардія» беруть активну участь у роботі агітпоїздів ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ на ударних комсомольських будовах країни, стали ініціаторами проведення Днів «Молодої гвардії» у Києві тощо. В багатьох містах і селах республіки успішно експонуються пересувні виставки Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни, Музею героїчної оборони і визволення Севастополя та інших, що стали своєрідним літописом безсмертного народного подвигу. Існуючі форми музейної роботи—експозиційна, науково-освітня, масово-пропагандистська—дають можливість ефективно вирішувати поставлені перед цими закладами культури завдання, висвітлювати всі сторони соціально-економічного і політичного життя радянського суспільства. Для цього необхідно своєчасно і оперативно проводити перебудову музейних експозицій, вести постійний пошук нових форм науково-освітньої роботи, основну увагу приділяти історії радянського суспільства, корінним проблемам прискорення соціально-економічного розвитку країни. Новим важливим і перспективним явищем у культурному житті стало створення музеїв і залів дружби народів СРСР. Значення їх ідейно-виховної діяльності, спрямованої на пропаганду радянського патріотизму, пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, важко переоцінити.

Якісні зміни відбуваються і в бібліотечній справі. Істотно підвищився ідейний рівень роботи бібліотек республіки, зростає видача суспільно-політичної, технічної і сільськогосподарської літератури, зміцнюється їх матеріальна база, поліпшується технічне оснащення. Важливим кроком на шляху вдосконалення роботи бібліотечних закладів стало затверджене першою сесією Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання «Положення про бібліотечну справу в СРСР».

Для працівників більшості бібліотек притаманний постійний пошук нових форм пропаганди книги в трудових колективах. Одним з перспективних шляхів цього є укладення договорів про творчу співдружність між колективами бібліотек і підприємств. У Ворошиловградській, Донецькій, Вінницькій, Київській областях і м. Києві бібліотеки стали основною ланкою в системі ідеологічного та інформаційного забезпечення цільових комплексних народногосподарських програм — загальносоюзних, республіканських і регіональних.

⁶ Там же, 1984, 7 лип.

Складні й відповідальні завдання мають виконати бібліотечні працівники в наступній п'ятирічці. Це, насамперед, дедалі повніше і оперативніше задоволення запитів на книгу завдяки чіткій взаємодії бібліотек різних типів і видів, усіх відомств в обслуговуванні спеціалістів народного господарства, науки і культури.

Успіх на будь-якій ділянці виробництва передбачає всебічне вдосконалення стилю і методів ідейно-політичного виховання кадрів, підвищення їх відповідальності за доручену справу. «...Саме цю нелегку роботу нам треба,— підкреслював В. І. Ленін,— обов'язково треба провадити...», «...стараючись якомога обережніше і терпеливіше випробовувати і розпізнавати справжніх організаторів, людей з тверезим розумом і з практичною кмітливістю...»⁷.

Підготовка і виховання таких організаторів культурно-освітньої роботи є нині особливо актуальним завданням. У республіці питанням роботи з кадрами приділяється постійна увага і подається конкретна допомога як з боку Центрального Комітету Компартії України, Ради Міністрів УРСР, так і місцевих партійних та радянських органів. У цій справі нагромаджено певний досвід, що дістав позитивну оцінку на зустрічі в ЦК Компартії України з представниками творчої інтелігенції республіки.

Роки одинадцятої п'ятирічки були позначені активними пошуками і впровадженням у практику нових ефективних напрямів і форм роботи, спрямованих, по-перше, на забезпечення послідовності й наступності в питаннях ідейно-політичного виховання кадрів; по-друге, на підвищення якості професійної підготовки спеціалістів, створення необхідних умов для їх творчого зростання і вдосконалення майстерності.

Причому така робота проводиться на всіх рівнях — від республіканського до низового. Наприклад, у Києві для провідних діячів культури і мистецтва, керівників республіканських установ і відомств створено університет суспільно-політичних і естетичних знань, на місцях проводяться заняття в системі партійної і комсомольської політосвіти, у вузах і училищах — суспільно-політична практика студентів.

Постійно вдосконалюється навчально-виховний процес у 10 вищих і 70 середніх спеціальних навчальних закладах, де готуються понад 53 тис. майбутніх фахівців з 39 спеціальностей. За останні роки в деяких з них введено нові спеціалізації, зокрема естрадне оранжування — в Київській консерваторії ім. П. І. Чайковського; керування естрадним оркестром — у Донецькому музично-педагогічному інституті; теорія естрадного мистецтва, режисура концерту — в Київському інституті театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого та деякі інші. Ці заходи спрямовані на залучення молодих талановитих митців до художньої творчості, задоволення потреб у них закладів культури і мистецтва.

Сьогодні можна констатувати, що практичне здійснення постанови ЦК КПРС «Про роботу з творчою молоддю»⁸ справило благотворний вплив на вдосконалення професійного навчання та ідейно-політичного загартування молодого покоління художньої інтелігенції республіки. Це покоління впевнено заявляє про себе творами високого громадянського звучання, неабиякою виконавською майстерністю. На міжнародних, все-союзних і республіканських конкурсах понад 300 молодих артистів стали переможцями. Серед тих, чий імена завоювали широку популярність, — солісти Державного академічного театру опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка С. Фіцич, Л. Забіляста, В. Яременко, І. Задоянна, соліст Донецького театру опери та балету В. Писарев, естрадні виконавці Н. Яремчук, В. Зінкевич, М. Гнатюк, І. Попович, Н. Рожкова.

⁷ Ленін В. І. Держава робітників і партійний тиждень.— Повне збір. творів, т. 39, с. 210; Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади.— Там же, т. 36, с. 182.

⁸ Рад. Україна, 1976, 21 жовт.

Творча молодь — незмінний учасник усіх суспільно-художніх заходів, присвячених ювілейним подіям, всесоюзних і республіканських свят мистецтв, різних оглядів і конкурсів. Вона активно сприяє налагодженню постійних творчих зв'язків з трудовими колективами ударних комсомольських будов країни. В результаті розвитку таких контактів у молодих майстрів виховується благородне почуття особистої причетності до справ партії і народу, що спонукає їх братися за розв'язання відповідальних ідейно-художніх завдань.

Дійовим засобом передачі «секретів» професійної майстерності молодим митцям, організаторам культурного дозвілля трудящих, а разом з тим уміння правильно аналізувати творчі процеси, чітко вибирати політичну позицію зарекомендувало себе наставництво. Багатий досвід і майстерність щедро передають молоді народні артисти СРСР А. Штогаренко, Т. Левчук, М. Кондратюк, Д. Гнатюк, А. Роговцева, Є. Мірошниченко, Ю. Мажуга, А. Гашинський, народні артисти УРСР С. Данченко, М. Машенко, М. Огренич, народні художники СРСР В. Бородай, В. Пузирков, народний художник УРСР О. Лопухов і багато інших.

Міністерство культури республіки, його установи і організації постійно працюють над тим, щоб творчість молодих більш ефективно служила справі комуністичного виховання радянських людей. Для досягнення цієї мети творчі спілки, товариства, комсомольські органи багато зробили щодо ідейного загартування, формування глибоких інтернаціоналістських переконань, комуністичної етики молодих митців. У наступній п'ятирічці нам належить здійснити крок уперед, починаючи з дедалі ретельнішого відбору талановитих абітурієнтів, їх навчання і закінчуючи найбільш доцільним використанням їх здібностей, постійним удосконаленням майстерності, фахових знань усіх майстрів культури і мистецтва.

Ми пишаємося тим, що серед наших митців є чимало відомих громадських діячів. Понад 12 тис. працівників культури, мистецтва, літератури і преси — народні депутати, а народний артист СРСР М. Манойло, народний художник СРСР В. Бородай, народні артисти республіки С. Данченко і Р. Колесник обрані до Верховної Ради Української РСР, народний художник УРСР О. Лопухов і народний артист СРСР А. Кочерга представляють нашу республіку у Верховній Раді Радянського Союзу.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінюють творчу працю діячів культури і мистецтва. За роки одинадцяті п'ятирічки більш як 400 з них удостоєні почесних звань. Зокрема, почесного звання «Народний артист СРСР» удостоєні А. Авдієвський — художній керівник — директор Державного заслуженого академічного українського народного хору ім. Г. Верьовки, Ю. Мажуга — артист Київського державного академічного російського драматичного театру ім. Лесі Українки, А. Кочерга і М. Стеф'юк — солісти Державного академічного театру опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, Ю. Богатиков — соліст Кримської державної філармонії.

За великі заслуги в розвитку радянського музичного мистецтва та активну участь у громадському житті народним артистам СРСР Д. Гнатюку і А. Штогаренку присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Лауреатами Ленінської премії стали В. Бородай — професор Київського державного художнього інституту, народний художник СРСР та А. Солов'яненко — соліст Державного академічного театру опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, народний артист СРСР, лауреатом Державної премії СРСР — Є. Мірошниченко — солістка Державного академічного театру опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, народна артистка СРСР. Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка в 1981—1985 рр. удостоєно 22 працівники системи Міністерства культури УРСР та три концертні організації — Черкаський український народний

хор, Державна заслужена академічна хорова капела УРСР «Думка», Державна заслужена капела бандуристів УРСР. Багато діячів культури і мистецтва республіки нагороджено орденами і медалями. Це висока оцінка їх багатогранної творчої і громадської діяльності, спрямованої на гідне втілення у нових виставах, концертних програмах, художніх творах гуманістичних ідеалів нашого суспільства, вкладу у розвиток і збагачення багатонаціональної культури рідної Вітчизни, у духовну скарбницю радянського народу.

Сьогодні в умовах загострення ідеологічної боротьби між світом соціалізму і світом капіталізму, посилення загрози справі миру з боку агресивних імперіалістичних сил особливо зростає роль радянської культури в активному налагодженні взаєморозуміння і співробітництва між народами. Українська РСР послідовно проводить на міжнародній арені політику миру, дружби і співробітництва між народами. Вона підтримує зв'язки у галузі культури з більш як 50 країнами. Останнім часом розширилася участь творчих колективів республіки в культурному обміні, урізноманітнилися її форми. Це — і гастролі професійних та самодіяльних художніх колективів, окремих виконавців, і виставки художніх творів, і участь у днях культури, фестивалях, конкурсах. Зокрема, слід згадати успішні гастролі наших провідних художніх колективів у НДР, ЧССР, НРБ, КНДР, Італії, Канаді, Швеції, Данії, Сирії, країнах Латинської Америки. Незмінною популярністю у зарубіжного глядача користуються виступи прославлених колективів Радянської України — Державного академічного театру опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, Державного заслуженого академічного українського народного хору ім. Г. Г. Верьовки, Державного заслуженого академічного ансамблю танцю УРСР ім. П. Вірського та багатьох інших. За роки одинадцяті п'ятирічки майже 5 тис. діячів української культури гідно представляли радянське мистецтво за кордоном.

В той же час жителі нашої республіки мають широкі можливості знайомитися з мистецтвом зарубіжних артистів. З великим інтересом були зустрінуті на Україні, зокрема, виступи ансамблю пісні і танцю Чехословацької Народної Армії, майстрів мистецтв з Монголії, ансамблю пісні і танцю «Шльонск» та симфонічного оркестру Польського радіо, артистів з Лаосу, Будапештського державного хору, Белградського драматичного театру, «Коміше опер» з НДР та багатьох інших.

Поглибленню ефективності співробітництва в галузі культури сприяє розвиток безпосередніх зв'язків між однопрофільними закладами й організаціями нашої республіки та соціалістичних країн, розширення обсягів консультативної роботи. Так, тісні зв'язки встановилися між Державним академічним театром опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка і оперними театрами Югославії, НДР, Румунії, Київською державною консерваторією ім. П. І. Чайковського і Вищою музичною школою ім. Ф. Мендельсона-Бартольді у Лейпцігу, Державною республіканською бібліотекою УРСР ім. КПРС та національними бібліотеками Угорщини і Польщі.

Участь діячів культури й мистецтва у міжнародних семінарах, симпозіумах, конференціях сприяє широкому обміну досвідом, допомагає в проведенні наукових досліджень, збагачує репертуар театральньо-концертних організацій, зміцнює зв'язки між творчою інтелігенцією різних країн.

Постійне розширення співробітництва в галузі культури із зарубіжними країнами, вдосконалення його форм, залучення до цього процесу кращих творчих сил республіки відкривають додаткові можливості в справі пропаганди досягнень радянської багатонаціональної культури, соціалістичного способу життя, збагачують працівників культури і мистецтва досвідом, розвивають їх творчу ініціативу.

Культурно-мистецькі заклади, художні колективи, всі працівники

культури Радянської України багато зробили для гідної зустрічі XXVII з'їзду КПРС. Їх зусилля були спрямовані, насамперед, на збагачення репертуару театральньо-видовищних організацій новими високоідейними і художньо досконалими творами. Кожен театр підготував до з'їзду прем'єру. Театральна афіша поповнилася більш як 50 спектаклями і музичними творами радянських авторів.

Разом з творчими спілками було проведено республіканські огляди кращих вистав «Від з'їзду до з'їзду», робіт молодих режисерів, акторів, сценографів під девізом «XXVII з'їзду КПРС — творчий пошук і звершення молодих». Організовано спеціальні тематичні концерти, декади оперного та балетного мистецтва, республіканський конкурс нових естрадних програм на тему «Співаю мою Вітчизну» та інші заходи. Кращі твори художників Радянської України, присвячені партійному з'їзду, експонуватимуться на республіканській художній виставці у Києві, на багатьох пересувних тематичних виставках, організованих у містах і селах УРСР.

В республіці багато зроблено для виконання прийнятої у червні 1985 р. постанови ЦК КПРС «Про заходи щодо поліпшення використання клубних закладів і спортивних споруд», дальшого вдосконалення діяльності бібліотек, музеїв, парків культури і відпочинку. Нині в основному завершено розробку республіканської цільової комплексної програми «Самодіяльна художня творчість у 1986—1990 роках», відповідно до якої будуть здійснені заходи щодо розвитку мережі самодіяльних колективів, кіно- і фотогуртків, різних студій, ансамблів безпосередньо у цехах, на фермах, в бригадах.

Проводяться передз'їздовські огляди роботи клубів, будинків культури, бібліотек, парків культури і відпочинку, свята фольклорного мистецтва, виставки творів народних умільців, фестивалі пісні й любительських фільмів, естафети культури. Використовуючи різноманітні форми ідейно-виховної роботи, культурно-освітні заклади розгорнули широку пропаганду і висвітлення передз'їздовського соціалістичного змагання трудових колективів. У кожному закладі обладнано стенди, книжково-ілюстративні виставки, вітрини, проводяться зустрічі з ветеранами партії, війни і праці, цикли суспільно-політичних читань, уроки миру, інші масові заходи.

Багатогранна діяльність діячів культури і мистецтва Радянської України переконливо відображає їх відданість справі лєнінської партії, вірність принципам партійності і народності. Вони спрямовують свою творчу енергію, знання на те, щоб гідно виконати відповідальне завдання, поставлене партією в проєкті нової редакції її Програми, — «...служити інтересам народу, справі комунізму, бути джерелом радості і натхнення для мільйонів людей, виражати їх волю, почуття й думки, активно допомагати їх ідейному збагаченню і моральному вихованню»⁹.

Ю. А. Олененко

КУЛЬТУРНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО НА УКРАИНЕ В ГОДЫ ОДИННАДЦАТОЙ ПЯТИЛЕТКИ

Резюме

В статье обобщен положительный опыт развития культуры и искусства в республике в 1981—1985 гг. Автор освещает основные мероприятия, проводимые в УССР в этом направлении в ходе реализации решений XXVI съезда КПСС, последующих Пленумов ЦК КПСС, показывает перспективы дальнейшего развития культурного строительства на Украине.

⁹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція): Проєкт.— К., 1985, с. 61.

О. М. ЛУК'ЯНЕНКО,
міністр соціального забезпечення УРСР

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Постійне піклування про людину та задоволення її потреб завжди було головним у діяльності Комуністичної партії і Радянської держави, які неослабну увагу приділяють розробці та втіленню в життя широкої соціальної програми.

Свій вагомий вклад у здійснення цієї програми вносять і працівники органів соціального забезпечення. Лише в Українській РСР за минулу п'ятирічку видатки на соціальне забезпечення становили близько 40 млрд. крб., що на 40% більше, ніж у попередньому п'ятиріччі.

З метою виконання рішень XXVI з'їзду КПРС за роки одинадцятої п'ятирічки в республіці було проведено ряд заходів, спрямованих на підвищення рівня соціального забезпечення населення. Відповідальні завдання довелося виконувати й пенсійній службі. Адже в нашій країні стало доброю традицією піклуватися про тих, хто сьогодні перебуває на заслуженому відпочинку, кому ми зобов'язані нинішньою могутністю Батьківщини, її досягненнями в галузі економіки, культури, науки і техніки. Ці люди на своїх плечах винесли всі випробування, що випали на долю Країни Рад. Радянський народ дбайливо зберігає пам'ять про це.

Понад 97% коштів, що виділяються в республіці на потреби соціального забезпечення, витрачається на виплату пенсій і допомоги. За минуле п'ятиріччя чисельність пенсіонерів і осіб, що одержують допомогу, зросла більш як на 13%.

З 1 листопада 1981 р. збільшено мінімальні розміри державних пенсій, призначені пенсії за віком при неповному стажі роботи із застосуванням пільг, встановлених останнім часом законодавчими актами, багатодітним матерям і жінкам, які мають дітей-інвалідів з дитинства.

З 1 грудня того ж року значно збільшено розміри допомоги одиноким матерям на виховання дітей, а також продовжено їх виплату дітям до 16 років (тим, що вчаться, — до 18 років). Додаткові пільги були встановлені для працюючих матерів. Допомога по вагітності і родах стала виплачуватися у розмірі повного заробітку, незалежно від тривалості трудового стажу, введено виплату одноразової допомоги на народження дитини. При цьому розміри допомоги диференційовані залежно від кількості дітей.

З метою створення більш сприятливих умов для догляду за дітьми введено відпустку для матерів до досягнення дитиною однорічного віку, яка частково оплачується, а також додаткову відпустку без утримання до досягнення дитиною 1,5 року.

З 1 січня 1985 р. запроваджено призначення допомоги на дітей, чії батьки ухиляються від сплати аліментів і розшукуються.

Здійснення заходів по зміцненню сім'ї має значення, яке далеко виходить за рамки системи соціального забезпечення. Практично весь комплекс заходів по підвищенню народного добробуту покликаний сприяти поліпшенню соціально-економічної основи зміцнення сім'ї як первинного осередку суспільства.

Дальший неухильний розвиток виробництва, піднесення його ефективності розширює можливості суспільства спрямовувати значні кошти на проведення загальнодержавних заходів по піднесенню рівня життя радянського народу.

Виявлено особливе піклування про ветеранів виробництва, які мають тривалий безперервний стаж роботи на одному підприємстві. З 1 січня 1983 р. введено 20-процентну надбавку до пенсії за віком за безперервний стаж роботи 20 років у жінок і 25 років у чоловіків і жінок, які не мають дітей.

Всенародну глибоку пошану мають в нашій країні ті, хто захищав її свободу і незалежність. З 1 травня 1985 р. інваліди Великої Вітчизняної війни одержують підвищені пенсії. Збільшені й мінімальні пенсії сім'ям тих, хто загинув. Учасникам війни надані додаткові пільги і переваги.

Центральний Комітет КПРС, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС 14 травня 1985 р. прийняли постанову «Про першочергові заходи по поліпшенню матеріального добробуту малозабезпечених пенсіонерів і сімей, посиленню турботи про самотніх громадян»¹, яка є логічним завершенням грандіозної соціальної програми, накресленої XXVI з'їздом партії та успішно здійсненої в нашій країні відповідно до «Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року».

У постанові зазначено, що розв'язання завдань дальшого піднесення рівня життя малозабезпечених категорій населення, особливо з числа самотніх незапрацездатних громадян, вимагає проведення додаткових заходів по поліпшенню їх пенсійного забезпечення, розвитку соціального обслуговування громадян похилого віку та інвалідів, посиленню державної допомоги сім'ям з дітьми. З урахуванням цих вимог був розроблений і рекомендований до реалізації ряд вагомих заходів, які знайшли своє відображення в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 22 травня 1985 р. «Про дальше поліпшення пенсійного забезпечення робітників, службовців, членів колгоспів та їх сімей»².

З 1 листопада 1985 р. підвищені більш як на 40% мінімальні розміри пенсій по старості членам колгоспів. Відповідно підвищені колгоспникам мінімальні розміри пенсій по інвалідності, а також пенсії у разі втрати годувальника.

Велике соціальне значення має і передбачене цим указом збільшення пенсій робітникам, службовцям і членам їх сімей, призначених у розмірі до 60 карбованців на місяць більш як 10 років тому. Це має наблизити їх до рівня пенсій, що призначаються нині працівникам аналогічних професій та посад. Підвищення проводиться диференційовано, залежно від розміру раніше призначеної пенсії та заробітку, прийнятого для її визначення, а також з врахуванням числа років, які пройшли з моменту призначення пенсії до дня перерахування. Відмітною рисою цих перерахувань є також і те, що їх проведення не обмежене яким-небудь строком і буде здійснюватися періодично в міру набуття пенсіонером права на чергове збільшення пенсії — через кожні 2 роки.

Крім того, виконкомам районних і міських Рад народних депутатів надано право виділяти кошти із місцевого бюджету і здійснювати доплати до пенсій самотнім пенсіонерам з числа робітників, службовців та членів їх сімей, які малозабезпечені. Розмір такої доплати визначається на основі фактичного матеріального становища пенсіонерів, проте в усіх випадках з урахуванням доплати пенсія не повинна перевищувати 50 крб. на місяць.

З 1 листопада 1985 р. підвищені на 50% розміри щомісячної допомоги, що призначається самотнім громадянам, які з тих або інших причин не одержали права на яку-небудь пенсію. За половину вартості відпускаються ліки за рецептами лікарів тим громадянам, у яких мінімальна пенсія.

Виконання завдань поліпшення соціального забезпечення в республіці покладено на Міністерство соціального забезпечення Української РСР, його органи на місцях. Їх діяльність спрямована на підвищення рівня роботи органів управління, вдосконалення стилю і методів їх діяльності, насамперед організованості і діловитості, посилення контролю за виконанням рішень партії та уряду, забезпечення виконання пла-

¹ Собр. постановлений правительства Союза Сов. Соц. Респ., 1985, № 17, ст. 80.

² Відомості Верховної Ради СРСР, 1985, № 22, ст. 391.

нових завдань, соціалістичних зобов'язань, суворе дотримання державної, планової і трудової дисципліни.

Працівники соціального забезпечення постійно вишукують і впроваджують у практику нові прогресивні форми та методи праці. Одним з головних резервів, зокрема, у справі поліпшення організації пенсійного обслуговування, на наш погляд, повинна бути більш тісна взаємодія відділів соціального забезпечення з підприємствами, установами і організаціями. Ділові зв'язки з профспілковими органами, регулярна робота з представниками підприємств, відповідальними за підготовку пенсійних документів, сприяють успішному і своєчасному вирішенню питань, пов'язаних з призначенням пенсій.

Вже багато років Міністерство соціального забезпечення УРСР практикує розгляд на спільних колегіях з іншими міністерствами та за участю відповідних галузевих республіканських комітетів профспілок широкого кола питань, пов'язаних з пенсійним забезпеченням, працею пенсіонерів.

Заслугує на увагу практика проведення партійно-господарських активів з питань соціального забезпечення. Повсякденна увага, підтримка і допомога з боку обкомів партії та облвиконкомів дали змогу розв'язати в одинадцятій п'ятирічці великі й складні завдання і в цілому успішно забезпечити соціальне обслуговування трудящих.

Одним з найважливіших напрямів дальшого підвищення продуктивності праці та ефективності роботи органів соціального забезпечення є здійснення централізації та застосування обчислювальної техніки для обробки пенсійної інформації. В республіці діє 11 центрів по нарахуванню та виплаті пенсій і допомоги. 4 з них — у Донецькій, Дніпропетровській, Черкаській областях та у м. Києві й Київській області — були введені у дію в минулій п'ятирічці. Це дало змогу охопити цією прогресивною формою обслуговування вже 40% тих, хто одержує пенсії та допомогу.

З метою обмеження ручної праці і зниження собівартості обробки пенсійних документів у 1983 р. було прийняте рішення розробити і впровадити у всіх центрах соціального забезпечення республіки єдину програму машинної обробки документації із застосуванням ЕОМ єдиної системи. Таку програму розроблено, й по ній ведеться робота у відділах соціального забезпечення.

Багато робиться працівниками органів соціального забезпечення й для розв'язання такого актуального завдання сучасності, як вдосконалення стилю і методів діяльності, впровадження більш прогресивних форм організації праці.

Прикладом тут є, зокрема, Дніпропетровський і Донецький центри по нарахуванню та виплаті пенсій і допомоги, які у 1985 р. застосували бригадну форму організації праці для оформлення виплатних документів. Це сприяє зростанню продуктивності праці інспекторів, поліпшенню якості роботи, підвищенню індивідуальної й колективної відповідальності членів бригади за кінцевий результат, скороченню строків підготовки кадрів і розв'язанню проблемами їх взаємозаміюваності.

Значну роботу в одинадцятій п'ятирічці було проведено по дальшому вдосконаленню форм і методів діяльності лікарсько-трудова експертних комісії (ЛТЕК) республіки, здійснено ряд організаційних заходів по впорядкуванню їх структури та мережі, зокрема, створено струнку систему ЛТЕК, у якій всі комісії — постійно діючі, а кожна третя є спеціалізованою. Робота цих комісій та всіх служб, відповідальних за охорону здоров'я населення, координується комплексним планом по профілактиці інвалідності та піднесенню якості експертизи.

Здійснення комплексних профілактичних заходів забезпечує підтримання в республіці стабільного рівня первинної інвалідності, який нині є одним з найнижчих в країні. Зазначимо, що інвалідність — це

складне соціальне явище, яке залежить від багатьох факторів соціально-економічного й гігієнічного рівня, стану виробничого та зовнішнього середовища, розвитку охорони здоров'я, демографічних процесів, ступеня розвитку медичних та інших наук. У зв'язку з цим в сучасних умовах настійно зростає відповідальність кожної радянської людини за збереження здоров'я, профілактику інвалідності.

Завдяки активному лікуванню пацієнтів у період тимчасової непрацездатності в республіці до роботи знову стає 85 чол. із 100. Це дало змогу повернути у народне господарство за роки минулої п'ятирічки близько 100 тис. чол.

Якісно новим, більш високим етапом в організації профілактичної роботи медсанчастин промислових підприємств і органів соціального забезпечення стало створення комплексних лікарсько-інженерних бригад, головною метою яких є розробка конкретних технічних, санітарно-гігієнічних, лікувальних і профілактичних заходів, спрямованих на зниження захворюваності та інвалідності, створення безпечних, високопродуктивних умов праці.

На початку п'ятирічки до складу лікарсько-інженерних бригад увійшли представники ЛТЕК. Розв'язуючи питання про втрату працездатності у робітника того чи іншого підприємства, лікарі-експерти розглядають умови його праці в конкретних виробничих обставинах у присутності адміністрації та інженерних бригад. Така форма роботи дає змогу, як правило, знайти спосіб і створити умови для працевлаштування робітника, який частково втратив працездатність, на тому ж підприємстві, а часто й у тому ж цеху, де він працював раніше. На нашу думку, цю перспективну форму роботи необхідно розвивати далі.

Спільно з органами охорони здоров'я відпрацьовуються питання розширення функцій ЛТЕК у диспансеризації інвалідів. Для дальшого вдосконалення роботи по соціально-трудої реабілітації інвалідів, зокрема, у м. Києві почато будівництво комплексу центра відновного лікування інвалідів. Спільно з галузевими міністерствами і відомствами посилено увагу до питань розробки програми профілактики інвалідності у суспільному виробництві. Протягом п'ятирічки узагальнено й поширено передовий досвід органів по праці, профспілкових організацій, органів соціального забезпечення Вінницької та Чернігівської областей по медичній і соціально-трудої реабілітації інвалідів.

Лікарі ЛТЕК спільно з працівниками лікарсько-профілактичних закладів беруть участь у проведенні Днів відкритих дверей у госпіталях інвалідів Великої Вітчизняної війни, проводять роз'яснювальну роботу серед населення з питань лікарсько-експертного обслуговування.

Позитивну роль у справі розв'язання проблеми профілактики інвалідності, зниження травматизму і раціонального працевлаштування тих, хто тривалий час і часто хворіє, а також осіб з обмеженою працездатністю відіграє атестація робочих місць дільниць, цехів, окремих підприємств, що проводиться в галузях народного господарства. Це сприяє також більш обгрунтованому вирішенню питань надання пільг по пенсійному забезпеченню. Про дієвість цієї роботи свідчить досвід багатьох підприємств, у тому числі Дніпропетровського комбайнового заводу, де введені паспорти на кожне робоче місце, визначені оптимальні умови праці з метою обмеження негативного впливу професійно шкідливих факторів на здоров'я робітників.

Науковою базою для лікарсько-трудої експертизи є Дніпропетровський науково-дослідний інститут відновлення та експертизи працездатності інвалідів і його Вінницький філіал. Ці наукові установи розробляють обгрунтовані критерії для уточнення ступеня втрати працездатності, досліджують причини інвалідності. За роки минулої п'ятирічки з цих питань було підготовлено та впроваджено ряд пропозицій в практику діяльності органів соціального забезпечення. Питаннями соціально-

трудової реабілітації інвалідів буде також займатися центр відновного лікування інвалідів, будівництво якого почато в м. Києві.

Комуністична партія і Радянська держава піклуються про те, щоб громадяни нашої країни, які за віком або за станом здоров'я вийшли на пенсію, були корисними суспільству. Відомо, що активний спосіб життя є важливою передумовою продовження строку працездатності людини. Посильна праця підвищує життєвий тонус, піднімає настрої, бадьорість духу. Важко переоцінити й економічний бік проблеми працевлаштування цієї категорії населення. Демографічна ситуація на Україні, як і в ряді інших регіонів країни, складається непросто, зокрема, значного приросту трудових ресурсів не передбачається. Дальше «постаріння» населення продовжуватиметься. Тому широка участь працездатних пенсіонерів та інвалідів у суспільному виробництві є досить важливою.

Про те, що в республіці ця проблема розв'язується досить успішно, свідчить хоча б той факт, що нині в різних галузях народного господарства працює близько 3,3 млн. пенсіонерів та інвалідів. Лише за роки одинадцяті п'ятирічки число цих осіб зросло майже на 550 тис., а питома вага працюючих пенсіонерів, які одержують державні пенсії, за той же час зросла з 27,1 до 31,3%.

Зростає й кількість пенсіонерів, які залишаються працювати у своїх трудових колективах після призначення пенсії. За роки одинадцяті п'ятирічки частка таких осіб досягла 60%.

Досвід по використанню праці пенсіонерів ряду підприємств та колгоспів Вінницької, Львівської, Запорізької, Харківської, Одеської та ряду інших областей показує, що хороших результатів домагаються там, де дбайливо, уважно ставляться до цієї категорії працівників. Заслугує на увагу й досвід роботи управління соціального забезпечення Київського міськвиконкому. Питання влаштування на роботу пенсіонерів вирішуються ним у тісному контакті з відділом по праці, управліннями побутового обслуговування населення, місцевої промисловості, комунального господарства та іншими підрозділами міськвиконкому.

Ефективно і раціонально використовується праця пенсіонерів-колгоспників у господарствах Калинівського району Вінницької області, де продовжує трудитися кожний другий пенсіонер. Високого рівня їх зайнятості у суспільному виробництві досягнуто за рахунок чутливого і уважного ставлення до них з боку правління колгоспу, а також завдяки введенню гнучкої системи заходів заохочення їхньої роботи, яка передбачає тісний взаємозв'язок трудового вкладу і рівня матеріального забезпечення пенсіонерів. Найбільш ефективним з цих заходів є щомісячна надбавка до пенсії за роботу після досягнення пенсійного віку. У порівнянні з десятою п'ятирічкою трудова участь пенсіонерів подвоїлася.

В різних галузях народного господарства республіки функціонує 363 спеціалізованих підприємств, цехів і дільниць, на яких працюють інваліди та пенсіонери, розвиваються такі форми зайнятості, як робота вдома та з неповним робочим часом.

Одним з істотних завдань соціально-трудової реабілітації інвалідів є їх професійне навчання і перенавчання у середніх спеціальних навчальних закладах та професійно-технічних училищах-інтернатах, що передбачає, зрештою, їх раціональне працевлаштування. Трудові колективи названих закладів провели велику роботу по підвищенню якості підготовки спеціалістів, вдосконаленню навчального процесу, зміцненню матеріально-технічної бази. Вони докладають значних зусиль до перебудови своєї діяльності відповідно до Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи.

В центрі уваги органів соціального забезпечення республіки перебуває все, що стосується піклування про поліпшення умов життя ветеранів Великої Вітчизняної війни, інвалідів Радянської Армії, сімей воїнів, які загинули. Саме цими органами здійснюється постійний контроль

за своєчасним і повним наданням цим громадянам усіх тих пільг та переваг, які встановлені законами СРСР. Під керівництвом партійних і радянських органів районні та міські відділи соціального забезпечення постійно вивчають матеріально-побутові умови інвалідів війни, стежать за тим, щоб їм своєчасно подавалася різного роду допомога з боку підприємств, організацій, колгоспів, трудових колективів.

Як відомо, коло пільг, наданих у нашій країні інвалідам і ветеранам Великої Вітчизняної війни, досить значне. Спинимось хоча б на такому моменті, як забезпечення інвалідів Вітчизняної війни засобами пересування. Тим з них, які мають певні медичні показання, безкоштовно видаються автомобілі «Запорожець» або мотоколяски. Для інших категорій інвалідів війни встановлено право на позачергове придбання за готівку легкових автотранспортних засобів за рахунок ринкових фондів.

Тим особам, які одержують безкоштовно засоби пересування, а також інвалідам війни I та II груп, які купують їх особисто, видається компенсація витрат на бензин і технічне обслуговування автомобілів і мотоколясок у розмірі відповідно 260 і 108 крб. на рік.

Для інвалідів Великої Вітчизняної війни законодавством передбачені найбільш сприятливі пільгові умови протезування. Майже усіма видами протезно-ортопедичних виробів вони забезпечуються безкоштовно. При наявності відповідного висновку ЛТЕК їм видаються важільні коляски. Вони випускаються Львівським виробничим об'єднанням засобів пересування та протезування і за своїми техніко-економічними і експлуатаційними характеристиками не поступаються аналогічним зарубіжним виробам.

Велика увага приділяється питанням вдосконалення медичного і санаторно-курортного обслуговування інвалідів та учасників війни. Вони мають можливість щорічно одержувати санаторне лікування безкоштовно у будь-якій здравниці Радянського Союзу.

Для оздоровлення інвалідів Великої Вітчизняної війни і ветеранів праці в системі Міністерства соцзабезпечення УРСР є п'ять санаторіїв. За роки одинадятої п'ятирічки здійснені заходи по зміцненню їх матеріально-технічної бази. Введені у дію два санаторних комплекси на 800 місць: у містах Трускавці — санаторії «Батьківщина» на 500 місць та в Алушті «Ветеран» на 300 місць. В одеському «Салюті» введено новий корпус на 360 місць. Це дало змогу майже у 2,5 раза збільшити число ветеранів, які відпочивають і лікуються у цих санаторіях щорічно.

У зв'язку з 40-річчям Перемоги Радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. здійснено ряд заходів, спрямованих на виконання рішень партії та уряду по дальшому поліпшенню матеріально-побутових умов учасників війни та сімей полеглих військовослужбовців.

Підвищені розміри пенсій інвалідам війни та сім'ям воїнів, що загинули. Для перших у госпіталах збільшено денні норми на харчування на 33% і на придбання медикаментів на 38%. Повністю звільнені від сплати сільськогосподарського податку особисті господарства, до складу яких входили військовослужбовці, які померли внаслідок поранення, контузії або каліцтва, що трапилися під час захисту СРСР або при виконанні інших обов'язків військової служби, чи внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті.

Особам, що здійснюють догляд за інвалідами I групи з числа військовослужбовців, які стали інвалідами внаслідок названих вище причин, час фактичного догляду за хворим зараховується в їх загальний трудовий стаж, незалежно від того, є вони членами сім'ї інваліда або ні.

Ветеранам Великої Вітчизняної війни також передбачені певні пільги по пенсійному забезпеченню. Велика увага приділяється дальшому поліпшенню їх медичного обслуговування. Так, ліки за рецептами лікарів тепер відпускаються для них з 50-процентною знижкою вартості, а

тим ветеранам, які визнані у встановленому порядку інвалідами внаслідок загального захворювання, трудового каліцтва, — безкоштовно.

У всіх лікувально-профілактичних закладах для цих осіб введено переважне медичне забезпечення, передбачено проведення щорічної диспансеризації, більш повне задоволення потреби у санаторно-курортному лікуванні, розширення мережі стаціонарів і деякі інші заходи.

Учасники війни, які визнані інвалідами внаслідок загального захворювання, трудового каліцтва та інших причин, а також жінки померлих інвалідів одержали право на 50-процентну знижку за оплату житла і комунальних послуг. Сім'ям військовослужбовців, які загинули при захисті СРСР або під час виконання інших обов'язків військової служби, а також тих, хто помер від контузії, каліцтва чи захворювання, пов'язаних з перебуванням на фронті, надається 50-процентна знижка з вартості палива, якщо вони проживають в будинках, які не мають центрального опалення.

Учасники Великої Вітчизняної війни мають також значні пільги на користування всіма видами послуг зв'язку та на одержання безпроцентної позики для придбання або будівництва садових будиночків і благоустрою садових ділянок.

Нові пільги одержали Герої Радянського Союзу і особи, нагороджені орденом Слави трьох ступенів. Персональні пенсії союзного значення встановлені для них у розмірі не нижче 150 крб. на місяць. Прийнято також рішення виплачувати їм пенсії у повному розмірі, незалежно від заробітку, який вони мають.

Головне завдання працівників системи соціального забезпечення — донести усі ці пільги до кожного ветерана. Зрозуміло, що воно не зводиться лише до формального виконання тих чи інших постанов партії та уряду. Для кожного, хто працює у нашій системі, нема вищого і почеснішого обов'язку, ніж оточити ветеранів Великої Вітчизняної війни увагою і душевною теплотою, створити навколо них атмосферу привітності, чуйності, поваги. До цього нас спонукає не тільки службовий обов'язок, а насамперед громадянський обов'язок. У наших органах стало традицією комплексно, ретельно продумано підходити до обслуговування ветеранів. Щорічно здійснюється обстеження їх матеріально-побутових та інших умов життя і праці, постійно підтримуються з ними зв'язки тощо. Мета цих усіх заходів — будувати свою роботу цілеспрямовано і конкретно, з урахуванням індивідуальних потреб і побажань кожного учасника Великої Вітчизняної війни.

В умовах віддалених наслідків війни, коли залишилося багато одиноких людей похилого віку, досить потрібною формою соціальної допомоги є їх утримання в будинках-інтернатах.

Держава повністю взяла на себе турботу про тих, хто позбавлений можливості жити в сім'ї і потребує постійної допомоги. Тим, хто проживає у будинках-інтернатах, надається не тільки повне матеріальне забезпечення, медичне, побутове і культурне обслуговування, а й створюються умови для посиленої трудової діяльності.

Завдяки постійній увазі та допомозі з боку партійних і радянських органів за останні роки проведено значну роботу по розширенню мережі будинків-інтернатів, зміцненню їх матеріально-технічної бази та поліпшенню обслуговування підопічних. Нині в республіці є 267 будинків-інтернатів різного профілю (для громадян похилого віку та інвалідів із загальним захворюванням, психоневрологічні, дитячі), які мають понад 58 тис. ліжок-місць.

Весь побут у таких закладах соціального забезпечення спрямований на профілактику захворювань, створення умов для активного способу життя підопічних. Цій меті підпорядковані, зокрема, усі процеси трудової терапії, яка практикується в цих закладах.

Багато уваги приділяється розвитку й функціонуванню підсобних

сільських господарств будинків-інтернатів. За рахунок власного виробництва продукції в них вдається забезпечувати потреби підопічних в основних видах продуктів харчування на 55 — 80%, а в ряді закладів — на 100%. Зросла якість медичного і побутового обслуговування громадян похилого віку, поліпшилося їх харчування. 32 будинки-інтернати є переможцями Всесоюзного соціалістичного змагання, а 11 — визнані зразковими.

В останні роки в республіці активізувалося впровадження нових, більш ефективних форм обслуговування громадян похилого віку, зокрема таких, як перебування підопічних у будинках-інтернатах з тимчасовим утриманням.

Ще одним виявом теплого піклування про ветеранів стала чітка постановка у вище названій постанові ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 14 травня 1985 р. питання про розширення мережі будинків-інтернатів, а також будівництво спеціальних житлових будинків для одиноких старих громадян.

Це дасть змогу розв'язати проблему у двох аспектах. З одного боку, створити кращі умови для ветеранів війни і праці у нових і реконструйованих будинках-інтернатах, забезпечивши потребу в них усіх бажаних, а з іншого — збудувати спеціальні житлові будинки для одиноких громадян похилого віку з комплексом служб соціально-побутового призначення та приміщеннями для посиленої трудової діяльності.

Діючих у республіці будинків-інтернатів для престарілих та інвалідів ще недостатньо, тому на дванадцять п'ятирічку поставлено конкретне завдання побудувати їх на 6 тис. місць. За той же період передбачається завершити комунальне впорядкування всіх діючих будинків-інтернатів, устаткувати їх необхідним обладнанням та інвентарем.

Особливо гострим для нашої республіки є питання будівництва будинків-інтернатів для престарілих у сільській місцевості. І тут, звичайно, справа за Союзною і республіканською радами колгоспів, а також відповідними сільськогосподарськими органами та органами влади на місцях, які повинні вжити додаткових заходів по розвитку мережі міжколгоспних та колгоспних пансіонатів для престарілих.

Постанова орієнтує відповідні органи на повне забезпечення кожного ветерана та інваліда, якщо він того забажає, місцем у будинках-інтернатах чи відомчих пансіонатах, де вони зможуть проживати у спокої та комфорті. Істотно має поліпшити проживання підопічних у таких закладах соціального забезпечення передбачене постановою 20-процентне підвищення у них норм витрат на харчування, медикаменти та інші потреби.

Зрозуміло, що проблема соціального обслуговування непрацездатних громадян не вичерпується їх влаштуванням у будинки-інтернати. У загальному комплексі обслуговування інвалідів та пенсіонерів особливе занепокоєння викликає різке зростання числа престарілих одиноких людей. Розв'язання цієї проблеми торкається інтересів багатьох мільйонів громадян похилого віку. Йде пошук оптимальних форм, виявляються нові можливості. І там, де по-справжньому і по-діловому беруться до справи, — результати в наявності.

Наприклад, заслуговує на увагу досвід дніпропетровських медиків і працівників органів соціального забезпечення по наданню допомоги одиноким пенсіонерам похилого віку. У місті створено з цією метою міську комісію, до складу якої входять депутати, представники усіх служб господарства міста. Це дає змогу чітко і продумано подавати медичну допомогу ветеранам та інвалідам, іншим громадянам похилого віку. При 14 поліклініках працює 45 геріатричних кабінетів. Досвід Дніпропетровська став надбанням усієї області, всіх її районів. Так, у місті Марганці, подібно до того, як це робиться в обласному центрі, рішенням виконкому міськради затверджено базове підприємство, яке координує

подання матеріальної допомоги самотнім пенсіонерам. За рішенням зборів трудових колективів тим громадянам похилого віку, які перебувають у незадовільному матеріальному становищі, з фондів підприємств як допомога щомісяця безкоштовно доставляються продукти харчування.

У 1985—1986 рр. у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Львівській областях та у м. Києві проводиться експеримент по соціально-побутовому обслуговуванню самотніх громадян, які особливо потребують допомоги, спеціалізованими службами при відділах соціального забезпечення виконкомів місцевих Рад народних депутатів. Суть експерименту полягає в тому, що при відповідних районних і міських відділах соціального забезпечення створено спеціалізовану службу, основним завданням якої є координація спільної роботи підприємств та організації торгівлі, побутового обслуговування, громадського харчування, соціального забезпечення та шефських колективів промислових підприємств по обслуговуванню одиноких пенсіонерів. Усі перелічені заходи — лише складова частина кола питань, які треба буде вирішувати, щоб забезпечити активне довголіття ветеранів. Це стосується й тих, хто перебуває в будинках-інтернатах, і тих, хто проживає вдома. Вони потребують нашої уваги, тепла, співчуття.

У зв'язку з цим, як зазначено у постанові ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС від 14 травня 1985 р., дальшого розвитку має набути шефська допомога усім категоріям пенсіонерів, ветеранам війни та праці. В Українській РСР накопичено певний досвід цієї роботи, яка передбачає постійне спілкування з підшефними, реальну допомогу їм насамперед в обладнанні та ремонті жител. Причому кошти на ці гуманні цілі дозволено витратити з фонду соціально-культурних заходів та житлового будівництва організації та підприємств.

Важливо й те, що виконкомом місцевих Рад народних депутатів доручено забезпечити облік одиноких непрацездатних громадян, які особливо потребують допомоги, й організувати їх соціально-побутове обслуговування через відповідні служби, підприємства торгівлі, громадського харчування, інші організації. Досвід такого обслуговування у нас вже є. Інша справа, що через недодержання зобов'язань та міжвідомчу відокремленість потрібна й корисна справа іноді гальмувалася. Вказана постанова націлена і на переборення існуючих недоліків. Для виконання таких відповідальних завдань дозволено залучати робітників і службовців на умовах сумісництва, а також пенсіонерів, домогосподарок і студентів з оплатою їх праці. У поєднанні з розвитком шефської допомоги з боку профспілкових, комсомольських та піонерських організацій ці заходи, безумовно, принесуть користь.

Велику роль у сфері соціального забезпечення мають відіграти заходи, що пов'язані з розширенням спеціалізованої медичної допомоги особам похилого віку. У вказаній постанові передбачено закріпити усіх патронажних медсестер за інвалідами, ветеранами війни і праці, а також одинокими престарілими громадянами для подання їм медичної допомоги і забезпечення соціально-побутового обслуговування. Товариством Червоного Хреста рекомендовано поліпшити взаємодію патронажної служби з органами соціального забезпечення, охорони здоров'я, громадськими організаціями і трудовими колективами.

Не обійдено увагою у постанові й таку проблему, як забезпечення осіб похилого віку недорогими товарами широкого попиту.

Не можна не сказати про чудових працівників органів та закладів соціального забезпечення республіки. За успіхи, досягнуті в організації роботи по соціальному обслуговуванню, а також за успішне виконання виробничих завдань і соціалістичних зобов'язань велика група наших працівників нагороджена знаком «Ударник одинадцяті п'ятирічки», а тим, хто найбільш відзначився, присвоєно високе звання «Заслужений працівник соціального забезпечення Української РСР».

Серед правофлангових соціалістичного змагання — трудові колективи Вінницького, Волинського, Запорізького, Львівського, Харківського обласних відділів соціального забезпечення, Харківського експериментального ордену «Знак Пошани» заводу протезно-ортопедичних виробів, санаторію «Перемога», Житомирського профтехучилища, Ждановського, Чернігівського, Ново-Білицького (м. Київ) будинків-інтернатів та багато інших.

Кінцева мета усіх заходів, що проводяться органами соціального забезпечення спільно з іншими організаціями та закладами, — у повному обсязі здійснити на практиці соціальну програму партії, оточити піклуванням кожного престарілого і непрацездатного громадянина, кожную сім'ю, яка має дітей. У згадуваній постанові партії та уряду знайшло відбиття й важливе положення про посилення державної допомоги сім'ям з дітьми у дванадцятій п'ятирічці. Це, зокрема, і збільшення з 8 до 12 років віку дітей, на яких виплачується допомога малозабезпеченим сім'ям, і підвищення удвоє розмірів допомоги на дітей, встановленої для дружин військовослужбовців строкової служби, і збільшення тривалості оплачуваної відпустки по догляду за хворою дитиною до 14 днів. Вдови, які мають дітей, але не одержують пенсію у разі втрати годувальника, одержують право на допомогу як одинокі матері.

У проектах нової редакції Програми КПРС, «Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року» накреслено нові перспективи у справі дальшого посилення піклування про ветеранів війни і праці, непрацездатних громадян та сім'ї загиблих воїнів, поліпшення пенсійного забезпечення. Це є яскравим свідченням неослабної уваги Комуністичної партії та Радянської держави до питань всебічного соціального забезпечення радянських людей.

Працівники органів системи нашого міністерства добре розуміють, які важливі і відповідальні завдання покладені на них. Разом з усіма трудящими республіки вони новими трудовими перемогами зустрічають ХХVII з'їзд Компартії України та ХХVII з'їзд КПРС і зроблять все, щоб виконати накреслення партії на майбутнє, щоб і надалі вдосконалювати високе мистецтво бережливого ставлення до найціннішого, що є у нас, — до людини.

А. М. Лукьяненко

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНСКОЙ ССР НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме

В статье на основе значительного фактического материала раскрыт широкий круг вопросов, связанных с воплощением в жизнь за прошедшую пятилетку программы социального обеспечения населения Украинской ССР, показана роль органов соцобеспечения республики в выполнении соответствующих решений партии и правительства.

А. Я. ПАЩЕНКО,
голова Держкомвидаву УРСР

КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА В УРСР У ПЕРІОД МІЖ ХХVI І ХХVII З'ЇЗДАМИ КПРС

Трудящі нашої країни зустріли черговий ХХVII з'їзд КПРС великими трудовими звершеннями в ім'я дальшого розквіту рідної Вітчизни, зміцнення її економічної і оборонної могутності.

Трудівники Радянської України, як і інших братніх республік Союзу РСР, вносять гідний вклад у прискорення темпів соціально-економічного розвитку суспільства, вирішують складні завдання переведення всього народного господарства на рейки інтенсифікації (на основі досягнень НТП), наведення належного порядку в усіх сферах суспільного життя.

Справи і турботи, якими нині живуть партія та народ, безпосередньо стосуються й працівників книговидавничої галузі. Вона відіграє важливу роль у пропаганді досягнень економіки, науки й культури. Тому на всіх етапах розвитку нашого суспільства КПРС приділяла й приділяє неослабну увагу питанням її вдосконалення, прекрасно розуміючи значення для формування світогляду кожної радянської людини, піднесення освітнього, професійного й культурного рівнів трудящих. У проєкті нової редакції Програми КПРС зазначено: **«Партія всемірно сприятиме підвищенню ролі літератури і мистецтва.** Вони покликані служити інтересам народу, справі комунізму, бути джерелом радості й натхнення для мільйонів людей, виражати їх волю, почуття й думки, активно допомагати їх ідейному збагаченню і моральному вихованню»¹.

Комуністична партія постійно піклується про поліпшення роботи видавництва та зміцнення їх матеріально-технічної бази, про те, щоб вони ще ефективніше виконували свою роль колективного пропагандиста, агітатора і організатора мас.

Нещодавно Центральний Комітет КПРС, Рада Міністрів СРСР прийняли постанову про додаткові заходи по зміцненню матеріально-технічної бази книговидавничої справи й прискоренню науково-технічного прогресу в поліграфічному машинобудуванні². Це означає, що перед майстрами слова, книговидавцями, всіма тими, хто допомагає створювати книгу, відкриваються широкі можливості для реалізації вказівок квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС про збагачення духовного життя суспільства, піднесення ідейного й морального рівня радянської людини.

Збільшуються тиражі книг, газет, підвищується їх змістовність, дієвість. Друковане слово в нашій країні стало дійсно великою силою. За роки Радянської влади в СРСР надруковано понад 3,5 млн. книг і брошур тиражем понад 61 млрд. примірників. Видається більше восьми тисяч газет (181 млн. примірників). Загальний разовий тираж газет і журналів нині перевищує 427 млн. примірників. На кожну сім'ю припадає в середньому 6 видань³. Кожного дня читачі одержують 230 нових книжок (5 млн. 700 тис. примірників)⁴.

Значними є масштаби книговидання і в нашій республіці. На Україні працюють 26 спеціалізованих та багатопрофільних видавництв Держкомвидаву УРСР і громадських організацій — Спілки письменників України, ЦК ЛКСМУ, понад 50 головних організацій науково-дослідних інститутів та вузів.

Друковану продукцію випускають редакційно-видавничі відділи 25 облполіграфвидавів. За роки Радянської влади в УРСР видано близько 390 тис. назв книг загальним тиражем понад 5,7 млрд. примірників. Щороку у середньому публікується більш як 8 тис. праць (понад 150 млн. примірників).

Працівники видавництв, поліграфічних підприємств і книготорговельних організацій республіки, виконуючи рішення XXVI з'їзду КПРС, планові завдання одинадцятої п'ятирічки, спрямовують свої

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). Проєкт.— К., 1985, с. 61.

² Див.: Поліграфія, 1985, № 10, с. 1.

³ Правда, 1985, 2 авг.

⁴ Там же, 4 септяб.

зусилля на якнайповніше задоволення потреб радянських людей у друкованій продукції.

Постійне піклування про розвиток і поліпшення книговидавничої справи в Українській РСР виявляють ЦК Компартії України та уряд республіки. Свідченням цього стала нещодавно прийнята постанова «Про стан і даліше вдосконалення книговидавничої справи в Українській РСР, розвиток і зміцнення її матеріально-технічної бази»⁵. В ній намічено заходи по більш повному забезпеченню населення республіки суспільно-політичною, художньою і насамперед дитячою літературою, а також довідковими виданнями, задоволенню потреби у шкільних підручниках (згідно з вимогами реформи загальноосвітньої і професійної школи), поліпшенню випуску літератури з питань прискорення науково-технічного прогресу в провідних галузях народного господарства УРСР.

Книговидавці України з почуттям високої відповідальності працюють над виконанням поставлених перед ними партією завдань, формують тематичні напрями літератури, запланованої до видання, постійно підвищують її науково-теоретичний і художній рівень, вивчають практичну доцільність того чи іншого виду друкованої продукції.

В усій різнобічній видавничій діяльності найважливішими залишаються питання вдосконалення планування. Протягом одинадцятої п'ятирічки здійснено ряд дійових заходів, спрямованих на поліпшення стану справ у цій галузі. Передусім створена й нині функціонує спеціальна система зведеного тематичного планування й координації випуску літератури. Завдяки цьому підвищилася актуальність, стабільність і реальність всього запланованого, підвищилася вимогливість до наукової і практичної обґрунтованості вибору тем.

Як відомо, видавничий план включає в себе продуманий, старанно відібраний список праць. Він готується, виходячи з рішень і вимог з'їздів КПРС, інших важливих партійних документів, з урахуванням суспільно-політичних, культурних подій, запитів читачів і т. п. Ним передбачений випуск друкованих видань, які сприяють розвиткові окремих галузей народного господарства і культури, озброюють широкі маси трудящих марксистсько-ленінською теорією, науковими й технічними знаннями, збагачують їх духовний світ.

Необхідно зазначити, що формування планів — справа не лише видавничих працівників. У цьому процесі найактивнішу участь беруть партійні й радянські органи, міністерства й відомства, виробничі колективи й творчі спілки, наукові заклади, громадськість, всі ті, для кого готується й видається література. Це дає змогу більш повно відбити в планах потреби в тих чи інших виданнях. Природно, що кожне видавництво діє в залежності від своїх специфічних особливостей, орієнтуючись на визначену категорію читачів чи певну галузь народного господарства.

Дальшому вдосконаленню планування сприяє розробка й практичне здійснення цільових тематичних програм з найважливіших проблем розвитку радянського суспільства. Їх у республіці налічується близько 20. В них згруповано понад тисячу назв книг найрізноманітнішого тематичного діапазону, різних жанрів і призначення. Серед цих видань провідне місце належить творам класиків марксизму-ленізму, літературі, в якій висвітлюється багатогранна діяльність республіканської партійної організації, усіх трудящих України по виконанню рішень XXVI з'їзду КПРС, а також працям з питань партійного будівництва, боротьби проти буржуазної ідеології. В планах значну увагу приділено й художній, дитячій, науковій та довідковій літературі.

Практика програмно-цільового планування повністю себе виправдала, оскільки вона дає можливість впевнено працювати з розрахун-

⁵ Рад. Україна, 1985, 31 серп.

ком на перспективу, а в повсякденній діяльності — широко маневрувати видавничими і поліграфічними ресурсами, оперативно враховувати зміни в запитах читачів, не допускати невиправданого дублювання, вчасно відхиляти необгрунтовані пропозиції та творчі заявки.

Керуючись рішеннями з'їздів КПРС та інших партійних форумів, книговидавці республіки проводять велику роботу по втіленню в життя поставлених перед ними завдань. Першочерговим завданням було виконання перспективного плану випуску творів класиків марксизму-ленінізму на 1981—1985 рр. Адже на них будується вся теоретична і практична діяльність наших партійних, радянських і громадських організацій. 98 назв праць Маркса, Енгельса, Леніна українською, російською, угорською мовами одержали читачі в минулій п'ятирічці.

Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС підготував, а Політвидав України в минулому році випустив у світ 50-й — останній том першого багатомного зібрання творів К. Маркса і Ф. Енгельса українською мовою. Успішно завершено багаторічну працю перекладачів, мовознавців, економістів, істориків, філософів, видавців і поліграфістів. Загальний тираж перевищує 500 тис. примірників. Це — друге (після російського) найповніше у світі видання праць К. Маркса, Ф. Енгельса, видатна подія в науковому, політичному й культурному житті республіки.

На початку 1982 р. у Політвидаві України вийшли книги К. Маркса «Капітал» і «Громадянська війна у Франції», Г. Димитрова «І все-таки вона крутиться!...», які стали новим кроком у практиці ілюстрування літератури такого типу. Художнє оформлення першої з них відбиває найсучасніші тенденції книговидавничого мистецтва. Досить сказати, що в історії книгодрукування це — перше ілюстроване видання «Капіталу». У книзі вміщено близько тридцяти ілюстрацій-офортів. Це допомогло ще глибше розкрити глибинний зміст і актуальність геніальної праці К. Маркса, революціонізуючий вплив його ідей на сучасний світ. Видання «Капіталу» є новаторським за художнім оформленням та конструюванням.

При поліграфічному виготовленні цієї книги застосовувались сучасні методи фотонабору, прогресивні складальні процеси.

Майстерність видавців, художників і поліграфістів була високо оцінена як у нашій країні, так і за кордоном. Група художників і поліграфістів стала лауреатами Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка 1983 р. На книжковій виставці у Лейпцігу «Капітал» К. Маркса був відзначений дипломом Міжнародної книжкової виставки мистецтва книги.

За роки одинадцятої п'ятирічки крім окремих праць К. Маркса і Ф. Енгельса надруковано також їхні вибрані твори у трьох томах.

У 1981—1985 рр. опубліковано понад 70 назв окремих праць Володимира Ілліча Леніна, вибрані його твори (в 3-х т.), бібліотечка з десяти мініатюрних книжечок. Побачили світ 22 ленінських тематичних збірники, в яких повністю або частково вміщено його праці й документи партії з тих чи інших проблем. Назвемо лише деякі з них: «В. І. Ленін, КПРС про Статут партії», «В. І. Ленін, КПРС про норми партійного життя і принципи партійного керівництва», «В. І. Ленін, КПРС про єдність партії» та ін. Щорічно видається також збірник праць В. І. Леніна для учнів загальноосвітніх середніх шкіл, професійно-технічних училищ і середніх спеціальних навчальних закладів.

Видавництво «Радянська школа» видало два збірники «К. Маркс, Ф. Енгельс про виховання й освіту», «В. І. Ленін про виховання й освіту». Вони розраховані на педагогів, піонервожатих, лекторів, наставників, батьків, усіх, хто бере активну участь у вирішенні актуальних завдань шкільної реформи.

Всього за роки Радянської влади твори класиків марксизму-ленінізму видавалися в нашій країні 1706 разів. Їх загальний тираж становить понад 40,3 млн. примірників.

Література з цієї тематики займає провідне місце у видавничих планах на дванадцятку п'ятиріччя. З 1986 р. видаватимуться вибрані праці К. Маркса і Ф. Енгельса в 10-ти, а також В. І. Леніна — в 11-ти томах.

Важливий розділ наших цільових тематичних програм це — книги, в яких розкривається керівна й спрямовуюча роль КПРС. Силу книги, особливо книги політичної, В. І. Ленін вбачав в актуальності, злободенності її змісту, в тісних зв'язках з практикою. Серед таких видань слід назвати фундаментальну працю члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького «Науково-технічний прогрес — турбота партійна» (Політвидав України). Оперуючи великим теоретичним і фактичним матеріалом, автор на конкретних прикладах розкриває багатогранний досвід діяльності партійних організацій республіки по прискоренню науково-технічного прогресу, вдосконаленню форм і методів організаційної і політичної роботи в цьому напрямі.

У Політвидаві України вийшла також книга кандидата в члени Політбюро ЦК, секретаря ЦК Компартії України товариша Я. П. Погребняка «Розвинутий соціалізм і народний добробут», в якій висвітлюються заходи КПРС, Радянської держави, спрямовані на інтенсифікацію економіки країни з метою якнайповнішого задоволення потреб усього суспільства і кожного його члена зокрема.

З інших монографічних праць варто назвати такі, як «Комуністична партія і наукове управління в соціалістичному суспільстві» (Політвидав України), «Вирішальна ланка партійного керівництва» (головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа»). В них розкриваються наукові основи управління суспільним життям, вивчаються питання дальшого підвищення керівної ролі партії, висвітлюється різнопланова діяльність КПРС на міжнародній арені.

Великий інтерес читачів викликали енциклопедичні й довідкові видання, випущені Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії. Це — дванадцятитомна «Українська Радянська Енциклопедія» (російською і українською мовами), «Юридичний словник», «Київ. Енциклопедичний довідник» та інші.

Виконуючи постанову ЦК КПРС «Про 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», видавництва України провели значну роботу по підготовці й випуску видань до цієї ювілейної дати. Читачі одержали 385 книг, альбомів, плакатів загальним тиражем понад 21 млн. примірників.

В найважливіших виданнях з цієї тематики висвітлено керівну й спрямовуючу роль Комуністичної партії в організації розгрому фашистської Німеччини, вирішальний внесок Радянського Союзу в Перемогу над фашизмом і визволення народів Європи від «коричневої чуми». Серед них слід відзначити такі книги, як «Ленін. Партія. Перемога» (видавництво при Київському держуніверситеті видавничого об'єднання «Вища школа»), «Ідейно-політична діяльність Компартії України в роки Великої Вітчизняної війни», «Українська РСР в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. Хроніка подій» (Політвидав України), «Історія Української РСР» (т. 8) російською мовою, «Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.» — збірник документів у трьох томах («Наукова думка»).

Дослідники намагаються глибоко осмислити досвід грізних років війни. У центрі їх уваги — багатогранна діяльність Комуністичної партії — натхненника і організатора великої Перемоги. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили співробітники Інституту історії

партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС В. М. Нем'ятей, Д. Ф. Григорович, І. Я. Жученко, а також В. О. Замлинський.

Політвидав України опублікував ряд мемуарних видань, написаних прославленими полководцями і воєначальниками, партизанськими командирами. Серед них — спогади маршалів Радянського Союзу Г. К. Жукова, І. С. Конєва, І. Х. Баграмяна, К. С. Москаленка, В. І. Чуйкова, генерала армії С. М. Штеменка, С. А. Ковпака, О. Ф. Федорова та інших.

Про подвиги славних синів Вітчизни розповідають 18 книг серії про Героїв Радянського Союзу. Їх надрукували Політвидав України й республіканські видавництва, які функціонують в обласних центрах.

Бійцям та командирам, на плечі яких ліг увесь тягар війни, присвячено збірники «Солдатська слава», «Фронтові трикутники», «Ми йшли до тебе, Перемого» та інші. Вийшли у світ 44 книги республіканської міжвидавничої бібліотеки «Звितяга» — кращі твори наших письменників про ратний і трудовий подвиг радянських людей.

Видавництво «Дніпро» випустило збірники віршів «Рядки, обпалені війною» і поем «Прометей», а видавництво «Радянський письменник» — спогадів письменників-фронтовиків «Вогненні дороги».

Політвидав України разом з творчими спілками провів республіканський конкурс на кращий політичний плакат до 40-річчя Перемоги. В ньому взяли участь 132 чол., які подали на розгляд журі 283 оригінальні роботи. Найкращі з них (10 шт.) становили комплект «Подвиг героїв буде жити у віках», який вийшов у світ. Загалом було видано 17 назв плакатної продукції тиражем 723 тис. примірників, у тому числі комплекти «Міста-герої» та «Славимо подвиг, славимо мир».

Літературу видавництв України, присвячену 40-річчю Перемоги, було широко представлено на Всесоюзній виставці «Великий подвиг радянського народу», у павільйоні «Радянська преса» на ВДНГ СРСР у Москві, а також на ВДНГ УРСР.

Понад 110 книг і альбомів з цієї тематики експонувалися на V Московській міжнародній книжковій виставці-ярмарку, яка відбулася 10—16 вересня минулого року.

Досвід, який нагромадили працівники видавництв республіки в ході підготовки до 40-річчя Перемоги, допоможе у дальшій роботі по випуску високоідейних за змістом, якісних за художнім оформленням і поліграфічним виконанням видань з військово-патріотичної проблематики. Зокрема, темпанами передбачено, починаючи з 1986 р., видавати міжвидавничу бібліотеку для юнацтва «Присягаємо Батьківщині». Протягом 1986—1988 рр. буде випущено 35 книг цієї бібліотеки.

В умовах загострення ідейно-політичної боротьби на світовій арені видавництва республіки значно посилити увагу до підготовки контрпропагандистської літератури. Про це свідчить як збільшення кількісного рівня, так і підвищення її якості. Досить сказати, що випуск книг з цієї проблематики в одинадцятій п'ятиріччі зріс у порівнянні з минулою майже в два рази. Цьому передувала велика підготовча робота, яку провів Держкомвидав УРСР. При ньому було створено постійну робочу групу по контрпропаганді, яка всебічно проаналізувала стан справ на цій ділянці й накреслила спільну програму дій. Нею передбачено розробку диференційованої системи друкування видань з питань пропаганди й контрпропаганди, посилення їх наступальності й бойовитості, розширення авторського активу. Програма має комплексний характер, оскільки в ній визначено і завдання поліграфістів та книгорозповсюджувачів.

Видавничі колективи переглянули організаційні й творчі принципи підготовки й випуску літератури, що сприяло виявленню ініціати-

ви, творчим пошукам та знахідкам. Так, у Політвидаві України дійшли висновку про необхідність удосконалення структури видавництва, було створено нові редакції: науково-атеїстичних видань і літератури на іноземних мовах. Ці нові підрозділи активно підключилися до роботи по публікації праць з контрпропагандистської проблематики. Вивчення читацької думки, запитів різних верств населення привело до створення кількох серій. Зокрема, з 1984 р. почато серію «Переваги соціалізму».

Того ж року читачі одержали перші книги серії «Питання ідеологічної боротьби і контрпропаганди», які спільно готують до видання видавництва «Наукова думка» та «Вища школа».

Викриттю буржуазного націоналізму, розкриттю класової суті доктрин буржуазних ідеологів присвячено ряд книжок «Наукової думки». Серед них слід згадати такі праці, як «Український буржуазний націоналізм у психологічній війні американського імперіалізму» Є. Камінського, «Ідеологічна філософія й ідеологічні доктрини сучасної буржуазії» (колектив авторів).

Нині видавництва республіки приділяють особливу увагу підготовці науково-популярних і публіцистичних праць. Прийнято рішення про перевидання кращих книг з питань контрпропаганди, які різного часу виходили в центральних та республіканських видавництвах, зокрема, видань серії «Імперіалізм: події, факти, документи». В них викривається реакційна суть буржуазної ідеології. Перевидаватимуться деякі праці, в яких розвінчуються ідеологія й злочинна практика міжнародного сіонізму.

У здійсненні видавничої програми з контрпропагандистської проблематики вагоме місце займає література, присвячена показу радянського способу життя. Значний інтерес для пропагандистів мають книги, що вийшли у видавництві «Наукова думка»: «Формування комуністичної переконаності особи», «Соціальна активність особи в умовах розвинутого соціалізму» та інші.

Держкомвидав УРСР постійно організовує виставки-огляди контрпропагандистської літератури в магазині «Пропагандист» й атеїстичних видань — у Політвидаві України. Читацькі конференції, виставки, дні видавництва з метою пропаганди суспільно-політичної книги, у тому числі й контрпропагандистського характеру, стали вже традиційними.

Держкомвидав УРСР, здійснюючи заходів для поліпшення якості видань з цієї тематики, провів черговий День видавництва на тему «Загострення ідеологічної боротьби на міжнародній арені і завдання видавництва по поліпшенню підготовки й випуску контрпропагандистської літератури у світлі вимог червневого (1983 року) Пленуму ЦК КПРС».

В питаннях підготовки й публікації контрпропагандистської літератури Держкомвидав УРСР спирається на постійну підтримку партійних, радянських органів, творчих спілок. Кращі книги цього профілю відзначені премією імені Ярослава Галана. Це — твори К. Дмитрука «Безбатченки» та «Свастика на сутанах», П. Шафети «Люди і каїни» й інші.

Видавництва республіки приділяють значну увагу й випуску літератури з питань прискорення науково-технічного прогресу. Оперативне друкування змістовних праць з проблем дальшого розвитку економіки, поліпшення пропаганди й висвітлення найновіших науково-технічних досягнень і передового досвіду, а в зв'язку з цим і підвищення рівня господарської і організаційної роботи — ось що є головним у видавничій діяльності. Каталізаторами сучасного НТП є мікроелектроніка, обчислювальна техніка і приладобудування, індустрія інформатики. Вони мають вирішальний вплив на ефективність засобів пра-

ці, технологічних систем в усіх галузях. Книги з цих та інших питань НТП випускають майже всі видавництва республіки. Вони нагромадили певний досвід формування такої тематики, підготовки, випуску і розповсюдження цих видань. Так, за роки одинадцятої п'ятирічки побачили світ понад 760 праць загальним тиражем близько 4 млн. примірників. Опубліковано монографії із соціально-економічних проблем, де розглядаються основні аспекти прискорення науково-технічного прогресу, вдосконалення господарського механізму.

Видавництва республіки здійснюють рішучий поворот до висвітлення провідних напрямів НТП, ефективних шляхів поєднання науки з виробництвом. Це знайшло своє відображення у комплексному плані випуску літератури на дванадцять п'ятирічку.

Прискорення темпів НТП потребує аналогічної оперативності і в роботі видавництва по підготовці й випуску літератури відповідного профілю. Держкомвидав УРСР розробив і затвердив конкретні заходи по реалізації завдань, що впливають з Продовольчої програми. Перш за все було складено перспективний план випуску основних видань з питань розвитку сільського господарства, у формуванні якого взяли участь практично всі видавництва. Формуючи тематику праць, присвячених різним аспектам Продовольчої програми, Держкомвидав УРСР намагався максимальною мірою залучити до цієї справи республіканські міністерства й відомства, наукові установи, керівників і спеціалістів обласних відділів сільського господарства, працівників-практиків з колгоспів, радгоспів, підприємств, а також творчі організації.

Важливим кроком на шляху до подолання відомчих бар'єрів стала республіканська науково-практична конференція, яка відбулася наприкінці 1982 р. На ній було обговорено завдання видавництва республіки, що працюють на агропромисловий комплекс. На конференції вироблено практичні рекомендації, які принесуть реальну користь загальній справі. Якщо раніше були певні складності в одержанні від міністерств і відомств їх поточних і перспективних планів впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу і планів наукових досліджень, то після конференції справа докорінно змінилася.

Дальшим практичним кроком у реалізації цих рекомендацій, спрямованих зокрема на поліпшення якості видань, стало наведення порядку в рецензуванні, підвищення відповідальності рецензентів за долю майбутньої книги.

Зрозуміло, що одержати об'єктивні рецензії видавництва зможуть лише в тому випадку, коли рукопис буде оцінений колективно. Виконати це завдання, організувати колективне рецензування було доручено видавництву «Урожай». Спочатку було визначено коло основних організацій і закладів-рецензентів. На прохання видавництва їх склад (а це сільськогосподарські організації, науково-дослідні інститути, вузи, дослідні станції) розглянув і затвердив відповідний відділ Ради Міністрів УРСР.

Результати проведеної роботи вже нині є відчутними. Якість рецензій помітно поліпшилась, вони стали більш конкретними, зникли елементи формальних відписок. Усе це — реальна передумова поліпшення якості видань. Хочеться підкреслити, що високий рівень книг, їх практична цінність принесли «Урожаю» повагу й визнання серед трудівників села.

Видавництво розробило і впровадило у повсякденну практику своєї діяльності нову форму замовлень на літературу, яка є вкрай необхідною в тих чи інших господарствах. Це — гарантовані замовлення. Вони дають можливість забезпечити спеціалістів на місцях саме тими виданнями, які відповідають умовам роботи господарств, їх

виробничому напрямку та спеціалізації. Цю ідею активно підтримують господарські керівники і фахівці, механізатори, майстри тваринництва, працівники інших масових професій, ті, хто дбає про реалізацію Продовольчої програми.

Досвід видавництва «Урожай» ми намагаємося поширювати і серед інших видавництв.

Слід сказати, що форми участі найширших кіл читачів у роботі по підготовці тематичних планів є досить різноманітними. Наприклад, видавництво «Техніка» вдосконалює практику анкетування на підприємствах різних галузей промисловості. При цьому вивчаються не тільки пропозиції й побажання виробничників щодо публікації нових книжок, а й ведеться диференційоване дослідження дієвості тих праць, які вже вийшли з друку. Зокрема, метод регулярного анкетування дає змогу визначити, які технічні новинки впроваджено у виробництво, і який соціально-економічний і науковий ефект це дало. Цікаві дані одержано в ході вивчення колективної думки робітників, інженерно-технічних працівників, винахідників і раціоналізаторів на заводах «Азовсталь», «Криворіжсталь», інших великих підприємствах не тільки України, а й братніх республік нашої країни. Там знайшли прописку й було перевірено ефективність нововведень, про які розповіли книги «Техніки».

Колективи видавництв постійно шукають і знаходять адреси передового досвіду, найновіших досягнень у економіці, науці й культурі, збагачують свої плани актуальними темами. Особливою увагою користуються праці, авторами яких є новатори виробництва, ударники п'ятирічки, ветерани праці, що досягли визначних результатів у своїй сфері діяльності. Приємно відзначити, що колегія Держкомвидаву Союзу РСР схвалила цю ініціативу видавництв України по виданню літератури з питань передового досвіду в народному господарстві. Знаменно, що зміст таких книжок, як правило, виходить далеко за рамки суто виробничих проблем. Їх автори діляться життєвим досвідом, ведуть мову про ідейну переконаність, активну життєву позицію та високі моральні принципи. Випуск цих праць щорічно зростає.

Видавництва республіки набули певного досвіду в справі реалізації завдань шкільної реформи. Він був позитивно оцінений колегією Держкомвидаву СРСР. У рішеннях партії з питань реформи загальноосвітньої і професійної школи визначено її головне завдання книговидавців — спільно з органами народної освіти вдосконалити діючі й створити нові підручники та посібники з усіх предметів, повністю задовольнити потреби в навчальній, довідковій, науково-популярній літературі з основ наук і факультативних курсів, а також художніх творах. З метою його успішного виконання Держкомвидав республіки розробив і активно здійснює комплексну цільову видавничу програму «Шкільна реформа». Вона передбачає участь усіх видавництв Української РСР у забезпеченні загальноосвітньої та професійно-технічної школи необхідними книгами, масштаби випуску яких (для учнів, учителів і батьків) значно розширюється.

Першочергове значення для цього має підготовка і видання підручників та посібників для учнів 6-річного віку. Це дуже складна й відповідальна творча робота і до участі в ній залучаються найкращі сили: вчені, методисти, видавці.

Підготовку й друкування всіх шкільних підручників відповідно до нових навчальних планів і програм плануємо здійснити протягом 1985—1995 рр.— у комплекті з посібниками та дидактичними матеріалами і, як правило, на основі конкурсів, після апробації у школах та інших навчальних закладах.

З кожним роком книговидавничий процес у республіці набуває нових якісних особливостей. Дедалі помітнішою, наприклад, стає тен-

денція до збільшення випуску художньої і дитячої літератури. Цього вимагають рішення XXVI з'їзду КПРС. В них підкреслено, що необхідно повніше «задовольняти потреби в друкованій продукції, особливо у виданнях дитячої і художньої літератури, підвищувати якість поліграфічного виконання їх»⁶.

У матеріалах червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС також наголошувалося на тому, що «не повністю задовольняється зростаючий попит на книги, насамперед на художню літературу, образотворчу продукцію»⁷. Як же вирішується ця проблема? Разом з письменницькою організацією республіки здійснюється довгострокова програма, яка передбачає значне збільшення обсягу літератури масового попиту. Якщо за чотири роки десятої п'ятирічки було надруковано 3598 назв художніх книг тиражем 262 млн. примірників, то протягом 1981—1984 рр.— відповідно 4336 та 321 млн.

Проведено велику роботу по випуску творів класичної літератури, сучасних радянських письменників, сформовано перспективний план видання зібрань вибраних творів на одинадцяті п'ятиріччю. Ним передбачено загалом опублікувати 295 томів 109 авторів (у наступній — відповідно 257 та 129).

Популярністю серед читачів користуються серії «Наш сучасник» («Дніпро»), «Герої. Роки. Звершення» («Молодь»), «Життя — подвиг» («Веселка»).

З метою підвищення мобілізуючої ролі художньої літератури і публіцистики видавництва республіки дедалі активніше залучають до їх написання провідних письменників, журналістів. Держкомвидав УРСР у спеціальному рішенні відзначив документальні праці В. Маняка «Час майстрів» і В. Родіонова «Ровесники перших п'ятирічок» («Дніпро»). Ряд книг про передовиків і новаторів виробництва випущено видавництвами, які функціонують в обласних центрах.

Про постійну увагу видавців до випуску вітчизняної класики свідчать такі дані. На Україні за роки Радянської влади твори О. Пушкіна друкувались 165 разів тиражем 13,6 млн. примірників, Т. Шевченка — відповідно 441 і 25,6 млн., Л. Толстого — 202 і 12,6, І. Франка — 633 і 24,3, Лесі Українки — 208 і 14,8, М. Горького — 327 і 11,9, В. Маяковського — 83 і 7,1, М. Шолохова — 64 і 2,7.

Помітно підвищився ідейно-художній рівень мистецьких видань. На всесоюзних і республіканських конкурсах книги видавництва «Мистецтво», наприклад, були відзначені 25 дипломами. Високо оцінено фотоальбоми «Україна — сьогодні», «Київ — учора, сьогодні, завтра», художні альбоми «Пам'ятники і монументи України».

Різноманітні нагороди одержали 23 видання «Музичної України», в тому числі Повне зібрання творів в 11 томах Л. М. Ревуцького, «Ольга» Є. Ф. Станковича, комплект пісень-листівок «Друзьям-однополчанам».

У республіці склалася певна система випуску літератури братніх народів Союзу РСР. Суть її полягає в тому, що кожне видавництво має свої напрямки роботи. Зокрема, «Дніпро» видає як класичні, так і твори сучасних письменників, відзначені Ленінською та Державною преміями СРСР і преміями союзних республік, літературно-критичні та фольклорні праці. «Веселка» публікує дитячі книжки. «Молодь» друкує колективні збірники й окремі твори молодих письменників, книги про молодь, «Радянський письменник» — бібліотеку поетичних збірників «Братерство», видання, присвячені дням, декадам братніх літератур на Україні, твори сучасних майстрів слова, а «Мистецтво» —

⁶ Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 216—217.

⁷ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14—15 червня 1983 року.— К., 1983, с. 47.

драматургічні твори й тематичні збірники для художньої самодіяльності.

Випуск цих книг здійснюється на основі п'ятирічного плану, сформованого Держкомвидавом УРСР та Спілкою письменників України. У видавництві «Дніпро» видається серія «Єднання». «Молодь» завершила публікацію серії «Молода поезія країни» і продовжує друкувати «Антологію молодого прози братніх республік». Загалом уже вийшло понад 100 книжок письменників братніх народів нашої країни.

Нині в УРСР художні твори перекладаються більш як із 50 мов народів Радянського Союзу. Найбільша частка припадає на російську.

Відомо, яку важливу роль у поглибленні взаєморозуміння між народами, боротьби за мир і взаємовигідне співробітництво відіграє друковане слово, прогресивна література. У Заключному акті Хельсінкської наради з питань безпеки і співробітництва в Європі, десятиліття якої нещодавно відзначала прогресивна громадськість світу, висловлене прагнення «сприяти дальшому розширенню розповсюдження книжок..., заохочувати розширення перекладу творів у галузі літератури і в інших галузях культурної діяльності з мов інших держав-учасниць, видання і розповсюдження перекладних творів»⁸.

Радянський Союз послідовно додержується умов Хельсінкських угод в справі книгообміну із зарубіжними країнами. Конкретним проявом цього є проведення раз на два роки в Москві виставки-ярмарку. Могутнім даром з'єднувати серця людей, зміцнювати довіря між народами володіє книга. Виступаючи провідником найгуманніших ідей, вона кличе до добра і справедливості, миру і щастя, звертається до розуму й сумління людини. Ці високі цілі знайшли відображення в девізі Московської міжнародної книжкової виставки-ярмарку «Книга на службі миру і прогресу», яка вп'яте відбулася у радянській столиці. Ці благородні слова якнайкраще передають гуманну сутність справжнього покликання літератури — нести людям знання, багатство досвіду, нетлінні духовні цінності, будувати мости взаєморозуміння між народами, відстоювати справедливість і мир.

Книги нашої республіки були широко представлені на ММКВЯ-85 — близько 1300 назв праць з різних видів літератури. Готуючись до міжнародної виставки-ярмарку, республіканські видавництва попередньо домовилися із зарубіжними партнерами про підписання більш як 100 договорів про перевидання творів українських радянських авторів у Болгарії, Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Англії, США та інших державах.

З року в рік збільшується кількість країн, які купують книги видавництв УРСР. Без перебільшення можна сказати, що видання з маркою Радянської України відомі нині на всіх континентах: вони експортуються до 118 держав світу. Щороку іноземні фірми закупають їх на суму близько 6 млн. крб. Усе це, безумовно, свідчить про значний і постійний інтерес до нашої культури, історії, до сьогодення трудящих Української РСР.

Реалізація книжкової продукції це — кінцевий результат зусиль видавців. Унаслідок впровадження прогресивних форм і методів торгівлі, використання резервів книгарі забезпечили перевищення середньорічних темпів приросту роздрібного продажу товарів в одинадцятій п'ятирічці на 8%. З особистих бібліотек трудящих республіки до повторного товарообороту залучено книг на суму 69 млн. крб. На душу населення у республіці нині припадає близько 6,5 одиниць книжкової продукції. Всього за цей період продано літератури на 312,1 млн. крб. більше, ніж у минулій п'ятирічці.

Але і у видавців є багато проблем, які слід розв'язувати най-

⁸ В мире книг, 1985, № 6, с. 54.

ближчим часом. Їх головне завдання — максимально задовольнити запити широких кіл читачів насамперед на художню, дитячу, спеціальну літературу, надалі поліпшувати вивчення кон'юнктури книжкового ринку, домагатись визначення оптимальних тиражів, підвищення культури торгівлі.

Нині, коли у всіх сферах нашого суспільства вирішуються нові відповідальні завдання, проблема їх кадрового забезпечення набуває особливо важливого значення. Вона постійно перебуває у полі зору керівництва Держкомвидаву УРСР, партійних організацій видавництва. 3550 чоловік, 400 бригад завершили особисті п'ятирічні завдання до 50-річчя стахановського руху. За визначні досягнення у праці друкарю високого друку Харківської книжкової фабрики імені Фрунзе В. І. Очиткову присуджено Державну премію СРСР, а його колезі з Київської книжкової фабрики «Жовтень» А. Є. Татаренкову та складачу Головного підприємства РВО «Поліграфкнига» Ю. С. Можаровському — Державні премії УРСР. Ряд товаришів відзначено Почесними грамотами та Грамотами Президії Верховної Ради УРСР. Ведеться цілеспрямована робота по перепідготовці кадрів, підвищенню їх фахової майстерності та ідейного загартування.

Безумовно, що запорукою виконання поставлених перед книговидавцями завдань є постійне піклування про дальше зміцнення матеріально-технічної бази книгодрукування. Рішення квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС, наради з питань прискорення науково-технічного прогресу, документи партії й уряду з цього питання вимагають критично оцінити зроблене, підвищити вимогливість у справі технічного розвитку галузі у дванадцятій п'ятирічці. Потрібно докласти чимало зусиль для більш повного використання наявного потенціалу, впровадження досягнень науки у виробництво, а також використання нової обчислювальної техніки.

Нині видавництва республіки активно працюють над здійсненням своїх планів на нову п'ятирічку. Головним напрямом їх діяльності буде пропаганда рішень XXVII з'їзду КПРС, показ звитяжної праці трудящих Української РСР по втіленню їх у життя.

Спільно з науковими установами, кафедрами вузів, творчими спілками вони вже почали підготовку до видання фундаментальних та інших праць, присвячених 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 70-річчю встановлення Радянської влади на Україні та 70-річчю Радянської Армії, 50-річчю возз'єднання Західної України з Радянською Україною, 120-річчю з дня народження В. І. Леніна.

Чимало зусиль необхідно докласти до того, щоб поліпшити якість видань (насамперед за змістом, а також рівнем художньо-технічного оформлення і поліграфічного виконання). Дедалі активніше вестиметься боротьба за раціональне, економне використання паперу, матеріалів, паливно-енергетичних ресурсів та матеріальних коштів.

Звичайно, існує і ряд проблем, які Держкомвидав УРСР повинен вирішувати оперативніше, зосереджуючи зусилля на найважливішому. Це стосується, зокрема, підвищення оперативності випуску книг, значного скорочення строків перебування їх на виробництві. Ще недостатньо мірою вивчається попит на ту чи іншу літературу. Не можна не сказати й про кінцевий результат творчих зусиль авторів і видавців — про ефективність видань. На жаль, чимало випущених праць не містять у собі необхідних узагальнень, висновків, рекомендацій і слабо пов'язано з життям. Треба зробити все для того, щоб книга стала ще більш активним помічником і порадиником, швидше доходила до тих читачів, кому вона призначена.

Всі ці проблеми слід вирішувати в тісному контакті з міністерствами, відомствами, працівниками промисловості й сільського господарства, вченими, творчими спілками, при постійній підтримці й що-

денній увазі з боку ЦК Компартії України, уряду республіки, партійних та радянських органів.

Книговидавці України творчо, з почуттям високої відповідальності вирішують поставлені перед ними масштабні завдання по більш повному задоволенню духовних запитів радянських людей, силою друкованого слова надихають трудівників усіх галузей народного господарства на виконання планів дванадцятої п'ятирічки.

А. Я. Пащенко

КНИГОИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО В УССР
В ПЕРИОД МЕЖДУ XXVI И XXVII СЪЕЗДАМИ КПСС

Резюме

В статье речь идет о развитии книгоиздания на Украине в годы одиннадцатой пятилетки, о тех важных задачах по более полному удовлетворению потребностей советских людей в печатной продукции (в первую очередь, художественной и детской литературе, справочных изданиях и пр.), стоящих ныне перед издателями.

Автор также рассказывает о том, как укреплялась материально-техническая база — основа основ книгоиздательского дела.

А. В. МЯЛОВИЦЬКИЙ,
головний редактор журналу «Комуніст України»

ПИТАННЯ АТЕЇСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТРУДЯЩИХ
У ВИСТУПАХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Соціалістичне суспільство надає трудящим величезні можливості для творчого розвитку, підвищення культурного рівня, виявлення здібностей. Весь наш радянський спосіб життя, його атмосфера формують нову людину, якій властиві матеріалістичний світогляд, ідейна переконаність, активна життєва позиція, непримиренність до пережитків минулого. Однак і в цих умовах не втрачає свого значення ідеологічна, політико-виховна робота. Перед працівниками ідеологічного фронту стоїть завдання активізувати виховний процес, допомогти всім членам суспільства краще, ефективніше використовувати переваги соціалізму, обрати правильні життєві орієнтири, сформувати саме ті риси і потреби, які якнайкраще сприятимуть суспільному благу, підвищенню загальної духовної культури.

На нинішньому етапі розвитку нашої країни ідеологічна діяльність партії стала ще багатограннішою. Життя, його динамізм диктують необхідність прискорення соціально-економічного розвитку, досягнення нового якісного стану суспільства. Суть його чітко визначена в матеріалах квітневого (1985 р.) Пленуму ЦК КПРС: «Це насамперед — науково-технічне оновлення виробництва і досягнення найвишого світового рівня продуктивності праці. Це — вдосконалення суспільних відносин, і в першу чергу економічних. Це — глибокі зміни у сфері праці, матеріальних і духовних умов життя людей. Це — активізація всієї системи політичних і суспільних інститутів, поглиблення соціалістичної демократії, самоврядування народу»¹.

Партійні організації, працівники ідеологічного фронту покликані донести до свідомості мас новаторську програму партії, роз'яснити назрілі

¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС 23 квітня 1985 року.— К., 1985, с. 7.

соціально-економічні проблеми, пробудити у кожній радянської людини прагнення своєю творчою працею, активною громадянською позицією втілити цю програму в життя.

Виконання накресленого завдання неможливе без комплексного всебічного підходу до постановки всієї справи виховання, без приведення в дію всіх засобів ідейного впливу на маси. Саме на це націлюють рішення квітневого та жовтневого (1985 р.) пленумів ЦК КПРС, інші партійні документи.

Велику роль у цій справі мають відіграти засоби масової інформації, які є дійовим інструментом виховання й організації трудящих, ідеологічного забезпечення внутрішньої і зовнішньої політики партії, справжньою всенародною трибуною. Їх діяльність значною мірою впливає в наші дні на ефективність всіх ділянок та напрямів ідеологічної роботи, в тому числі й атеїстичної пропаганди.

Численні матеріали атеїстичної спрямованості, опубліковані на сторінках газет і журналів республіки останнім часом, можна розбити на кілька груп.

Першу групу становлять ті з них, в яких пропагувалися найновіші досягнення науки і техніки, розкривався їх світоглядний, атеїстичний зміст. В умовах реального соціалізму науково-технічний прогрес справляє глибокий вплив не лише на господарсько-економічну та соціальну, а й на духовну сфери життя суспільства. Залучення широких мас трудящих до опанування і засвоєння сучасних науково-технічних знань значно розширює можливості формування науково-матеріалістичного світогляду, сиріє утвердженню атеїстичних поглядів і переконань.

Пропаганда досягнень науково-технічного прогресу цілеспрямовано ведеться на сторінках усіх республіканських газет і журналів, у передачах Українського радіо й телебачення. Найглибше й найзмістовніше її здійснюють «Правда України» та «Робітнича газета», журнали «Під прапором ленінізму», «Наука і суспільство», «Людина і світ» та ін. Широко відгуки у читачів викликали надруковані в них виступи провідних вчених республіки, дослідників космосу, передовиків і новаторів виробництва, зокрема, директора Інституту філософії АН УРСР, члена-кореспондента АН СРСР В. І. Шинкарука — «Біля бар'єру неповторності» («Наука і суспільство», 1983, № 8), доктора фізико-математичних наук О. З. Жмудського — «Науковий світогляд і фізика» («Комуніст України», 1983, № 10), космонавта, двічі Героя Радянського Союзу, генерал-майора авіації П. Р. Поповича — «Земні плоди космічних рейсів» («Людина і світ», 1984, № 7), президента АН УРСР, двічі Героя Соціалістичної Праці академіка Б. Є. Патона — «Науково-технічний прогрес: сучасні тенденції і перспективи» («Комуніст України», 1984, № 10), доктора археологічних наук В. Є. Ларичева — «Древо пізнання» («Людина і світ», 1985, № 5—9).

Глибоко розкривалася ця тематика і в серії матеріалів, що їх опубліковано у 19-му випуску щорічника «Наука і культура». Статті «Нові матеріали і технічний прогрес», «Природа кристала», «До нових джерел енергії», «Полімерні композити», «Сонячні несподіванки», «Онкологічна екологія», авторами яких є відомі вчені, привертають увагу свіжістю думки, популярним викладом складних наукових проблем. Крім великого пізнавального значення, подібні публікації озброюють ідеологічних працівників, педагогічні кадри марксистсько-ленінською методологією, допомагають їм проводити цілеспрямовану атеїстичну роботу в процесі викладання природничих та технічних дисциплін у навчальних закладах. Ось що, наприклад, писали в колективному листі до редакції читачі з приводу однієї із статей, надрукованих у журналі «Комуніст України»: «Ми, слухачі групи «Загальна фізика» факультету підвищення кваліфікації викладачів вузів при Київському державному університеті, з великим інтересом прочитали статтю О. З. Жмудського «Науковий світ»

огляд і фізика». В статті зроблено цікаве філософське узагальнення основних досягнень сучасної фізики, висвітлюється роль науки в сучасному суспільстві. Матеріали статті будуть використані в майбутній нашій роботі при підготовці лекцій та семінарів».

У зв'язку з розгортанням в країні роботи по прискоренню науково-технічного прогресу ця тематика постійно розширюється. Зокрема, схвальний відгук дістав у глядачів цикл передач республіканського телебачення «Наука і час».

До другої групи слід віднести матеріали, що пропагували досвід роботи партійних, радянських та комсомольських органів по атеїстичному вихованню трудящих. Різноманітними були жанри і форми подачі цих матеріалів. Це і виступи секретарів партійних комітетів та первинних парторганізацій, і звіти про науково-теоретичні й науково-практичні конференції та тематичні вечори, і кореспонденції про атеїстичні сходи жителів села, і публікація листів колишніх віруючих про те, що допомогло їм порвати з релігією, і відповіді на запитання читачів тощо. Змістовно ведеться така робота, наприклад, редакцією газети «Правда України». Під рубриками «Позиція атеїста», «Бачити конкретну людину», «Уроки пізнання» тощо на її сторінках виступили вчителі, працівники культурно-освітніх закладів, спеціалісти народного господарства.

Оригінальністю викладу привертають увагу матеріали з цієї тематики, що друкуються на сторінках газети «Сільські вісті». Схвальний відгук серед читачів, зокрема, викликав надрукований у ній нарис «Слово істини», присвячений А. В. Андріюку — колишньому семінаристу, який порвав з релігією. Нині він працює вчителем, є одним з активних засновників музею атеїзму в м. Почаїв Тернопільської області. Ведучи протягом 40 років атеїстичну пропаганду, А. В. Андріюк допоміг багатьом людям звільнитися від релігійного дурману.

Чимало уваги цим питанням приділяють також обласні та районні газети Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Львівської та Ровенської областей. «Гіркий спомин про молоді літа» — так називалася надрукована в газеті «Радянська Волинь» розповідь колишнього віруючого, нині бухгалтера колгоспу «Шлях Леніна» Горохівського району Волинської області Г. П. Грищука. Матеріал широко використовувався агітаторами і лекторами області в атеїстичній пропаганді.

На жаль, подібні матеріали з'являються в пресі республіки не так часто. Треба самокритично визнати, що працівники засобів масової інформації останнім часом не зуміли організувати публіцистично гострих виступів із зреченнями від релігії. Пригадується, яке сильне враження на віруючих справили у свій час виступи в пресі Є. Дулумана, П. Дарманського та інших колишніх активних служителів культу.

Науково-технічний прогрес супроводжується неухильним зростанням освіченості населення. Цей процес характерний і для тієї його частини, яка ще перебуває під впливом релігії. Культурні організації намагаються використати його в своїх цілях, тобто виховати новий тип віруючого, який міг би вміло використовувати знання, здобуті ним у школі та інших навчальних закладах, для обґрунтування і відстоювання своїх релігійних переконань. Ось чому одним з актуальних завдань, які стоять перед ідеологічними працівниками, засобами масової інформації, є підвищення ідейно-теоретичного рівня атеїстичної пропаганди, широке висвітлення світоглядного, атеїстичного виховання підростаючого покоління. Журнал «Людина і світ», наприклад, надрукував з цієї проблематики серію статей-роздумів відомих педагогів республіки, в тому числі директорів Сахнівської середньої школи Черкаської області О. А. Захаренка та Вербської школи-інтернату на Ровенщині, Героя Соціалістичної Праці Г. Д. Нестеренко й інших.

Про цікавий досвід роботи кафедри загальної хімії Київського політехнічного інституту по формуванню наукового світогляду у старшо-

класників Ленінградського району м. Києва розповіла на своїх сторінках у січні 1985 р. газета «Вечірній Київ».

Проте все це лише окремі розрізнені матеріали. Досвід атеїстичного виховання молоді потребує значно глибшого вивчення і узагальнення.

Дедалі ширше в життя трудящих республіки входять нові традиції, свята і обряди. Вони збагачують їхній духовний світ, сприяють формуванню матеріалістичного світорозуміння, допомагають віруючим позбавитися релігійних уявлень і переконань.

У свій час преса республіки, зокрема журнал «Соціалістична культура», газети Житомирської, Львівської, Полтавської, Ровенської й Херсонської областей, багато зробили для пропаганди нових радянських свят і обрядів. Нині на сторінках періодичних видань продовжується висвітлення двох шляхів розвитку нової обрядовості. Перший — це утвердження і вдосконалення цілком нових як за формою, так і за змістом свят і обрядів, покликаних до життя новим суспільним ладом. Сюди належать загальнодержавні революційні свята (роковини Великого Жовтня, свято Першого травня, Міжнародний Жіночий день, День Конституції СРСР, День Перемоги та ін.), відзначення важливих подій у житті мешканців окремих міст і сіл (роковини з дня заснування, дні визволення від фашистських загарбників, відзначення державними нагородами й т. д.), а також трудові свята (працівників різних професій, трудових колективів, трудових перемог передовиків виробництва, посвячення в робітники і колгоспники, проводи ветеранів на пенсію тощо).

Ці свята й обряди не виключають запозичення окремих елементів з минулого. Однак виникли вони в процесі становлення нових виробничих відносин, нової ідеології, і тому тут, на наш погляд, відкривається широке поле для сміливої творчої думки ентузіастів нової обрядовості. Створюючи ритуал того чи іншого свята, Ради народних депутатів, громадські організації повинні подбати про правильне співвідношення між їх змістом і формою, про новизну, таку необхідну у випадках, коли свято чи обряд повторюється багато разів з участю тих же самих людей.

Другий шлях розвитку сучасної радянської обрядовості — запровадження в життя свят і обрядів, створених багатовіковою культурою народу. До цієї групи належать сімейно-побутові свята й обряди (урочиста реєстрація та ім'янаречення дитини, свято повноліття, одруження, поховання, відзначення дня народження тощо), а також традиційні — присвячені порам року, природі, пісні (зустріч Нового року, проводи зими, свято весни, обжинки тощо).

Запроваджуючи їх, ми не повинні ігнорувати певних історичних традицій і звичаїв. Відкидаючи релігійні нашарування, треба уважно і вдумливо, з вершини сучасного культурного розвитку і масштабного історичного мислення відібрати все красиве й прогресивне з традиційної сімейно-побутової обрядовості і якомога розумніше, зі смаком вписати його в наше життя.

В проєкті нової редакції Програми КПРС відзначається, що створення і якнайбільше поширення нових радянських обрядів поряд з підвищенням рівня освіченості людей, їх трудової та громадської активності є надійним шляхом подолання релігійних забобів².

Третю групу матеріалів на атеїстичні теми, що друкуються і передаються засобами масової інформації республіки, становить критика клерикального антикомунізму, спростування різних вигадок і фальсифікацій радянської дійсності, до яких вдаються служителі культу. Буржуазно-клерикальна пропаганда останнім часом акцентує увагу на тому, що радянські люди, особливо молодь, виявляють посилений інтерес до історичного минулого країни. А оскільки воно якоюсь мірою пов'язане з релігією, робиться висновок про те, що вона відроджується в СРСР.

² Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). Проєкт.— К., 1985, с. 56.

Значно активніше діють у цьому напрямі різні екстремістські сектантські угруповання, а також вороже настроєні до соціалізму католицькі ксьондзи, колишні уніатські священнослужителі. Вони намагаються оживити релігійність серед віруючих і викликати певний інтерес до неї в індиферентної частини населення, стимулювати релігійне дисидентство, відродити націоналістичні передсуди.

В численних матеріалах, опублікованих у газетах і журналах республіки, переконливо показано, що радянські люди завжди виявляли підвищений інтерес до вітчизняної історії, дбайливо ставилися до прогресивних традицій минулого. Твердження про те, що він прокинувся лише останнім часом, не має під собою ніякого ґрунту. Інша справа, що буржуазно-клерикальна пропаганда намагається спрямувати увагу радянських людей до історії в бажане для неї русло. З цією метою у хід пущено фальсифікації, спотворення історичного минулого, ідеалізацію ролі релігії, церкви і духовенства в культурно-історичному процесі.

Діяльність богословів у цьому напрямі значно активізувалася з наближенням 1000-річчя запровадження християнства в Київській Русі. Цей суто церковний ювілей імперіалістичні кола розглядають як додаткову можливість об'єднати на антикомуністичній, антирадянській платформі різні клерикальні, релігійно-політичні центри й організації незалежно від їхньої конфесіональної приналежності. У зарубіжній релігійній пресі та радіопередачах грубо фальсифікуються передумови, обставини та наслідки запровадження християнського віровчення на Русі. Воно проголошується якоюсь містичною силою, що нібито оберігала і «відроджувала» східних слов'ян протягом тисячолітньої історії.

Особливу активність в цих питаннях виявляють емігрантські релігійно-націоналістичні організації. Зокрема, так звана «руська зарубіжна церква» поширює міф про згубність Великої Жовтневої соціалістичної революції для долі Росії, стверджує, що соціалістичний спосіб життя, комуністичний світогляд неприйнятні для цієї країни. Науковий атеїзм, який нібито примусово нав'язується населенню, видається нею за антикультурне, бездуховне явище. Українська буржуазно-націоналістична клерикальна еміграція порушує питання про відновлення уніатської церкви на Україні, проголошує «хрещення Русі» подією не загальноросійської історії, а такою, що стосується лише Київської Русі. Цим переслідується мета протиставити один одному історичний шлях розвитку російського, українського та білоруського народів, «...таких близьких, — за словами В. І. Леніна, — і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»³.

Засоби масової інформації Української РСР проводять велику роботу по спростуванню помилкових оцінок ролі і місця релігії та церкви у духовному житті країни в минулому й нині. У ряді матеріалів, надрукованих останнім часом в газетах і журналах, переконливо показано, що запровадження християнства в Київській Русі було історично зумовлене конкретними соціально-економічними та політичними причинами, потребами розвитку феодалізму. Воно сприяло зміцненню влади князів, розширенню політичних, економічних та культурних зв'язків Давньоруської держави з іншими країнами. Разом з тим, будучи класовою ідеологією, християнство служило опорою феодальної верхівки у пригніченні нею трудящих мас, виправданні соціальної нерівності.

Вплив християнства на духовне життя суспільства був суперечливим. Запровадження християнства дало певний імпульс розвитку храмового зодчества, образотворчого мистецтва, поширенню рукописних книг. Церква стимулювала деякі види культурної діяльності. Однак при цьому вона переслідувала суто релігійні цілі, нещадно знищувала все, що заважало зміцненню її панування в духовній сфері. Насаджувана нею ворожість до наукового мислення сковувала творчість передових

³ Ленін В. І. Україна.— Повне зібр. творів, т. 32, с. 334.

людей того часу, гальмувала в цілому суспільний прогрес. Під час революційних подій церковники відкрито підтримували контрреволюційні елементи. У цьому зв'язку можна послатися на змістовну статтю Т. Черноуса «Благословляли... з дзвіниць кулемети», надруковану в київській газеті «Молода гвардія» 19 лютого 1984 р. Автор присвятив її антинародній діяльності ченців Києво-Печерської лаври у період піднесення революційного руху в Росії у 1900—1905 рр. В статті підкреслюється, що протягом століть цей та багато інших монастирів були центрами духовного закріпачення народу. Вони завжди вороже ставилися до визвольного руху у країні, силкувалися відвернути народні маси від класової боротьби. Коли в Росії почалися політичні демонстрації й збройні повстання, київський монастир за спеціальним рішенням духовного собору почав щодня випускати близько 20 тис. примірників так званих «повчальних листків для народу». Вся ця продукція роздавалася безплатно. Листівки засуджували революційні виступи робітників і селян, закликали їх не брати участі у страйках і демонстраціях, а частіше ходити до церкви і молитися богу. Спираючись на неспростовні факти, автор статті доводить, що духовенство Лаври виступало із закликом йти вмирати «за царя и отечество» під час російсько-японської війни, поразка в якій викликала обурення народних мас. Церква і духовенство намагалися також виправдати криваві події 9 січня 1905 р. Лаврські ченці у листівці «Крамола» звалили вину за розстріл мирних демонстрантів на самих же демонстрантів. Служителі монастиря виступили з осудом грудневого збройного повстання 1905 р. у Москві і водночас схвалили дії духовенства, яке дозволило встановити на дзвіницях кулемети для розстрілу його учасників.

Помітне місце в діяльності засобів масової інформації УРСР займає викриття зв'язків клерикального антикомунізму з буржуазним націоналізмом, іншими реакційними силами імперіалізму. Для цього використовуються різноманітні методи контрпропаганди, серед яких слід виділити публікацію статей та памфлетів, що викривають українських буржуазних націоналістів і сіоністів, репортажі з судових процесів над колишніми прислужниками гітлерівців, публікацію уривків з документальних творів письменників про спілкування церковників з націоналістами в роки другої світової війни та у повоєнні часи. Особливо активно така робота ведеться на сторінках львівських обласних газет «Вільна Україна» та «Львовская правда», а також «Радянської Волині», «Прикарпатської правди», «Червоного прапора».

Нищівній критиці піддано ворожу діяльність уніатської церкви, наприклад, в статті А. А. Фартушного «Уніатські «меценати», надрукованій у «Львовской правде» 20 вересня 1985 р. Автор переконливо показує, що уніатські клерикали, виступаючи в ролі захисників української культури, насправді вірно служать апологетам реакції і війни. В боротьбі проти Радянського Союзу вони виступають у тісному союзі з буржуазними націоналістами.

Газета «Радянська Волинь» систематично друкує матеріали під рубрикою «Правда про націоналізм», в яких викривається справжнє обличчя представників цієї ворожої соціалістичної ідеології. Минулого року редакція газети організувала також заочну читацьку конференцію на тему «Звинувачуємо сіонізм», у ході якої трудящі області взяли активну участь в обговоренні книг з питань критики міжнародного сіонізму.

Зміцненню атеїстичних переконань сприяє пропаганда атеїстичної літератури, що її ведуть преса, радіо і телебачення республіки. Систематично інформують читачів про нові книги і брошури з цієї проблематики республіканські газети «Радянська Україна», «Правда України», «Сільські вісті», партійні журнали, багато обласних газет. Авторами рецензій виступають головним чином науковці, пропагандистський актив. І все ж слід сказати, що ще з'являється чимало невиразних рецензій, з

яких важко дізнатися не тільки про позитивні сторони рецензованої книги, а й про її зміст. Не приділяють достатньої уваги цьому питанню редакції громадсько-політичних та літературно-художніх журналів.

У даній статті висвітлено лише деякі аспекти великої і багатогранної роботи, яку проводять журналісти республіки в загальному строю бійців нашого ідеологічного фронту, що протистоїть імперіалізму.

Висловлю дві пропозиції щодо дальшого поліпшення атеїстичного виховання, які стосуються не лише засобів масової інформації, а й інших ідеологічних установ. Останнім часом неухильно зростає інтерес радянських людей до життя діячів духовної культури минулого. Про це свідчать і зростання популярності книг із серії «Жизнь замечательных людей», і збільшення кількості відвідувачів у музеях, на виставках, і переповнені зали під час ювілейних вшанувань видатних учених, письменників, художників, композиторів, артистів. Всі ці події слід було б використовувати і в атеїстичній пропаганді: у доповідях і виступах на урочистих вечорах, на читацьких конференціях, в газетних і журнальних статтях, присвячених ювілейним датам, де можна і потрібно не лише розповідати про життя і творчу діяльність наших великих співвітчизників, а й наголошувати на тому, що абсолютна більшість представників передової вітчизняної наукової та суспільно-політичної думки, діячів культури були переконаними і воєвничими атеїстами. Про це слід нагадати ще й тому, що в найближчі 7—8 років ми відзначатимемо ювілейні дати О. Радищева, О. Пушкіна, В. Белінського, О. Герцена, М. Дюбрюлова, М. Чернишевського, Т. Шевченка, І. Франка та інших мислителів, у творах яких гнівно звучав антиклерикалізм. З цією метою можна було б краще використати і таку масову друковану продукцію, як календарі. Адже тільки в нашій республіці їх щорічно випускається близько 33 млн. примірників. І якщо вдумливо підійти до укладання календарів, можна зробити багато корисного, особливо в плані формування світогляду, патріотичного та інтернаціонального виховання.

Друга пропозиція стосується використання в контрпропагандистській роботі у зв'язку з підготовкою до 1000-річчя запровадження християнства в Київській Русі досвіду і матеріалів попередніх політичних кампаній, зокрема святкування 1500-річчя Києва. У численних публікаціях до цієї знаменної дати було переконливо показано, що Київська держава задовго до християнства мала високу як на той час матеріальну і духовну культуру, досить розвинуті економічні та культурні зв'язки з сусідніми державами, зокрема з Візантією. Тому навряд чи доцільно починати широку кампанію видання літератури з цих питань, як дехто пропонує. Думається, що треба уважно вивчити і по-господарському використати в практичній роботі все те культурне багатство, яке було створене зовсім недавно, до ювілею столиці Радянської України. При цьому слід мати на увазі, що в деяких друкованих працях були і прорахунки, й помилкові твердження. Безперечно, їх треба позбутися.

КПРС вчить нас дбайливо, з повагою ставитися до історії. Будь-яка деформація її завдає серйозної шкоди справі світоглядного виховання трудящих. Марксистсько-ленінська наука вивчає життя таким, яким воно є, уникає спрощень, пізнає сучасне, минуле і майбутнє у всій його багатогранності, складності і взаємозв'язку. Про це з новою силою підкреслено у передз'їздівських документах, які винесені на всенародне обговорення. «Ідеологічна діяльність, — підкреслюється в проекті нової редакції Програми КПРС, — повинна відзначатися глибиною ідейно-теоретичного змісту і широкою інформативністю, повно й точно враховувати реальності внутрішнього і міжнародного життя, зрозуміти запити трудящих, бути близькою людям, правдивою і зрозумілою»⁴.

⁴ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція), с. 54.

А. В. Мяловицкий

**ВОПРОСЫ АТЕИСТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ТРУДЯЩИХСЯ
В ВЫСТУПЛЕНИЯХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ**

Резюме

В статье раскрывается роль средств массовой информации Украинской ССР в атеистической пропаганде, показано, как она осуществлялась на страницах республиканских газет и журналов, в передачах Украинского радио и телевидения.

Л. П. НАГОРНА (Київ)

**ПРОЕКТ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ПРОГРАМИ КПРС
ПРО ІДЕЙНЕ ПРОТИБОРСТВО ДВОХ СВІТОВИХ СИСТЕМ**

Основний зміст сучасної епохи визначає перехід від капіталізму до соціалізму і комунізму. Це теоретичне узагальнення, винесене в назву першої частини проекту нової редакції Програми КПРС, ґрунтується на глибокому аналізі як історичних досягнень соціалізму, так і боротьби між силами прогресу і реакції в сучасному світі. Історичне протиборство соціалізму і капіталізму визначає характер епохи, розпочатої Великим Жовтнем, є постійно діючою домінантою всіх корінних соціальних зрушень, всіх політичних і ідеологічних процесів в сучасному світі. Історія дала блискуче підтвердження геніального передбачення В. І. Леніна про те, що «знищення капіталізму та його слідів, запровадження основ комуністичного ладу становить зміст нової епохи всесвітньої історії, що тепер почалася»¹.

Проект нової редакції Програми КПРС — головного теоретичного і політичного документа нашої партії — являє собою винятковий за своїм багатством арсенал ідей, що істотно збагачує скарбницю марксистсько-ленінської теоретичної думки. Наступність основоположних теоретичних настанов сполучається в ньому з справді новаторським пошуком, з дальшим розвитком теорії на базі осмислення нових процесів і явищ в суспільному житті. Яскраву ілюстрацію цього дає аналіз в програмному документі КПРС ідеологічної ситуації в сучасному світі, стану і перспектив ідейного протиборства між світом соціалізму і світом капіталізму.

Ідеологічна боротьба найтісніше зв'язана з політичною боротьбою і є її відображенням в духовній сфері суспільного життя. В нинішній надзвичайно складній міжнародній обстановці, коли, як підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов у доповіді на четвертій сесії Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання, мова йде про збереження цивілізації і самого життя², від ходу і результату ідейної боротьби багато в чому залежить майбутнє людства. Або прогресивні сили світу зуміють оздоровити міжнародні відносини, усунути недовір'я й підозрілість, добитися скорочення ядерних озброєнь на взаємній основі, або саме існування людської цивілізації опиниться під загрозою. В цих умовах незмірно зростає роль комуністичної ідеології, притягальна сила ідей перетворення суспільства на началах гуманізму і соціальної справедливості. «Вони, — зазначається в проекті нової редакції Програми КПРС, — завойовують уми і серця людей прикладом більш досконалої організації суспільства, неухильного зро-

¹ Ленін В. І. Про боротьбу всередині Італійської соціалістичної партії.— Повне збір. творів, т. 41, с. 404.

² Рад. Україна, 1985, 28 листоп.

стання продуктивних сил, забезпечення умов для творчої праці, щастя і благополуччя людини, рішучим запереченням агресивних воєн, утвердженням принципів миру та широкого співробітництва між народами на основі рівноправності і загальної безпеки»³. Науковість і демократизм, революційність і гуманізм комуністичної ідеології докорінно відрізняють її від буржуазної ідеології, що виправдовує і благословляє експлуататорський лад, освячує агресивну політику, проповідує націоналізм і шовінізм.

Хід світового розвитку підтверджує марксистсько-ленінський аналіз характеру і основного змісту сучасної епохи як епохи історичного змагання двох світових соціально-політичних систем, епохи боротьби головних рушійних сил суспільного розвитку — світового соціалізму, робітничого і комуністичного рухів, народів держав, що визволилися, масових демократичних рухів — проти імперіалізму, його політики агресії і гноблення, за демократію і соціальний прогрес. Історичне змагання двох систем, яке почалося зразу ж після виникнення створеного Великим Жовтнем нового типу цивілізації, відбувалося в різних формах — економічній, військовій, політичній, ідейній. При цьому ідейний опір капіталістів соціалістичним перетворенням В. І. Ленін характеризував як найглибший і наймогутніший навіть у порівнянні з опором воєнним і політичним⁴. Воєнні і політичні провокації супроводилися незліченними спробами ідеологічної дискредитації радянського ладу, ідей і принципів марксизму-ленінізму. Але всесвітньо-історичний процес соціального визволення, розпочатий Великим Жовтнем, ширився і міцнів. Перетворення соціалізму у світову систему довело правильність марксистсько-ленінської теорії революційного оновлення світу, на прикладі цілої групи країн продемонструвало незаперечні переваги соціалістичного ладу.

Спільний досвід соціалістичних країн підтвердив життєвість таких загальних закономірностей розвитку соціалізму, як влада трудящих при провідній ролі робітничого класу; керівництво розвитком суспільства з боку Комуністичної партії, озброєної ідеологією наукового соціалізму; утвердження суспільної власності на основні засоби виробництва; здійснення соціалістичного принципу розподілу за працею; розвиток соціалістичної демократії; рівноправність націй і народностей і дружба між ними; захист революційних завоювань від посягань класових ворогів.

Соціалізм створив новий тип міжнародних відносин, заснованих на марксистсько-ленінській ідеології, класовій солідарності і братерській взаємодопомозі. Співдружність примножує сили братніх держав у соціалістичному будівництві. Досить сказати, що держава — члени РЕВ, в яких проживає 10% населення землі, виробляють чверть світового національного доходу, третину промислової і п'яту частину сільськогосподарської продукції⁵. Лише соціалізму виявилось під силу забезпечення повної зайнятості населення, здійснення широко-масштабних соціальних програм.

Утворення світової системи соціалізму, формування і зміцнення соціалістичної співдружності, підкреслюється в проекті нової редакції Програми КПРС, привели до докорінної зміни співвідношення сил на світовій арені. Соціалістична співдружність перетворилася у найавторитетнішу силу сучасності, без якої не може бути розв'язане жодне питання світової політики. Вона являє собою міцний оплот миру на

³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проект.— К., 1985, с. 82.

⁴ Ленін В. І. Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти, 3 листоп. 1920 р.— Повне збір. творів, т. 41, с. 386.

⁵ Загладин В. Ленинизм и современная эпоха.— Мировая экономика и международн. отношения, 1985, № 1, с. 11.

землі, є найпошлюбвнїшим захисником здорових, мирних, демократичних начал у міжнародних відносинах, головною перешкодою на шляху імперіалістичної реакції.

Експлуататорський світ капіталізму, який протистоїть молодому, спрямованому в майбутнє світові соціалізму, хоч і є ще сильним і небезпечним, уже пройшов точку свого зеніту. Сфера його панування невідворотно звужується, історична приреченість стає дедалі очевиднішою. Посилюється внутрішня нестійкість капіталістичної економіки, її хронічними хворобами стали масове безробіття, інфляція, бюджетні дефіцити і державні борги. За визнанням газети «Нью-Йорк таймс», за досягнуте в 1983—1984 рр. пожвавлення в економіці США президент «заплатив болем мільйонів людей, викинутих за останні чотири роки з роботи, і сотнями мільйонів доларів, які урядові доведеться брати у борг у майбутньому чотириріччі»⁶. Бюджетний дефіцит США у минулому році досяг 210 млрд. доларів, а державний борг наблизився до трільйона доларів⁷. Деякі держави, такі як Мексика, Бразилія і ряд інших, не можуть платити не тільки борги, але й проценти по них. На такому ґрунті, зазначав М. С. Горбачов під час листопадової прес-конференції в Женеві, створюється напруженість, виникають конфлікти в регіонах і навіть війни між різними державами⁸.

Для розуміння ідеологічної обстановки у сучасному світі принципове значення має зроблений в проєкті нової редакції Програми КПРС висновок про дальше загострення загальної кризи капіталізму, Триваюча монополізація виробництва, зв'язана насамперед з посиленням транснаціональних корпорацій, зумовлює все більш різку соціальну диференціацію буржуазного суспільства, загострює міждержавні суперечності в капіталістичному світі. З ростом кількості безробітних, бездомних, дискримінованих нагромаджується соціально вибухо-небезпечний матеріал, відбуваються відчутні зміни у свідомості трудящих. В міру того, як вони все більш критично сприймають «цінності» капіталістичного суспільства, зростає притягальність соціалістичної альтернативи розвитку. Все нові й нові народи, підкреслюється в проєкті нової редакції Програми КПРС, відмовляють капіталізму в довір'ї, не хочуть пов'язувати з ним перспективи свого розвитку, тягнуться до такого типу суспільного устрою, до таких суспільних відносин, які вже склалися в соціалістичних країнах⁹.

Не бажаючи зважати на політичні реальності сучасного світу, імперіалізм всіляко намагається перешкодити зростанню впливу світового соціалізму. Цитадель міжнародної реакції — імперіалізм США — відкрито виявляє претензії на світове панування, самозвано оголошує цілі континенти зонами своїх «життєвих інтересів», здійснює політику диктату, нав'язування нерівноправних відносин з іншими державами. Щоб роз'єднати союз сил, які виступають за соціальний прогрес, національне визволення народів і міцний мир, імперіалістична буржуазія виробила доктрину «прямого протиборства», яка відрізняється від інших «силових доктрин» імперіалізму відвертою агресивністю, ставкою на перевагу в силі, відкрито антирадянською спрямованістю. Характеризуючи вкрай небезпечні тенденції в політиці найбільших капіталістичних держав у доповіді на жовтневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС, М. С. Горбачов чітко визначив суть авантюристичної політики імперіалізму: «...соціальний реванш на основі досягнення воєнної переваги над соціалізмом, силове придушення прогресивних, визвольних рухів, підтримання міжнародної напруженості на такому

⁶ Цит. по: Николаев К., Никифоров В. Текущие проблемы мировой политики. — Там же, с. 92.

⁷ За рубежом, 1985, № 42, с. 8.

⁸ Рад. Україна, 1985, 22 листоп.

⁹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проект, с. 12.

рівні, який виправдував би створення все нових видів зброї масового знищення, мілітаризацію космосу»¹⁰.

Намаганням імперіалізму спинити хід історії, підірвати позиції СРСР та інших соціалістичних країн, загальмувати соціальний прогрес продиктований той безпрецедентний за своїми масштабами «хрестовий похід» проти соціалізму, який відбив імперські амбіції США, їх небажання рахуватися з політичними реальностями сучасності. Значне місце в агресивних планах Вашингтона відводиться концепції «зоряних воєн», тобто такого прориву в космос, який відразу створив би для Сполучених Штатів вирішальну воєнно-стратегічну перевагу над Радянським Союзом. Щоб якось виправдати в очах громадської думки свою відверту агресивність, класовий противник широко експлуатує міф про «радянську воєнну загрозу», намагається організувати проти соціалізму справжню інформаційно-пропагандистську інтервенцію.

Небачене посилення мілітаризму в житті капіталістичного суспільства, екстремізм правлячих кіл ряду країн Заходу створили багато в чому нову ідеологічну ситуацію. Доктрина «прямого протиборства» супроводиться посиленою «ідеологізацією» зовнішньої політики США та інших капіталістичних країн, спробами теоретично обґрунтувати і виправдати культ сили і всездозволеності у міжнародних відносинах. З цього погляду принципове значення має положення проекту нової редакції Програми КПРС про те, що ідеологічний апарат і мілітаризована наука в капіталістичних країнах, злившись з монополіями — виробниками зброї, генералітетом, державною бюрократією у воєнно-промислому комплексі, стали найбільш заповзятими провідниками та організаторами політики авантюризму й агресії. Буржуазна ідеологія виступає в сучасному світі як засіб заохочення політичного авантюризму, виправдання стратегії конфронтації, лінії на розпалювання глобальної ядерної пожежі.

Ідеологічна стратегія імперіалізму розрахована, таким чином, на досягнення тих же кінцевих цілей, що і його економічна й політична стратегія. Вона підпорядкована завданням збереження економічного, політичного, воєнного, духовного панування Заходу у світі, ослаблення позицій соціалізму. Проте у ідеологічній стратегії імперіалістичних кіл є і свої специфічні завдання, головне серед яких — забезпечити якомога ширшу ідеологічну підтримку політики імперіалізму на світовій арені, прищепити масовій свідомості буржуазні ціннісні орієнтації. В умовах, коли сфера впливу засобів масової інформації охоплює практично все населення земної кулі, її офіційні і неофіційні органи вбачають своє найважливіше призначення в тому, щоб використовувати досягнення соціології, соціальної психології, інформатики, кібернетики та інших наук як для маніпулювання масовою свідомістю в країнах капіталу, так і для розширення каналів ідеологічного проникнення в соціалістичні країни.

Нині «психологічна війна», що ведеться з використанням всіх засобів дезінформації і неприкритих ідеологічних диверсій, дістала в ряді капіталістичних країн статус державної політики. Сотні спеціальних пропагандистських інститутів, тисячі рекламних агентств і фірм так званого «політичного менеджменту» є творцями різного роду пропагандистських стереотипів і «іміджів», які дають викривлене, спекулятивне тлумачення тих або інших суспільних явищ. Протягом багатьох років створююлася, приміром, образ («імідж») Радянського Союзу як нібито агресивної країни. Для закріплення негативних уявлень про соціалізм активно використовуються так звані антиутопії на зразок тієї, яку створив у романі «Ми», написаному у 1920 р., російський письменник Є. Замятін. Створені фантазією Замятіна «нумери» —

¹⁰ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 15 жовт. 1985 р.— К., 1985, с. 9.

знеосіблені громадяни «Єдиної держави» — інтерпретуються сьогодні буржуазною пропагандою як «точні символи» людей і явищ сучасного соціалістичного суспільства¹¹.

Як підкреслено в проекті нової редакції Програми КПРС, «антигуманна ідеологія сучасного капіталізму завдає дедалі більшої шкоди духовному світові людей. Культ індивідуалізму і вседозволеності, зловий антикомунізм, експлуатація культури як джерела наживи призводять до насадження бездуховності, до моральної деградації суспільства»¹². Використовуючи всі доступні їм засоби матеріального і морального тиску, правлячі класи країн капіталу посилено насаджують так звану «масову культуру», яка формує стандартизовану людину із примітивним мисленням. Мільйонні тиражі щотижневиків із стереотипними сюжетами, величезні тиражі грампластинок із записами так званої «поп-музики», кінематограф і телебачення, що безустанно демонструють комікси, вестерни, детективи, мільйонні тиражі «бестселерів» — все це інструменти з ідеологічного арсеналу буржуазії, що спрямовані на придушення свідомості особи, маніпулювання її емоціями, стандартизацію її думок, почуттів, настроїв. Атмосфера бездуховності, що її культивує буржуазний лад, породила хвилю тероризму, яка захлснула капіталістичне суспільство.

Особливого значення в «психологічній війні» наш ідейний противник надає ідеологічному впливу на населення соціалістичних держав. Буржуазна пропаганда відверто ратує за пряме ідеологічне втручання у внутрішні справи країн соціалізму. Вона не приховує того, що комплексна програма «Демократія», прийнята у 1983 р. конгресом США, має на меті використання всіх ідеологічних засобів для пропаганди американської моделі суспільного устрою в зарубіжних країнах. Програма передбачає організацію «нового центру по вивченню Радянського Союзу», розширення радіопропаганди, допомогу «видатним дисидентам», навчання «теорії і практики демократії» майбутніх лідерів країн, що розвиваються, тощо¹³. Співробітник апарату Ради національної безпеки США Дж. Ленчовський, наприклад, вважає, що «допомога деяким емігрантським організаціям дасть змогу перенести битву ідей на територію противника. Для переходу до «наступальної тактики» він радить «розгорнути всі види зброї з невоєнного арсеналу: міжнародне радіомовлення, американські бібліотеки за кордоном, міжнародні обміни в галузі освіти, культури й туризму» тощо¹⁴.

У проекті нової редакції Програми КПРС підкреслюється, що імперіалістичні держави намагаються координувати свою економічну, політичну та ідеологічну стратегію, прагнуть створити спільний фронт боротьби проти соціалізму, проти всіх революційних, визвольних рухів¹⁵. Під егідою держдепартаменту США в останні роки було проведено цілий ряд міжнародних конференцій з питань «вільних виборів», «демократизації комуністичних режимів» тощо; штабквартири інформаційних концернів капіталістичного світу, як правило, перебувають у США. На пропаганду за кордоном Сполучені Штати витрачають щорічно близько 5 млрд. доларів; в цій сфері зайнято понад 350 тис. чол. Головне пропагандистське відомство США — ЮСІА — має 214 відділень у 129 країнах¹⁶. Роль головного координатора виступів преси,

¹¹ Доклад див.: Баталов Э. Я., Малашенко И. Е., Мельвиль А. Ю. Идеологическая стратегия США на мировой арене.— М., 1985, с. 19—20.

¹² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проект, с. 16.

¹³ Керимов Д. А. Демократизм советского государственного строительства: проблемы теории и практики.— Вопр. философии, 1984, № 4, с. 20—21.

¹⁴ Баталов Э. Я., Малашенко А. Е., Мельвиль А. Ю. Указ. соч., с. 149—150.

¹⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проект, с. 17.

¹⁶ Красиков А. Комбинаты дезинформации.— Правда, 1984, 19 нояб.; Мухика Э. Глобальные аппетиты «информационного империализма».— Пробл. мира и социализма, 1985, № 9, с. 22—23.

радіо і телебачення провідних західних держав у рамках «психологічної війни» відіграє «інформаційна служба НАТО», в якій командні позиції належать представникам американської вояччини.

Зросла агресивність імперіалізму виявляється також в його стратегії «опори на націоналізм», у спробах її ідеологічного обґрунтування. «Намагаючись ослабити інтернаціональну солідарність трудящих,— зазначається в проекті нової редакції Програми КПРС, — імперіалізм розпалює і провокує національний егоїзм, шовінізм і расизм, презирство до прав та інтересів інших народів, їх національної культурно-історичної спадщини»¹⁷. Пропаганда національної винятковості, гальванізація націоналістичних передсудів, культивування національної нетерпимості і расової ворожнечі — улюблені засоби в масовій пропаганді імперіалізму, зокрема в діяльності рупорів ЦРУ — радіостанцій «Свобода», «Вільна Європа», «Голос Америки» тощо. Заступник директора радіостанції «Голос Америки» Ф. Ніколайдес в опублікованій у пресі пам'ятній записці прямо рекомендував «роздувати полум'я націоналізму» в соціалістичних країнах. «Ми повинні дестабілізувати Радянський Союз і його союзників, сприяючи розладу між народами та їх правителями», — заявляв він¹⁸.

Щоб ослабити позиції соціалізму, порушити взаємні зв'язки соціалістичних держав, імперіалізм організує масові політичні кампанії. Відправну ідею цих кампаній становить апологетика капіталізму як «вічного», гуманного, демократичного ладу, яка поєднується з розгнущаними нападками на соціалізм як на лад нібито «варварський», антигуманний, як «відхилення» від справжнього шляху розвитку людства, як джерело «постійної небезпеки» для решти світу. Претендуючи на роль світового жандарма, американський імперіалізм водночас постійно вдається до фальшивого моралізування як засобу маскувannya своїх анексіоністських устремлінь. Грубий тиск на суверенні права народів супроводиться «правозахисною» фразеологією, набирає вигляду «боротьби за демократію». Подібна «реідеологізація» зовнішньої політики США серйозно дезорганізує міждержавні відносини, ускладнює пошуки шляхів до ослаблення напруженості у сучасному світі.

У фокусі сучасного ідейного протиборства перебувають, природно, питання війни і миру. «КПРС, — підкреслюється в проекті нової редакції Програми партії, — виходить з того, що історичний спір між двома протилежними суспільними системами, на які поділений сучасний світ, може і повинен розв'язуватися мирним шляхом»¹⁹. З Білого дому останнім часом, особливо після женеvської зустрічі, теж лунають численні заяви про прагнення США зробити світ «більш безпечним», про те, що ядерної війни допустити не можна і що у США немає «ворожих намірів» щодо СРСР. Але водночас американська адміністрація не тільки уникає будь-яких практичних кроків по стримуванню гонки озброєнь, але й всіляко фальсифікує смисл радянських зовнішньополітичних ініціатив, твердить, ніби в СРСР та інших соціалістичних країнах існує воєнно-промисловий комплекс, відбувається мілітаризація суспільства. Вона намагається доводити, що не може бути, мовляв, іншого миру, ніж «мир на основі військової сили», а, отже, турбота про мир повинна в кінцевому рахунку зводитися до нарощування військової могутності.

Розв'язана імперіалізмом небувала за масштабами гонка ядерних та інших озброєнь охарактеризована в проекті нової редакції Програми КПРС як найбільший злочин імперіалізму перед народами, а зловіс-

¹⁷ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проект, с. 16.

¹⁸ Цит. по Баталов Э. Я., Малашенко И. Е., Мельвиль А. Ю. Указ. соч., с. 153.

¹⁹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проект, с. 69.

ний союз фабрикантів смерті та імперіалістичної державної влади — як постійне і зростаюче джерело воєнної небезпеки, переконливе підтвердження політичної і соціально-моральної неспроможності капіталістичної системи. Ніякі «модифікації» і маневри сучасного капіталізму, підкреслюється в ньому, не скасовують і не можуть скасувати законів його розвитку, вивести історично приречену капіталістичну систему із стану всеохоплюючої кризи. Діалектика розвитку така, що ті самі засоби, які капіталізм пускає в хід з метою зміцнення своїх позицій, неминуче ведуть до загострення всіх його глибинних суперечностей. «Імперіалізм є загниваючий і вмираючий капіталізм, переддень соціалістичної революції»²⁰.

Основним революційним класом сучасної епохи був і лишається робітничий клас. Лише він може точно відображати назрілі потреби суспільного прогресу, захищати їх послідовно і до кінця. Клас-колективіст, клас-трудівник, клас-борець у світі капіталу — головна сила, яка бореться за повалення експлуаторського ладу і побудову нового суспільства. Марксистсько-ленінське положення про підвищення ролі робітничого класу в суспільстві блискуче підтвержене життям. Згуртовуючись у ході класових битв, поповнюючи свої ряди представниками розумової праці, робітничий клас виступає в сучасному світі як сила, в руках якої знаходиться справа повалення останнього експлуаторського ладу в історії людства.

Авангард робітничого руху, всіх сил світового революційного процесу — міжнародний комуністичний рух. Він охарактеризований в проекті нової редакції Програми КПРС як найвпливовіша ідейна і політична сила сучасності. В рядах компартій, що діють нині у 95 країнах, налічується понад 80 млн. чол. (на початку 70-х років було 50 млн.)²¹. Керуючись науковою теорією суспільного розвитку — марксизмом-ленінізмом — революційні партії робітничого класу проводять принципову класову політику, вказують шляхи виходу з кризового стану буржуазного суспільства, висувають реальну альтернативу експлуаторському ладові. Уміло використовуючи загальні принципи боротьби за соціалізм у конкретних умовах своїх країн, вони виступають як справжні виразники і найбільш стійкі захисники національних інтересів своїх країн.

У проекті нової редакції Програми КПРС підкреслюється, що комуністичним і робітничим партіям несоціалістичного світу доводиться діяти у складній і суперечливій обстановці. Політико-ідеологічний апарат імперіалізму діє дедалі підступніше, поєднуючи дискримінацію і переслідування комуністів, відверту антикомуністичну пропаганду з підтримкою тих елементів усередині робітничого руху, які виступають проти класової політики та інтернаціональної солідарності, за соціальне примирення і партнерство з буржуазією. Проти комуністів спрямовуються запеклі пропагандистські кампанії, вони зазнають постійних репресій. Сучасний антикомунізм робить усе для того, щоб представити комуністів у вигляді «заколотників», «агентів Москви»; застосовуються найвитонченіші прийоми політичної дискримінації кращих представників робітничого класу на зразок «заборон на професію» в ФРН. Незважаючи на все це, світовий комуністичний рух шириться і міцніє. Нагромаджений комуністичними партіями досвід є цінним інтернаціональним надбанням.

В умовах, коли імперіалістичні кола різних країн тісно координують свої дії проти соціалізму, всіх демократичних сил, намагаються протиставити одні компартії іншим, «...зростає значення пролетар-

²⁰ Там же, с. 18.

²¹ Загладин В. Важнейший фактор социального прогресса: О роли и перспективах коммунистического движения.— Правда, 1984, 5 июня.

ського інтернаціоналізму, товариської солідарності комуністів»²². Пролетарський інтернаціоналізм сьогодні — не якийсь віддалений прекрасний ідеал, а ідеологія й політика, теорія і практика єднання революційного пролетаріату і його партій, згуртування соціалістичних націй і держав, ідейна основа міцних зв'язків трьох основних сил сучасного революційного процесу — світової соціалістичної співдружності, міжнародного робітничого класу і національно-визвольного руху. В сьогоднішньому світі саме інтернаціоналізм забезпечує єдність класового змісту і національної форми суспільного розвитку, створює міцну основу для реалізації національних і інтернаціональних інтересів всіх народів.

У відносинах з братніми партіями КПРС, зазначається в проекті нової редакції Програми КПРС, додержується принципу пролетарського інтернаціоналізму, який органічно включає в себе як революційну солідарність, так і визнання повної самостійності та рівноправності кожної партії. У тих випадках, коли між братніми партіями виникають розбіжності з окремих проблем, КПРС вважає корисним вести товариські обговорення з метою кращого розуміння поглядів один одного і вироблення взаємоприйнятних оцінок. Але вона лишається непримиренною до будь-яких відхилень від основ учення Маркса—Енгельса—Леніна, тому що такі відхилення ослабляють можливості комуністичного руху.

Послідовно класовий, інтернаціоналістський курс підвищує авторитет комуністичних партій. Життя повністю відмело фальшиві просторікування буржуазних ідеологів та їх ревізійністських підспівувачів відносно «занепаду» інтернаціоналізму, «застаріlosti» його принципів. Так само неспроможними виявилися і спроби сконструювати якийсь «новий інтернаціоналізм» на позакласовій основі. Немає і не може бути інтернаціоналізму без гранично чіткої класової позиції. «Комуністи,— підкреслюється в проекті нової редакції Програми партії,— борються як за найближчі, так і за перспективні цілі робітничого класу, за інтереси всіх трудящих, за соціальний прогрес, мир, роззброєння і загальну безпеку»²³.

Загроза глобального ядерного конфлікту, загострення інших глобальних проблем, поглиблення соціально-економічних і політичних суперечностей сучасного капіталізму зумовлюють піднесення масових демократичних рухів у несоціалістичному світі. Об'єктивно спрямовані проти політики реакційних кіл імперіалізму, ці рухи вливаються у загальний потік боротьби за мир і соціальний прогрес, зумовлюють певне «полівіння» громадської думки. Цікаві в цьому плані результати опитування, проведеного відомим Аленсбахським інститутом по вивченню громадської думки, Якщо у 50—60 рр. більшість громадян ФРН виявляла майже стопроцентне довір'я до США, то у 1982 р. 52% населення цієї країни відмовилися назвати США «кращим другом» ФРН. Нині майже кожен десятий прибічник партії християнських демократів заявляє про своє довір'я до Радянського Союзу, а серед прибічників СДПН та партії «зелених» ці цифри досягають відповідно 16 і 31%²⁴.

Проблеми демократії стали в цій обстановці однією з найбільш гарячих точок в ідейній боротьбі. Намагаючись влити боротьбу за демократію в капіталістичному світі в русло антикомунізму й антирадянщини, ідеологи буржуазії докладають всіх зусиль, щоб зобразити капіталізм у вигляді «бастиона демократії», а соціалізм — у вигляді її антипода. Викривлені тлумачення демократії широко використовую-

²² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проект, с. 75.

²³ Там же, с. 18.

²⁴ Герне В. Идеологические задачи западногерманских коммунистов в борьбе за мир и труд.— Коммунист, 1984, № 16, с. 105—106.

ються імперіалізмом для наступу на права трудящих, для організації міжнародного розбою. Демагогічна риторика на теми захисту «вільного світу», «демократії», «прав людини» маскує найгірші посягання на вільне волевиявлення народів, на їх право самостійного вибору шляху свого розвитку.

В цих умовах комуністи надають особливого значення виробленню власних демократичних програм, виявляють серйозну увагу до всіх аспектів демократії, у тому числі у сфері виробництва, інформації, освіти. Вони ставлять питання про збагачення парламентських форм демократії активізацією органів місцевого самоврядування у розв'язанні суспільних проблем, про збільшення ролі профспілок тощо. Найважливішим проявом демократії вони вважають забезпечення головного права кожної людини — права на життя. Тому боротьба за демократію органічно зливається з антивоєнними рухами трудящих.

Вагомий вклад у розвиток світового революційного процесу вносять антиімперіалістична боротьба країн, які протягом останніх трьох десятиріч скинули колоніальне ярмо. Революційна демократія цих країн наполегливо бореться проти залишків колоніалізму та неокolonіалістських тенденцій в імперіалістичній стратегії, за утвердження суверенного права розпоряджатися власними ресурсами, визволення від нав'язаної імперіалістами боргової кабали, проти расизму її апартеїду.

Явищем великого історичного значення, підкреслюється в проекті нової редакції Програми КППРС, став досвід країн, що обрали шлях соціалістичної орієнтації. Цей шлях розвитку, відкриваючи широкі перспективи суспільного прогресу, є вагомим аргументом в ідейній боротьбі двох світових систем, свідчить про великі можливості, які створилися для раніше поневолених народів в обстановці нового співвідношення класових сил у світі.

Всупереч намаганням імперіалізму вихолостити завойований молодими державами суверенітет, зберегти і навіть посилити контроль над ними, втягнути їх у мілітаристську орбіту, міцніє союз сил соціального прогресу й національного визволення. Прогресивні сили країн, що розвиваються, вимагають забезпечення їх права на розвиток, рівного становища для своїх країн на міжнародній арені. Гостра ідейна боротьба з цього питання точиться в комісії ООН по правах людини та її підкомісії по запобіганню дискримінації та захисту прав національних меншостей²⁵.

Агресивній політиці імперіалізму протистоять також антивоєнні рухи широких народних мас на всіх континентах, що стали, як зазначається в проекті нової редакції Програми КППРС, довготривалим і впливовим фактором суспільного життя. Під час зустрічі М. С. Горбачова в Кремлі з делегацією конгресу лауреатів Нобелівської премії миру, який відбувся 25—27 жовтня в м. Маастріхті (Голландія), американський вчений Дж. Уолд заявив, приміром, що від 70 до 80% громадян США виступають за заморожування ядерних арсеналів²⁶.

Питання про те, в яких цілях будуть використані досягнення науково-технічної революції, стало одним з головних в політичній і ідейній боротьбі. Прогресивна громадськість всього світу намагається запобігти ядерній загрозі. В дні, коли в Женеві проходила зустріч М. С. Горбачова з Р. Рейганом, широка коаліція антивоєнних груп, яка назвала себе «Зупинити ініціативу «зоряних воєн», організувала в 14 містах США масові протести проти так званої «стратегічної оборонної ініціативи». 1600 видних американських вчених дали клятву

²⁵ Доклад. див.: Софинский В. Права человека: Доберемся до истины.— Лит. газ.— 1985, 13 нояб., с. 9.

²⁶ Зустріч М. С. Горбачова з делегацією конгресу лауреатів Нобелівської премії.— Рад. Україна, 1985, 14 листоп.

не займатися дослідженнями по проблематиці «зоряних воєн», якими б гонорарами їх не заохочували²⁷.

Проблема війни і миру — найгостріша проблема, що стоїть нині перед людством. Кричуща, нетерпима суперечність, з якою прийшло людство на поріг ХХІ століття, зазначається в проєкті, полягає в тому, що творіння розуму і рук людини силою класового егоїзму, заради збагачення еліти, яка панує в капіталістичному світі, обертаються проти самої людини. Покінчити з загрозою, яку несуть світові реакційні милітаристські, агресивні сили сучасності, можна лише приборкавши ці сили.

У проєкті нової редакції дістала дальший творчий розвиток лєнінська концепція мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. Мирне співіснування розглядається в ньому не просто як відсутність воєн, а як такий міжнародний порядок, при якому панувала б не військова сила, а добросусідство і співробітництво, відбувався широкий обмін досягненнями науки і техніки, цінностями культури на користь усіх народів. Встановлення такого міжнародного порядку дало б змогу спрямувати на цілі творення величезні ресурси, які витрачаються нині на воєнні потреби, захистило б від посягань іззовні держави, що стали на шлях самостійного розвитку, відкрило б сприятливі можливості для розв'язання глобальних проблем людства колективними зусиллями всіх держав.

Величезний резонанс, який мала в світі жєневська зустріч Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова та президента Сполучених Штатів Америки Р. Рейгана, свідчить про те, що радянська концепція мирного співіснування знаходить у світі все більше розуміння і підтримку. Державні й політичні діячі, засоби масової інформації багатьох країн світу схвально коментували висловлену М. С. Горбачовим думку про те, що під загрозою загальної ядерної небезпеки треба навчитися великого мистецтва жити разом. Хоч якою великою є загроза світові, створювана політикою агресивних кіл імперіалізму, фатальної неминучості світової війни немає. **«Відвернути війну, вберегти людство від катастрофи можна, — підкреслюється в проєкті нової редакції Програми КПРС. — В цьому — історичне покликання соціалізму, всіх прогресивних, миролюбних сил нашої планети»²⁸.**

Політика КПРС в питаннях ідейного протиборства двох систем лишається стабільною. Вона ґрунтується на основі принципів мирного співіснування держав з різним суспільним ладом і пролетарського інтернаціоналізму. Світ без воєн, без зброї — ідеал соціалізму. Історичне покликання соціалізму КПРС вбачає в тому, щоб запобігти війні, вберегти людство від ядерної катастрофи. Вона виступає за нормальні, стабільні відносини між соціалістичними і капіталістичними країнами, які передбачають невтручання у внутрішні справи, поважання законних інтересів один одного, визнання і здійснення на ділі принципу однакової безпеки, встановлення на цій базі якомога більшого взаємного довір'я. При цьому наша партія виходить з того, що відмінності соціальних систем, ідеологій не повинні бути причиною для напружених відносин. Рішуча протидія агресивній політиці імперіалізму поєднується в політиці КПРС з готовністю до діалогу, з конструктивними пропозиціями щодо вирішення міжнародних проблем шляхом переговорів. Така готовність, продемонстрована під час візиту М. С. Горбачова у Францію, в ході жєневських переговорів, у сполученні з широкою програмою заходів, спрямованих на припинення гонки озброєнь і на роззброєння, значно піднесла авторитет нашої країни на міжнародній арені.

²⁷ Симонов В. Дверь с изоляцией.—Лит. газ., 1985, 20 нояб., с. 9.

²⁸ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проєкт, с. 22—23.

Готовність нашої партії до політичних компромісів в питаннях, що диктуються реальностями сучасного світу, ніякою мірою не рівнозначна поступливості в ідейних питаннях. Безкомпромісність в питаннях ідейної боротьби була і лишається однією з тих непорушних підвалин, на яких ґрунтується наша партія. Буржуазним теоріям «ідеологічного компромісу», «ідеологічної толерантності» комуністи протиствляють марксистсько-ленінське вчення про закономірність ідеологічної боротьби як відображення в духовній сфері суспільного життя протилежності двох світових систем. І сьогодні, як і в період, що передував створенню ленінської партії, «...питання стоїть *тільки так*: буржуазна або соціалістична ідеологія. Середини тут немає...»²⁹.

В проєкті нової редакції Програми КПРС чітко розкриті завдання партії в галузі ідейно-виховної роботи, зокрема в галузі боротьби проти буржуазної ідеології. Вважаючи головним в ідеологічній роботі виховання трудящих в дусі високої ідейності і відданості комунізму, радянського патріотизму і пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, партія ставить перед своїми ідеологічними кадрами завдання забезпечення глибини ідейно-теоретичного змісту і широкої інформативності ідеологічної діяльності. Вона вимагає від них повно й точно враховувати реальності внутрішнього й міжнародного життя, зрості духовні запити трудящих, бути близькою людям, правдивою й зрозумілою. Завдання посилення політичного виховання мас, підвищення їх політичної культури в партійних документах останнього часу розглядаються в контексті активізації людського фактора, спрямованої на прискорення соціально-економічного розвитку країни. «КПРС, — підкреслюється в проєкті нової редакції Програми КПРС, — вбачає своє завдання в тому, щоб нести народам правду про реальний соціалізм, внутрішню і зовнішню політику Радянського Союзу, активно пропагувати радянський спосіб життя, наступально, аргументовано розкривати антинародний, нелюдський характер імперіалізму, його експлуаторську суть. Вона виховуватиме у радянських людей високу політичну свідомість, уміння з чітких класових позицій оцінювати суспільні явища, відстоювати ідеали і духовні цінності соціалістичного суспільства»³⁰. Серед першочергових завдань, що стоять перед суспільними науками, в проєкті названа боротьба проти буржуазної і реформістської ідеології, ревізіонізму і догматизму.

Поширення правди про соціалізм, викриття імперіалістичної політики і пропаганди, відсіч антикомунізму та антирадянщині, боротьбу проти догматичних і ревізіоністських поглядів КПРС розглядає як завдання, які розв'язуються тим успішніше, чим тісніше об'єднуються в цій справі зусилля правлячих партій соціалістичних держав, всіх комуністів світу. В умовах, коли імперіалізм пускає в хід цілу систему диференційованих заходів — політичних, економічних, ідеологічних — з метою порушення взаємних зв'язків соціалістичних держав, наша партія надає особливого значення класовій солідарності соціалістичних країн, їх дедалі більшому взаєморозумінню та зближенню. Цьому сприяє, зокрема, ідеологічне співробітництво правлячих партій соціалістичних країн, яке істотно розширилося за останні роки. Увійшли в практику регулярні наради секретарів ЦК комуністичних і робітничих партій з питань міжнародних відносин, ідеологічної і організаційно-партійної роботи. Ефективною виявилася практика проведення спільних теоретичних конференцій за участю політичних діячів, партійних працівників, науковців соціалістичних країн. Відчутну користь приносить створена соціалістичними країнами Міжнародна інформаційна система в галузі суспільних наук.

²⁹ Ленін В. І. Що робити? — Повне збір. творів, т. 6, с. 37.

³⁰ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова ред.). Проєкт, с. 56—57.

Комуністи всіх країн оцінили проект нової редакції Програми КПРС як документ творчого марксизму-ленінізму і соціального оптимізму. «Все записане в документі коло завдань, — підкреслювала газета «Отечествен фронт» (Софія), — під силу лише такій країні, вся діяльність якої проіннята глибокою турботою про благо людини, турботою про збереження миру і створення атмосфери співробітництва між народами»³¹. «Проект — документ історичного значення, — писала угорська «Непсабашаг». — Його надихають благородні ідеали комуністичного творення і миру, йому властиві реалізм, відкритий характер і історичний оптимізм»³².

В умовах, коли весь світ уважно придивляється до здобутків соціалізму, прислухається до радянських мирних ініціатив, сам проект нової редакції Програми КПРС став серйозним аргументом в ідейному протиборстві двох систем. Відповідаючи апологетам капіталізму, які до опублікування проекту очоche просторікували на теми «відмови» нашої партії від комуністичної перспективи, західнонімецькі комуністи на сторінках газети «Унзере цайт» підкреслили, що головна мета КПРС лишилась тією ж самою і що новий її документ «ставить цілі, які в умовах капіталізму можна назвати фантастичними»³³. За словами відомого італійського письменника Джузеппе д'Агата, «якісне перетворення, конкретне оновлення всіх сторін життя радянського суспільства, у тому числі в галузі розширення і збагачення соціально-економічних, політичних і особистих прав і свобод радянських громадян, про що йдеться в проекті, має величезне значення не лише для радянських людей, але й для всіх друзів СРСР за кордоном. Адже чим більшими будуть досягнення вашої країни в політичній, економічній і соціальних сферах, чим далі піде розвиток соціалістичної демократії, тим важче буде противникам соціалізму спотворювати у своїх пропагандистських інтересах образ Радянського Союзу»³⁴.

Висуваючи перед усім світом величну програму планомірного і всебічного вдосконалення соціалізму, дальшого просування радянського суспільства до комунізму, третя Програма КПРС в її новій редакції вказує людству магістральний шлях до омріяного багатьма поколіннями революціонерів майбутнього без класів, без воєн, до такого суспільного ладу, в якому вільний розвиток кожного стане умовою вільного розвитку всіх. Сила політики нашої партії — в історичній правоті ідей, які вона відстоює, в глибокому усвідомленні нею своєї відповідальності перед світовим робітничим класом, його комуністичним авангардом. Відстоюючи і примножуючи всесвітньо-історичні завоювання соціалізму, комуністи послідовно захищають ідеали соціальної справедливості, гуманізму, миру. Але саме тому, що вони рішуче відкидають війну як засіб розв'язання спірних питань у міждержавних відносинах, КПРС постійно дбає про ясність і принциповість своїх позицій в ідейному спорі. В проекті нової редакції своєї Програми вона твердо заявила про намір і надалі відстоювати революційні ідеали і марксистсько-ленінські основи світового комуністичного руху, творчо розвивати теорію наукового соціалізму, послідовно боротися проти догматизму і ревізіонізму, будь-яких впливів буржуазної ідеології на робітничий рух.

В історичному протиборстві двох світових систем перемога буде за тією, яка забезпечує динамічний і планомірний розвиток продуктивних сил, утверджує справжню демократію, наповнює реальним життєвим змістом ідеї свободи, гідності особи, дає людині праці впевненість у майбутньому, духовно і морально підносить її як творця власної долі. Рух людства до соціалізму і комунізму нездоланний.

³¹ За рубезом, 1985, № 47, с. 4.

³² Ленинским курсом. — Правда, 1985, 31 окт.

³³ За рубезом, 1985, № 47, с. 3.

³⁴ Лит. газ., 1985, 13 нояб., с. 9.

Л. А. Нагорная

ПРОЕКТ НОВОЙ РЕДАКЦИИ ПРОГРАММЫ КПСС
ОБ ИДЕЙНОМ ПРОТИВОБОРСТВЕ ДВУХ МИРОВЫХ СИСТЕМ

Резюме

Статья посвящена вопросам идейной борьбы в современном мире и отражению ее в новом программном документе партии. Особое внимание уделяется в ней раскрытию идейного противоборства по кардинальной проблеме современности — о путях сохранения мира и предотвращения войны.

* * *

НЕВИЧЕРПНИЙ АРСЕНАЛ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДУМКИ

10 жовтня 1985 р. в м. Києві відбулася республіканська наукова конференція, присвячена завершенню видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса в 50-ти томах українською мовою. Її організували Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Секція суспільних наук АН УРСР. У роботі конференції взяли участь наукові працівники, викладачі вузів, партійний, пропагандистський актив, ветерани партії, видавці.

Конференцію вступним словом відкрив кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК Компартії України О. С. Капто. Він відзначив, що нині Комуністична партія, весь радянський народ переживають важливий і відповідальний період. За визначенням товариша М. С. Горбачова, — це «...час напруженої і різнобічної роботи — політичної, економічної, організаторської, ідейно-теоретичної»¹. Особливу значимість йому надають підготовка до XXVII з'їзду КПРС, майбутнє обговорення і прийняття важливих теоретичних і політичних документів — нової редакції Програми партії, змін в Статуті КПРС, Основних напрямів економічного і соціального розвитку країни на дванадцять п'ятирічку і на період до 2000 року. Завершення в цих умовах 50-ти томного видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса українською мовою стало знаменною подією в ідейно-політичному, науковому і культурному житті республіки.

КПРС проявляє постійну турботу про збереження, видання і поширення творів класиків марксизму-ленінізму. Це не тільки важливий елемент внутрішньої політики партії, а й наш високий інтернаціональний обов'язок. Зрозуміло, що найбільш широко твори Маркса, Енгельса, Леніна видаються російською мовою — мовою міжнародного спілкування. Справжньою енциклопедією марксизму стали друге видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса та Повне зібрання творів В. І. Леніна російською мовою. Ця справді колосальна робота здійснена Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС — вищим науковим закладом нашої партії, всесвітньо визнаним центром збереження, вивчення і популяризації ідейної спадщини основоположників марксизму-ленінізму.

Велика робота по виданню творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна проводиться в нашій республіці. Всього за роки Радянської влади їх твори видані сукупним тиражем близько 42 млн. примірників. Десять років тому на Україні, першій серед радянських

¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квіт. 1985 р.— К., 1985, с. 6.

республік, було завершено видання українською мовою Повного зібрання творів В. І. Леніна в 55 томах. Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС разом з Політвидавом України завершив випуск українською мовою найбільш повного зібрання творів родоначальників марксизму. Це друге в світі, після російського, з завершених 50-ти томних видань ідейної спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса. Надзвичайно важлива, відповідальна і трудомістка робота тривала майже три десятиліття. Були залучені кращі спеціалісти — професійні перекладачі, рецензенти, наукові консультанти з академічних інститутів, Спілки письменників України, Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. Їх праця була високо оцінена: вісім осіб удостоєні республіканських нагород.

Велике значення завершення видання українською мовою творів основоположників наукового комунізму полягає в тому, що воно створює ще більш широкі можливості для вивчення і пропаганди серед трудящих республік великого революційно-перетворюючого вчення. Постають, безперечно, і нові завдання. В зв'язку з цим слід відзначити три, на наш погляд, принципові моменти. По-перше, слід посилити роботу по більш глибокому вивченню творів класиків марксизму-ленінізму по першоджерелах — ідеологічними працівниками, вченими-суспільствознавцями, викладачами вузів. На жаль, по-справжньому радитися з Марксом, Енгельсом, Леніним ще не у всіх стало глибокою внутрішньою потребою. Про це свідчать і окремі дослідження, які, не дивлячись на численні цитати з класиків, залишаються слабкими щодо теорії, і те, що ще не усунуті недоліки у викладанні марксистсько-ленінської теорії у вищій школі. Всім нам слід більш глибоко вивчати творчу лабораторію геніальних мислителів, сам процес вироблення ними тих чи інших наукових висновків та положень. Тут доречно згадати слова К. Маркса: «не тільки результат дослідження, але й шлях, який веде до нього, повинен бути істинним»².

По-друге, п'ятидесятитомне видання українською мовою Творів К. Маркса і Ф. Енгельса необхідно максимально використати для розробки актуальних теоретичних проблем, які впливають з нових документів партії, здійснити більш рішучий поворот суспільних наук до потреб соціальної практики. Потрібно активізувати дослідження проблем удосконалення соціалізму, шляхів і методів прискорення соціально-економічного розвитку країни; поліпшення управління, господарського механізму; поглиблення соціалістичної демократії та самоуправління народу; зростання керівної ролі партії; підвищення ефективності ідеологічної, в тому числі контрпропагандистської роботи на сучасному етапі. Предметом особливої уваги дослідників мають бути методологічні проблеми суспільних наук, насамперед діалектичного і історичного матеріалізму, наукового комунізму, політичної економії. У науковій розробці цих та інших питань, поставлених до порядку денного самим життям, слід спиратися на відкриті марксизмом-ленінізмом закони суспільного розвитку, які мають загальний, універсальний характер.

По-третє, завершене видання створює додаткові можливості для посилення пропаганди марксизму-ленінізму в системі політичного навчання, у вузівських лекційних курсах, засобами масової інформації. Необхідно більш аргументовано розкривати велич і силу нашого революційного інтернаціонального вчення, яке являє собою не зібрання закріплених догм і готових схем, а теорію і метод діалектичного мислення. Саме тому і сьогодні вчення Маркса гостро сучасне. Кажучи

² Маркс К. Замітки про найновішу прусську цензурну інструкцію.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 1, с. 7.

словами В. І. Леніна, воно дає «...в сукупності сучасний матеріалізм і сучасний науковий соціалізм...»³.

Видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса, відзначив наприкінці О. С. Капто, повинно дати новий імпульс нашій контрпропагандистській роботі. Як відомо, класики марксизму-ленінізму закликали своїх соратників сміливо атакувати класового ворога, вести наступальний ідеологічний бій, коли, за словами Ф. Енгельса, «наочно бачиш вплив кожного слова, бачиш, як статті буквально б'ють, наче гранати...»⁴. Ідейні слуги імперіалізму сьогодні як ніколи намагаються ослабити силу революційної теорії, протиставити марксизм ленінізму, інтерпретувати соціалізм і комунізм як «аномалію», «смутний і випадковий період у розвитку людства».

Історія вже не раз довела неспроможність цих спроб. Відкриті і науково обгрунтовані Марксом, Енгельсом, Леніним закони суспільного розвитку на кожному новому історичному рубежі все повніше виявляють свою нездоланність і всеперемагаючу силу. Наш прямий обов'язок — допомогти широким масам трудящих ще більш глибоко і творчо засвоїти все ідейне багатство великого вчення, перетворити його в переконання, в дійсне керівництво до дії.

У доповіді віце-президента АН УРСР, академіка І. І. Лукінова «К. Маркс, Ф. Енгельс і актуальні проблеми розвитку суспільних наук» відзначалося, що можливість оволодівати марксизмом за одним з найбільш повних і авторитетних видань Творів К. Маркса і Ф. Енгельса рідною мовою — величезне надбання українського народу. Теоретична спадщина ідейних вождів світового пролетаріату не має прецедентів у всій багатовіковій історії суспільної думки. Вона містить фундаментальні наукові відкриття об'єктивних законів історичного розвитку, механізму їх проявів, витоки діалектичних суперечностей і суспільних рухів, істинно революційних сил перебудови людської цивілізації на кардинально нових принципах. Усвідомлення трудящими масами цих вічно живих ідей, які бурхливо розвиваються в усіх напрямках суспільної думки, перетворює їх у могутню силу для знищення соціального і національного гноблення.

Далі доповідач відзначив життєвість і практичну дієвість марксистського вчення. Ленінський етап розвитку марксизму увінчався не тільки новими науковими відкриттями, а й революційною перемогою робітників і селян Росії, народженням першої у світі соціалістичної держави. Результати наступних відкриттів марксистсько-ленінським вченням нових закономірностей у розвитку динамічного міжнародного становища, дальшого загострення кризових ситуацій та суперечностей епохи імперіалізму, посилення і розвитку його загальної кризи, появи особливо небезпечних воєвничих диктатур, справляє могутній ідеологічний і політичний вплив на активізацію і концентрацію сил прогресу в боротьбі проти сил реакції.

Наукова теорія соціалістичної перебудови світу, нові відкриття об'єктивних його законів, визначення ефективних методів їх використання в управлінні складними суспільними процесами забезпечують нашій партії міцний фундамент для вироблення і здійснення правильних політичних і економічних рішень. За порівняно короткий період СРСР досяг небаченого досі соціально-економічного і духовного зльоту від відсталості до вершини сучасного науково-технічного і суспільного прогресу.

Величезний вклад у творче збагачення марксизму-ленінізму на сучасному етапі вносять КПРС, братні комуністичні і робітничі партії. Розвиваючи велике революційне вчення, наша партія висунула і об-

³ Ленін В. І. Карл Маркс: (Корот. біогр. нарис з викладом марксизму).— Повне збір. творів, т. 26, с. 44.

⁴ Енгельс Ф. Прощальний лист читачам газети «Sozialdemokrat».— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 22, с. 76.

грунтувала стратегічну концепцію політичного курсу до кінця ХХ століття. Наступне обговорення і прийняття важливих передз'їздівських документів — нової редакції Програми партії, змін у Статуті КПРС, Основних напрямів економічного і соціального розвитку країни на дванадцяті п'ятирічку і на період до 2000 року дасть новий імпульс теоретичній думці, активізує наукову розробку найактуальніших проблем сучасності. В країні сформовано ряд великих цільових загальнодержавних програм, здійснюються важливі заходи по вдосконаленню господарського механізму. Йдеться про досягнення збалансованих народногосподарських пропорцій, широке використання ленінських принципів господарського розрахунку. Взято курс на всемірну активізацію людського фактора в прискоренні соціально-економічного розвитку країни. Все це не тільки базується на відомих досягненнях марксистсько-ленінської науки і узагальненнях величезного досвіду соціалістичного будівництва, а збагачує само це вчення новими ідеями і висновками.

Творча спадщина К. Маркса і Ф. Енгельса вражає різноманітністю їх творчих інтересів, багатством ідей, методологічних і методичних підходів до явищ, що вивчаються. У їхніх працях охопленій, глибоко осмисленій, критично переоціненій весь спектр суспільних відношень — економічного, соціального і духовного життя того часу. Головна сфера інтересів К. Маркса і Ф. Енгельса визначалась людськими відносинами, взаємодією різних форм власності, революційною боротьбою класів, тобто безпосередньою галуззю суспільних наук. У їхніх безсмертних працях сформульовані фундаментальні положення діалектико-матеріалістичної філософії, політичної економії, наукового комунізму.

К. Маркс і Ф. Енгельс здійснили справжній переворот у філософії. Високу оцінку їх наукового подвигу дав В. І. Ленін: «Застосування матеріалістичної діалектики до перероблення всієї політичної економії, з основи її,— до історії, до природознавства, до філософії, до політики і тактики робітничого класу,— ось що найбільш цікавить Маркса і Енгельса, ось у чому вони вносять найбільш істотне і найбільш нове, ось у чому їх геніальний крок вперед в історії революційної думки»⁵.

Великі мислителі стали творцями пролетарської політичної економії — економічної теорії суспільства, відкрили об'єктивні закони становлення, функціонування і розвитку суспільно-економічних формацій. Завдяки глибокому дослідженню базисних відношень вони позбавили соціалізм як науку від утопії, підвели під нього міцний теоретичний фундамент. К. Маркс і Ф. Енгельс вперше з'ясували роль природознавства в суспільному прогресі, в діяльному характері наукового освоєння світу. Ці та інші положення лягли в основу сучасної діалектико-матеріалістичної методології природознавства.

Далі доповідач зупинився на значенні марксизму, як найбільш гуманного за своєю суттю світогляду, проїнятого вірою в торжество добра і справедливості, необхідності миру як найважливішої цінності і передумови суспільного прогресу. Ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса про звільнення людства від страхів війни набули в сучасних умовах особливого значення. Зовнішньополітична діяльність КПРС, Радянської держави — живе втілення цих великих заповітів. На них спирається стратегічна доктрина СРСР, нові конструктивні пропозиції зміцнення загальної безпеки, висунуті Комуністичною партією і Радянською державою.

Соціалізм, мир — це два поняття зв'язані воедино. Чим міцніший соціалізм, тим надійніші гарантії безпеки усіх народів. Звідси і по-

⁵ Ленін В. І. Листування Маркса з Енгельсом.— Повне збір. творів, т. 24, с. 252.

слідовний курс партії на прискорення соціально-економічного розвитку країни, зміцнення її оборонної могутності. Сьогодні ми вступили в період вирішальних змін, які визначають обриси соціалістичного суспільства на стартових рубежах ХХІ століття. Радянському народові необхідно забезпечити швидкі темпи технічного і структурного оновлення народного господарства, досягти вищого світового рівня продуктивності праці, різкого підвищення ефективності і ресурсовіддачі. Все це тісно зв'язано з розвитком фундаментальних досліджень, прикладних розробок, узагальнень і висновків, які сприяють інтенсифікації суспільного виробництва, вихованню у кожного трудівника високого почуття господаря, економічної відповідальності за результати праці. І як завжди, на цьому шляху надійним орієнтиром для нас служить теоретична спадщина К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

Радянські вчені-суспільствознавці, спираючись на марксистсько-ленінське вчення, ведуть нині дослідження в широкому спектрі економічних, соціальних і духовних проблем всебічного вдосконалення соціалізму. За останні роки наукова думка збагатилася новими важливими положеннями про формування і оптимальне функціонування єдиного народногосподарського комплексу, більш досконале планове управління ним на принципах демократичного централізму, про становлення безкласової структури суспільства.

Творче застосування марксистсько-ленінської методології приносить все вагоміший здобуток в галузі філософських, історичних, правових та інших суспільних наук. Значний вклад у скарбницю сучасної суспільнознавчої думки вносять українські вчені. За роки одинадцяті п'ятирічки завершено цикл досліджень і створені багатотомні праці з економічних проблем розвинутого соціалізму. Вони охоплюють як загальнометодологічні і теоретичні аспекти, так і питання прискорення науково-технічного прогресу, аграрних і демографічних проблем. Завершена розробка комплексної програми науково-технічного прогресу на період до 2005 року, а також генеральної схеми розвитку і розміщення продуктивних сил республіки і всіх її областей до 2000 року.

Філософи працюють над вивченням закономірностей становлення основних елементів комуністичного світогляду, зростанням ролі художньої творчості в системі духовної культури. Підготовлено цикл праць з сучасних філософських проблем, які дістали всесоюзне визнання. Поглиблюється вивчення питань держави і права. Вийшла серія узагальнюючих історичних праць про дружбу і співробітництво українського народу з російським, білоруським і молдавським народами, видана 10-ти томна «История Украинской ССР» російською мовою. Розроблена наукова концепція древньої історії України в контексті світового історичного процесу.

Особливе місце в діяльності істориків займають питання історії Великої Вітчизняної війни, 40-річчя переможного завершення якої відзначалось у цьому році.

Важливою подією у вітчизняному мовознавстві був вихід багатотомних словників, історії та атласа української мови. Загальновизнані наукові досягнення суспільствознавців України в галузі славістики. Це яскраво підтвердило проведення в республіці ІХ Міжнародного з'їзду славістів і V Міжнародного конгресу археологів-славістів.

Останнім часом суспільствознавці республіки велику увагу приділяють розробці конкретних пропозицій, методик, рекомендацій для практики. Принципово важливі з них подані до ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР. Зокрема, слід відзначити пропозиції про поліпшення проведення економічного експерименту та структури управління. Підготовлена республіканська комплексна наукова програма з питань комуністичного виховання на XII п'ятирічку.

Разом з тим досягнуті результати — це тільки перші кроки в кардинальній перебудові суспільствознавчих досліджень у світлі сучасних вимог. Поряд з певними успіхами в цій галузі мають місце недоліки у розробці питань соціології і етнографії, правових аспектів життя суспільства, дослідження деяких соціально-економічних проблем зарубіжних країн. Немає ще обґрунтованих прогнозних оцінок соціального і духовного процесів, потребує розширення впровадження закінчених розробок. Деякі наукові колективи і окремі вчені не забезпечують високої віддачі як у галузі теоретичних, так і прикладних розробок.

Усі ці питання докладно обговорені в наукових колективах, Секції суспільних наук і в президії АН УРСР. Розроблені і здійснюються заходи по усуненню цих недоліків. Спираючись на досягнення марксистсько-ленінського вчення, ми повинні сконцентрувати зусилля на фундаментальних дослідженнях проблем інтенсивного розвитку соціалістичної економіки, виходячи при цьому з нових принципів економічного управління і господарювання. Особливе значення має поглиблене вивчення процесів розвитку і зближення класів і соціальних груп, розквіту і взаємозближення соціалістичних націй і народностей, посилення ідеологічних функцій науки.

На Україні вперше розроблена республіканська комплексна наукова програма з питань комуністичного виховання в усіх її складних функціональних аспектах. Реалізація програми — відповідальне і важливе завдання вчених-суспільствознавців. Намічено також у новому аспекті підійти до наукової розробки проблем взаємозв'язку і взаємодії права з соціально-економічним прогресом, дальшого розвитку народо-владдя, всебічного вдосконалення радянського законодавства, вироблення правових основ регулювання виробничо-господарських відносин і зв'язків.

На основі фундаментальних досліджень мовних і літературно-художніх процесів необхідно підготувати і видати цикли багатотомних праць, а також активно вплинути на поліпшення практики культурного будівництва і реалізації шкільної реформи в республіці. ЦК Компартії України поставив вимогу перед вченими здійснювати більш цілеспрямовану, оперативну і принципову літературно-художню критику.

Передбачається також активізація наукової критики буржуазних ідеологічних доктрин, економічних, філософських, правових, історичних та інших «теорій» антикомуністів, викриття неспроможності буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історичного минулого і сучасного розвитку СРСР і УРСР. Гостро актуальними питаннями залишаються боротьба проти клерикальної ідеології, поглиблення розробки методологічних основ контрпропаганди.

Наприкінці І. І. Лукінов підкреслив, що вчені-суспільствознавці республіки, цілком і повністю схвалюють і підтримують внутрішню і зовнішню політику КППС і Радянської держави, зроблять все для того, щоб внести свій гідний вклад у розвиток марксистсько-ленінського вчення, створення фундаментальних праць, гідних сучасної епохи, щоб активно впливати на прискорення суспільного і духовного прогресу радянської країни.

«Створення і розвиток К. Марксом і Ф. Енгельсом вчення про Комуністичну партію» — тема доповіді завідуючого сектором партійного будівництва Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППС, доктора історичних наук В. Ф. Шевченка. Важливою невід'ємною частиною марксизму, відзначив доповідач, є вчення про партію. Маркс і Енгельс розробили і залишили в спадщину міжнародному робітничому рухові струнку систему поглядів на його комуністичний авангард, з'ясували

його кінцеву мету, визначили шляхи і засоби її досягнення. До появи на соціальній і науковій арені Маркса і Енгельса питання класової боротьби пролетаріату, політичної партії не розроблялися. Тільки розвиток пролетаріату, загострення його соціального конфлікту з буржуазією зумовили виникнення як пролетарських організацій, так і марксистського вчення про комуністичну партію.

Застосування матеріалістичної діалектики до вивчення складних явищ дійсності привело Маркса і Енгельса до висновку про необхідність створення партії як важливого інструменту з'єднання наукового соціалізму з боротьбою робітничого класу. Іншим теоретичним джерелом вчення про партію стала марксистська політична економія. Фундаментальні положення про неминучість загибелі капіталізму, всесвітньо-історичну місію робітничого класу, як могильника буржуазії, обумовили висновок про необхідність створення, як писали Маркс і Енгельс, «...справжньої комуністичної партії...»⁶.

Важлива роль належить і такому теоретичному джерелу науки про партійне будівництво, як науковий комунізм — складовій частині марксизму, яка вивчає матеріальні, соціальні і духовні закономірності загибелі капіталізму, становлення і розвиток цілісної комуністичної суспільно-економічної формації. Визначальний вплив на формування поглядів Маркса і Енгельса з питань партійного будівництва справило поглиблене вивчення робітничого руху. «Передумови, з яких ми починаємо,— писали вони,— не довільні, вони — не догми; це — дійсні передумови, від яких можна абстрагуватися тільки в уяві. Це — дійсні індивіди, їх діяльність і матеріальні умови їх життя...»⁷.

Слід відзначити, що сучасні буржуазні ідеологи, опортуністи намагаються перекрутити марксизм, вилучити з нього положення про партійне будівництво, довести, нібито у Маркса немає вчення про партію. Ці фальсифікаторські прийоми не витримують зіставлення з історичними фактами. Вже в таких працях, як «Святе сімейство», «Становище робітничого класу в Англії», «Німецька ідеологія», «Маніфест Комуністичної партії», «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» та інших Маркс і Енгельс показали, що створення пролетарської партії є неминучим результатом суспільного розвитку. Вони розробили програму пролетарської партії, визначили її цілі. Основоположникам марксизму також належить і відкриття організаційної основи партії, принципів і норм партійного життя. Саме в «Статуті «Союзу комуністів», «Статуті комуністичного Союзу», «Тимчасовому Статуті товариства» та інших документах вони виклали основні положення, визначальний характер марксистської партії, принципи її побудови і діяльності, як керівної сили робітничого руху, соціалістичного суспільства. Все це дало підставу Енгельсу вже пізніше, підсумовуючи свою спільну з Марксом діяльність, заявити: «Для того щоб пролетаріат у вирішальний момент був достатньо сильний і міг перемогти, необхідно — Маркс і я відстоювали цю позицію з 1847 р.,— щоб він утворив особливу партію, яка була б відокремлена від усіх інших і протистояла б їм, усвідомлювала б себе як класова партія»⁸.

Обґрунтування необхідності створення і принципів діяльності партії комуністів, яка крує робітничим класом, усіма трудящими в боротьбі за перемогу соціалістичної революції, побудову комунізму,— видатне наукове відкриття Маркса і Енгельса. Воно озброїло маси розумінням найважливішої умови їх визволення від влади капіталу. В. І. Ленін підкреслював, що вчення про партію, яке забезпечує

⁶ Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 3, с. 439.

⁷ Там же, с. 18.

⁸ Енгельс Ф. Герсону Тріру.— Там же, т. 37, с. 260.

«спрямування соціалізму до злиття з робітничим рухом є головна заслуга К. Маркса і Ф. Енгельса...»⁹.

Основоположники революційної теорії не залишили без уваги жодного суттєвого питання цієї проблематики. Хоч багато положень містяться в різних працях, вони являють собою єдине ціле — вчення про партію. Саме Маркс і Енгельс заклали основи партійного будівництва як науки, постійно збагачували її. Ідеї Маркса і Енгельса про пролетарську партію склалися у тісному зв'язку з боротьбою за революційну організацію робітничого класу. Чимало положень, які не були зафіксовані, в їхніх творах втілювалися в діяльності по створенню пролетарських партійних організацій, їх документах. Насамперед це «Союз комуністів», який В. І. Ленін називав «невеликою, але справді пролетарською партією»¹⁰.

В нових історичних умовах вчення про пролетарську партію розвинув і збагатив В. І. Ленін. Створена ним партія є партією нового типу, наступником і продовжувачем великої справи пролетарських організацій, створених Марксом і Енгельсом. Принципові наукові висновки основоположників марксизму про партійне будівництво, їх організаційний досвід були тим здобутком, «...з якого ми починали,— засвідчував В. І. Ленін,— організацію Російської соціал-демократичної робітничої партії»¹¹. Володимир Ілліч узагальнив досвід російського і міжнародного робітничого руху, всебічно обґрунтував найважливіші риси Комуністичної партії, завдав нищівного удару міжнародному опортунізму і його російським різновидам. Величезна теоретична і політична діяльність В. І. Леніна, його непримиренна боротьба проти перекуренень революційної теорії, знаменували новий, ленінський етап у розвитку марксизму.

Яскравим втіленням марксистсько-ленінського вчення про партію стали створення, розвиток і вся революційно-перетворююча діяльність КПРС. З невеликої організації революціонерів-марксистів вона перетворилася в могутню партію, яка налічує понад 19 млн. комуністів. Йдучи неторованими шляхами, долаючи величезні труднощі, радянський народ під керівництвом партії здійснив ленінський план соціалістичного будівництва, досяг великих успіхів у розвитку продуктивних сил, зміцненні оборонної могутності, вдосконаленні соціалістичної демократії, формуванні нової людини. Наша країна вступила в період розвинутого соціалізму.

Розроблена КПРС нинішня стратегія прискорення соціально-економічного розвитку країни, складні завдання вдосконалення соціалізму обумовлюють необхідність, як відзначав товариш М. С. Горбачов, дальшого піднесення активності і відповідальності комуністів, посилення боездатності парторганізацій, зміцнення їх зв'язків з масами і в кінцевому підсумку — підвищення керівної ролі КПРС¹². Сила партії в тому, що вона зберігає вірність марксистсько-ленінським принципам, творчо збагачує їх на базі нового досвіду, здійснює наукове передбачення діяльності в майбутньому. Все це визначає необхідність дальшої розробки актуальних питань партійного будівництва, наукового вивчення нових явищ і тенденцій, критичної перевірки і оцінки зробленого, постійний пошук шляхів прискорення руху до комунізму.

Комуністична партія — авангард робітничого класу, всього радянського народу в сучасних умовах неухильно посилює свій вплив на всі сторони суспільного життя. Це зумовлено необхідністю вироблення і послідовного здійснення політики, яка забезпечує дальший розвиток

⁹ Ленін В. І. Назадній напрям у російській соціал-демократії.— Повне збір. творів, т. 4, с. 234.

¹⁰ Ленін В. І. Август Бебель.— Там же, т. 23, с. 351.

¹¹ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції— Там же, т. 11, с. 121.

¹² Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квіт. 1985 р., с. 16.

продуктивних сил на основі інтенсифікації виробництва і науково-технічного прогресу, вдосконалення виробничих відносин, органічного взаємозв'язку економічного і соціально-духовного процесу.

Саме такі завдання вирішує партія напередодні свого чергового з'їзду, в ході підготовки проектів нової редакції Програми, змін в Статуті КПРС. Партія незмінно дбає про неухильне дотримання ленінських принципів і норм, даліше зміцнення і підвищення ролі партійних організацій, посилення ідейного загартування і відповідальності комуністів, за чистоту партії і чесність партійців, спосіб життя і діяльність яких повинні відповідати комуністичним цілям і ідеалам.

Доповідь «Видання і поширення творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні» зробив завідуючий сектором перекладів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, докт. філол. наук М. І. Пригодій. Систематичне видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса, відзначив він, розпочалося на Україні після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, з створенням Української Радянської держави. Уже в перше післяжовтнє десятиріччя зростає тираж, розширюється географія видань українською мовою, урізноманітнюються форми їх популяризації.

Створений за ініціативою В. І. Леніна в січні 1921 р. в Москві Інститут Маркса і Енгельса стає науковим центром по збиранню, зберіганню і публікації їх творів. За перше десятиріччя інститут підготував тексти і випустив близько 50 назв окремих праць, почав підготовку першого багатотомного видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса в 28 томах (33 книгах). Вони розповсюджувалися і на Україні.

Численні видання українською мовою текстологічно орієнтовані тепер на видання Інституту Маркса і Енгельса. До 1933 р. в республіці було видано в українських перекладах майже всі відомі на той час твори засновників марксизму. Протягом 1933—1940 років вони були перевидані великими тиражами.

У післявоєнні роки посилюється увага до вивчення марксистсько-ленінської теорії, зростає кількість видань спадщини Маркса і Енгельса. Крім окремих творів виходять три видання українською мовою «Вибрані твори» у двох томах (1951, 1953, 1955), «Вибрані листи» у двох виданнях (1949, 1954), тематичні збірники. Потреба у цих виданнях була надзвичайно великою. Ось один з багатьох прикладів. У зв'язку з підготовкою до 100-річчя «Маніфесту Комуністичної партії» на Україні у 1947 р. випущено цей відомий твір небувалим для республіки 100-тис. тиражем. За кілька місяців він розійшовся і в тому ж році було випущено ще 50 тис. примірників «Маніфесту», а в ювілейному 1948 р. — ще стільки ж примірників. Проте попит не був задоволений і в наступні три роки було випущено ще 230 тис. примірників «Маніфесту Комуністичної партії».

У 1956 р. розпочалася підготовка першого багатотомного видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса українською мовою. Переклад здійснювався з другого російського видання. У зв'язку з цим варто заперечити тим буржуазним ідеологам, які, стаючи в позу поборників високої культури видань, ганяють усіх, хто перекладає і видає твори К. Маркса і Ф. Енгельса за російським виданням. Вони не розуміють чи нехтують тим, що уже на початку ХХ сторіччя, коли Росія ставала центром світового революційного руху, «на російську мову,— писав В. І. Ленін,— перекладено більшу частину творів Маркса, ніж на будь-яку іншу мову»¹³. Радянський Союз, зокрема Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС став всесвітньо визнаним центром збирання, зберігання, наукового видання спадщини класиків марксизму-ленінізму.

Друге російське видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса — найповніше в світі. Воно є унікальним не тільки багатотомністю і обсягом

¹³ Ленін В. І. Карл Маркс.— Повне зібр. творів, т. 26, с. 74.

(50 томів у 54 кн. обсягом 2 376 друк. арк.), але й тим, що порівняно з попереднім виданням включає близько 800 нових творів і майже 700 нових листів, а в «Додатках» до томів опубліковано сотні документів про життя і діяльність Маркса і Енгельса. На основі другого російського видання здійснюються переклади окремих творів Маркса і Енгельса на мови народів СРСР, за його зразком випускаються ці твори в зарубіжних країнах.

Перше українське багатотомне видання планувалося спочатку в 30-ти томах, але завдяки надходженню нових матеріалів було випущено до 1968 р. 39 томів. Підготовку цієї частини видання здійснила група штатних і позаштатних співробітників Інституту — перекладачі і редактори *И. Багмут, Я. Волошина, А. Дорошенко, А. Іванченко, М. Каранська, Л. Ліснянська, М. Пилинський та ін.*

Постійна турбота Комуністичної партії про збирання, збереження і вивчення літературної спадщини основоположників марксизму, невтомна робота по розшуку рукописів і листів, прижиттєвих видань їхніх праць, газет і книг, документів, пов'язаних з творчістю і політичною діяльністю Маркса і Енгельса, дали помітні результати. Було виявлено нові матеріали, а також друківані та рукописні праці, що склали додатково 11 томів (12 книг), які й завершують 50-ти томне видання Творів *К. Маркса і Ф. Енгельса*. Матеріали цих томів у більшості невідомі широкому читачеві, досліднику відкривають нові джерела для всебічного вивчення марксистської теорії, її становлення і творчого розвитку. Розширюються і жанрові межі видання. Праці економічні, філософські, публіцистичні доповнюються творами поетичними, гумористичним романом, драмою у віршах, літературно-критичними статтями, урізноманітнюються журналістські, епістолярні форми.

Помітно збільшилась в цих томах кількість різних документів, звітів, біографічних нотаток. До того ж значну частину додаткових томів склали попередні рукописні варіанти головної праці *К. Маркса «Капіталу»*.

Все це ускладнило перекладацьку, редакторську роботу, справу підготовки і випуску видання в цілому. Тексти ж творів Маркса і Енгельса, особливо економічні праці, надзвичайно складні для перекладу, тому редакторам довелося докласти чимало зусиль для вдосконалення цієї роботи. З цією метою українські переклади з другого російського видання читувались з оригіналами, які надавав нам Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. На допомогу редакторам переклади рецензувалися, було організовано кваліфіковані консультації філологів, економістів, філософів.

Для перекладу творів *К. Маркса і Ф. Енгельса* інститут залучив кращих фахівців-перекладачів. Склалася група ентузіастів, яка успішно зробила переклад на українську мову наукових і публіцистичних праць, листів і документів. Серед них *В. Белова, В. Винник, С. Коба, В. Коробко, І. Кучеренко, М. Лещенко, Г. Удовиченко та ін.*

К. Маркс і Ф. Енгельс залишили нам досить велику кількість віршованих творів різних жанрів. Для перекладу їх українською мовою з мови оригіналу разом з правлінням Спілки письменників України було створено творчу групу на чолі з *М. Бажаном*, до якої увійшли такі відомі поети і перекладачі, як *Д. Білоус, В. Бровченко, С. Голованівський, І. Драч, В. Коротич, М. Нагнибіда, Б. Олійник, М. Смигаївський, Ф. Скляр*. Вірші *Ф. Енгельса*, написані давньогрецькою мовою, переклав на українську *А. Білецький*. Розділи з гумористичного роману *К. Маркса «Скорпіон і Фелікс»* переклав *В. Лазня*, поетичні переклади відредаговані *М. Бажаном*. Ретельний добір перекладачів забезпечив необхідну якість перекладів творів основоположників наукового комунізму.

Велику допомогу в підготовці відповідального видання подавав нам Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, особливо Сектор творів К. Маркса і Ф. Енгельса та Секція документів К. Маркса і Ф. Енгельса Центрального партійного архіву. Ми працювали у тісному контакті з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР та фахівцями із Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Відчутну допомогу в розшифруванні і відтворенні українською мовою різних понять, категорій, філософських і економічних термінів подали академік АН УРСР В. І. Шинкарук, доктор економічних наук, професор В. М. Мазур.

Редакційну підготовку українських перекладів здійснили наукові співробітники сектора перекладів інституту — кандидати філологічних наук В. Жайворонок, Б. Канцелярук, Н. Плющ, М. Фещенко. Окремі томи відредагували кандидат філологічних наук О. Бойко, Н. Гула, К. Петренко. Свою частку зусиль у цю складну і відповідальну роботу доклали співробітники Політвидаву України, Головного підприємства РПО «Поліграфкнига», друкарі Київської книжкової фабрики. Всі, хто готував українське багатотомне видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса, прагнули якнайкраще передати думки революціонерів науки з усіма їх смисловими, стилістичними, інтонаційними нюансами, щоб їх полум'яне слово зазвучало українською мовою з тією ж величезною силою, з якою воно звучить мовою оригіналу.

П'ятидесятитомне видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса українською мовою є текстологічною основою для чисельних видань їх окремих праць масовими тиражами, а не рідко і в поліпшеному художньому оформленні, які здійснює Політвидав України. Загалом за роки Радянської влади на Україні випущено 318 книжкових видань творів основоположників марксизму загальним тиражем понад 5,6 млн. примірників. Разом з широко розповсюдженими в республіці виданнями російською мовою вони сприяють розширенню сфери впливу марксизму на мільйонні маси трудящих, дійовому їх вихованню в комуністичному дусі.

З доповіддю «Склад і поповнення фонду документів К. Маркса і Ф. Енгельса у Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС» виступила завідувача секцією ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, кандидат історичних наук О. К. Сенекіна. Вона відзначила, що завершення видання українською мовою творів К. Маркса і Ф. Енгельса має велике політичне, наукове, культурне значення. Воно значно збагачує можливості пропаганди ідей марксизму. Основою для наукового видання творчої спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса стала документальна база, яка складалася десятиліттями і нині зосереджена в Центральному партійному архіві ІМЛ при ЦК КПРС. Зібраний за роки існування Інституту фонд основоположників наукового комунізму є унікальним за своєю повнотою. В даний час він включає 8 664 документи, понад 30% (2 822) з них становлять оригінали рукописів, решта — фото і ксерокопії.

В архіві зосереджені історичні, філософські і публіцистичні праці К. Маркса і Ф. Енгельса, економічні рукописи, які дають можливість вивчати весь процес створення головної праці К. Маркса — «Капіталу». Це чисельні варіанти рукописів до томів «Капіталу» і всі підготовчі роботи до нього — 100 зошитів з виписками, конспекти з кількох тисяч книг, — той «Монблан фактів», на якому був створений «Капітал». Більша частина цих підготовчих праць не опублікована. Ще 100 зошитів, з яких 15 належить Ф. Енгельсу, опубліковані лише частково. Вони містять виписки з книг, що охоплюють різні галузі знань — загальну історію, філософію, мистецтво, математику, хімію, природознавство та інші науки.

Серед рукописної спадщини є широке листування К. Маркса і Ф. Енгельса між собою — близько 1600 листів, а також кілька тисяч

листів до діячів міжнародного робітничого руху, записні книжки К. Маркса. До цього ж фонду входять книги з бібліотек Маркса і Енгельса з їх помітками. Усі ці матеріали дають можливість дослідникові розкрити багатство ідей основоположників марксизму, проникнути в їхню творчу лабораторію, з'ясувати широкі діапазон їх наукових інтересів. У фондах зберігається понад 9 тис. листів, адресованих К. Марксу і Ф. Енгельсу. Вони значно розширюють наші знання про життя, діяльність, роль великих мислителів у міжнародному робітничому русі. Не менше значення мають і документи створених К. Марксом і Ф. Енгельсом революційних організацій пролетаріату — «Союзу комуністів» та «Міжнародного товариства робітників».

В уяві багатьох архів — це місце, де спокійно зберігаються документи. Це не так. Архів — це живий організм з напруженим внутрішнім життям. Особливо це стосується фонду документів К. Маркса і Ф. Енгельса. Іноді за тим чи іншим документом стоять складні і динамічні події. Скільки сил, енергії, глибокого наукового пошуку, ентузіазму буває потрібно для того, щоб документ потрапив у нашу скарбницю. Ось кілька фактів з історії створення фонду.

Не зважаючи на поневір'яння після від'їзду з Німеччини, вислання сім'ї з Бельгії і Франції, нужденне емігрантське життя в Лондоні, у К. Маркса зберігся великий архів його рукописів. Не залишилося тільки рукописів праць, які вийшли за його життя, серед них і перший том «Капіталу». Як відомо, літературна спадщина Маркса за заповітом Енгельса була передана прямим спадкоємцям — дочкам Маркса. Листування з Марксом, усі свої рукописи і книги Енгельс передав Соціал-демократичній партії Німеччини (СДПН) в особі Бебеля і Бернштейна. Після смерті Елеонори і Лаури частина рукописів потрапила в архів Соціал-демократичної партії Німеччини, але значна частина залишилася у членів сім'ї, старшої дочки К. Маркса Женні Лонге. Широке листування К. Маркса і Ф. Енгельса було розсіяне по всьому світу, часто потрапляло до людей, які не усвідомлювали значення цих документів.

Слід відзначити, що створений у 1921 р. з ініціативи В. І. Леніна Інститут К. Маркса і Ф. Енгельса відіграв велику роль у тому, щоб рукописи і листи, які знаходилися у деяких відомих діячів німецької соціал-демократії, були зосереджені в архіві СДПН. В зв'язку з рішенням XIII з'їзду РКП(б) про видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса російською мовою і постановою Комінтерну про видання Повного зібрання творів (МЕГА) мовою оригіналів, Інститут Маркса і Енгельса уклав у 1923 р. угоду з керівництвом СДПН про отримання фотокопій документів Маркса і Енгельса. У 1927 р. верхівка партії стала чинити перешкоди, але на той час основна робота була вже виконана. В світлі того, як склалася подальша доля літературної спадщини творців наукового комунізму, вжиті заходи мали величезне значення.

Питанням збирання рукописів К. Маркса і Ф. Енгельса в нашій країні приділялась велика увага. Незважаючи на те, що молода Республіка Рад ще не оправилася від наслідків громадянської війни, для цієї мети були виділені значні кошти, в тому числі і в валюті. За кордоном було створено групу кореспондентів, які вивчали в архівах і бібліотеках європейських країн і в Америці матеріали про життя і діяльність К. Маркса і Ф. Енгельса, розшукували публікації їх документів у демократичній і робітничій пресі, купували на аукціонах.

У середині 1920-х років розпочалася робота над першим виданням Творів К. Маркса і Ф. Енгельса. У 1931 р. був створений єдиний Інститут Маркса — Енгельса — Леніна. На той час у його архіві було зібрано 4 316 документів Маркса і Енгельса, оригіналів було всього 437. До початку Великої Вітчизняної війни було видано 29 томів першого видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса.

Після приходу до влади в Німеччині фашистів питання про збереження архіву Маркса і Енгельса стало особливо гострим. СДПН була заборонена, її керівництво перебувало в Празі. Рядові члени партії переховували 229 дорогоцінних пакетів, а потім з великими труднощами і ризиком для життя потаємними стежками і в рибальських човнах переправили їх у Данію. Частина архіву (листи до Маркса і Енгельса) була вивезена у Францію, де не раз змінювала адресу.

У середині 1930-х рр. наша партія зробила нові спроби придбати архів Маркса і Енгельса. Керівництву СДПН було запропоновано за нього значний грошовий викуп або передати архів нам на зберігання на 20 років з виплатою гарантійної суми. На фоні інших пропозицій це були найбільш серйозні. Проте верхівка СДПН не хотіла передати спадщину Маркса і Енгельса в руки комуністів. У 1938 р. архів був проданий за незначну суму Міжнародному інституту соціальної історії в Амстердамі (Голландія).

Однак архів Інституту марксизму-ленінізму і далі поповнювався. У 1930-ті роки були придбані оригінали економічних рукописів Маркса, невідомий в той час примірник 1-го тому «Капіталу» з коректурною правкою Маркса, у Франції у спадкоємців дочки Маркса Женні Лонге ряд документів Маркса і листи з сімейного листування. Навіть у роки Великої Вітчизняної війни документи Маркса і Енгельса надходили до Центрального партійного архіву. У січні 1942 р. радянському послу у Лондоні І. М. Майському вдалося дістати фотокопії другої книги протоколів Генеральної Ради І Інтернаціоналу, яка була в приватній колекції. У серпні 1943 р. троюрідний племінник Енгельса Роберт Бланк надіслав у дар Інституту марксизму-ленінізму книгу Енгельса «Становище робітничого класу в Англії» з автографом.

У 1950—1960 рр. було випущено друге видання Творів Маркса і Енгельса, спочатку в 39 томах. Наукова робота по його підготовці змогла розгорнутися повністю лише після того, як були зібрані всі виявлені на той час нові рукописи і друківані праці Маркса і Енгельса. Друге видання їхніх творів — величезний вклад у радянське марксознавство. На його базі вийшли і виходять у світ Твори К. Маркса і Ф. Енгельса у соціалістичних і багатьох капіталістичних країнах.

Слід відзначити, що за той час, коли виходило друге видання Творів класиків марксизму, у фонд ЦПА влилося 2 248 документів К. Маркса і Ф. Енгельса. Якщо до Великої Вітчизняної війни ІМЛ при ЦК КПРС був по суті єдиним науковим центром, де збиралася літературна спадщина К. Маркса, Ф. Енгельса і велася наукова підготовка видання їх творів, то нині це спільна справа всіх комуністичних і робітничих партій. Багато нових документів вдалося знайти в НДР, де також створено Інститут марксизму-ленінізму при ЦК СЄПН. Особливо слід сказати про цінну колекцію (515 книг) з особистої бібліотеки К. Маркса і Ф. Енгельса з їх помітками, передану В. Ульбріхтом. У ній 83 книги російською мовою. Серед книг є і видання українською мовою «Ремесла і фабрики на Україні». Зложив Подолинський (Женева, 1880).

Свій внесок у збирання літературної спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса внесли Інститути історії УСРП, КПЧ, РКП, які передали оригінали листів Маркса і Енгельса. Нові документи одержано з Меморіальної бібліотеки Маркса в Лондоні. Колишній канцлер Австрії Рааб передав лист Енгельса, який зберігався у Віденському державному архіві. Надзвичайно велику роль відіграла Французька комуністична партія у встановленні контактів з родичами Маркса і передачі до ЦПА значної частини його документів. Наприклад, внук Маркса Едгар Лонге, а потім і правнук Марсель Лонге передали більше тисячі безцінних документів, у тому числі кілька записних книжок Маркса, начерки рукопису першого розділу III тому «Капіталу» та багато інших.

Плідними виявилися і зв'язки з Міжнародним інститутом соціальної історії, у якому зберігається більша частина літературної спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса. На основі угоди про обмін були одержані оригінали листів В. І. Леніна і копії понад 600 документів Маркса і Енгельса. Всього за останні 17 років цей надзвичайно цінний фонд поповнився 2100 документами. Серед останніх надходжень найважливіші: лист К. Маркса в редакцію «Франкфуртер Цейтунг», переданий товаришем Густавом Гусаком та лист Маркса В. Лібкнехтові одержаний з будинку-музею К. Маркса у Трірі.

Погіршення міжнародного становища сьогодні негативно впливає на проведення роботи по збиранню документів родоначальників марксизму. Стало важче встановлювати контакти. Документи, які час від часу з'являються на аукціонах, продаються по надзвичайно високих цінах. За цих умов, коли основний кістяк зібраний, ведеться виявлення нових документів, створюються можливості їх отримання.

Проте попереду ще велика і копітка робота по поповненню фонду К. Маркса і Ф. Енгельса новими документами та видання Повного зібрання творів мовою оригіналу (МЕГА), яке включить всю літературну спадщину К. Маркса і Ф. Енгельса. Воно створить нові можливості для вивчення і пропаганди великого революційного вчення.

* * *

У роботі республіканської наукової конференції взяли участь відповідальні працівники ЦК Компартії України, керівники окремих міністерств і відомств.

В. С. ШИЛОВ (Москва)

ДО ПІДСУМКІВ XVI МІЖНАРОДНОГО КОНГРЕСУ ІСТОРИЧНИХ НАУК

Міжнародні конгреси історичних наук (МКІН) є найбільшими оглядами досягнень у галузі історії. Вони відбуваються через кожні п'ять років з участю великої кількості представників тих країн, де історична наука досягла значного розвитку. На такі форуми нерідко прибували до 3 000 делегатів з країн Західної Європи, Америки, а також Японії і Австралії. З 50-х років їх незмінними учасниками стали Радянський Союз та інші соціалістичні держави. Визнанням високого авторитету радянської історичної науки було проведення в 1970 р. у Москві XIII Міжнародного конгресу історичних наук (XIV конгрес проходив у Сан-Франціско, XV конгрес — у Бухаресті).

XVI Міжнародний конгрес історичних наук, який відбувався 25 серпня — 1 вересня 1985 р. у Штутгарті (ФРН), також став важливою подією в науковому житті планети. В його роботі взяли участь понад 1,5 тис. делегатів з 55 країн, а разом з господарями — істориками Західної Німеччини — 2200 чол. Найбільшими делегаціями були західнонімецька (близько 600 чол.), американська, японська та італійська (кожна більш як 100 чол.). До складу радянської делегації разом з групою наукового туризму входили більш як 70 чол. Великі делегації представляли істориків з інших соціалістичних держав. Делегація КНР, яка вперше брала участь у роботі подібних конгресів, складалася з 18 чол.

Для XVI Міжнародного конгресу характерні деякі особливості, зумовлені тим, що він проходив у країні, де відкрито діють впливові консервативні кола, які заохочують зростання неофашизму, і водночас

розширюється і набуває сили масовий рух, спрямований проти розміщення американських ракет першого удару на західнонімецькій землі. Політична обстановка в ФРН повинна була певною мірою вплинути і на роботу цього наукового форуму. Адже реакційні кола планували використати його для організації антирадянських, антисоціалістичних акцій.

В перші дні роботи конгресу неофашисти розповсюджували матеріали, в яких робилися спроби реабілітації злочинів фашистських загарбників, вчинених у Радянському Союзі, Польщі, Югославії, заперечувалося існування концтаборів і т. д. Чехословацькі емігранти випустили листівки, що містили наклепи на політику ЧССР. Однак у цілому дії антисоціалістичних сил не досягли мети, яку ставили їх ініціатори.

Загалом на конгресі панувала ділова спокійна обстановка. Місцеві власті в особі керівництва землі Баден-Вюртенберг і міста Штутгарта доклали зусиль, щоб робота цього міжнародного наукового форуму не супроводжувалася небажаними ексцесами, які б негативно позначилися на престижі ФРН.

На обговорення делегатів конгресу, засідання якого проходили в Штутгартському університеті — одному з найбільших навчальних закладів країни, було винесено три великі теми: «Опір фашизму, нацизму і японському милітаризму», «Індійський океан», «Образ інших: іноземці, меншості, маргінальні групи» і три методологічні теми: «Макс Вебер і методологія історії», «Кіно й історія», «Археологія та історія». Крім того, вчені обговорювали численні хронологічні теми. Вперше на міжнародному конгресі істориків було організовано засідання «круглих столів».

Члени радянської делегації взяли найактивнішу участь у роботі форуму. Вони виступали на засіданнях багатьох комісій та асоціацій з доповідями і повідомленнями, у дебатах і з окремими репліками близько 200 разів.

Однією з найзначніших подій у перший день роботи конгресу став організований Національним комітетом істориків Радянського Союзу «круглий стіл» на тему «Вчені-історики і проблеми збереження миру». В ньому взяли участь близько 300 істориків з 14 країн, у тому числі президент, генеральний секретар, віце-президент і три члени Бюро МКІН.

Перед засіданням учасники «круглого стола» ознайомилися з виданою окремою брошурою російською та англійською мовами доповіддю акад. С. Л. Тихвінського і д-ра іст. наук Б. І. Марушкіна «Відповідальність історика в ядерний вік». У вступному слові С. Л. Тихвінський зазначив, що в сучасній складній і вибухонебезпечній обстановці проблема збереження миру на планеті є як ніколи складною. Він, зокрема, вказав, що в боротьбі за мир, зміцнення взаєморозуміння між народами історики можуть відіграти помітну роль.

У виступах учених з соціалістичних країн, включаючи КНР, і більшості істориків з капіталістичних держав порушувалися різні аспекти активізації зусиль науковців у боротьбі проти загрози ядерної війни. Наприклад, проф. Т. Баркер (Англія) говорив про необхідність враховувати той факт, що в історії було чимало прикладів нападу інших країн на Росію та СРСР, чим і пояснюється серйозне ставлення радянських людей до проблем миру, в той час як на території США давно не відбувалося воєнних дій.

З другого боку, проф. К. Ердман (ФРН) вкрай тенденційно охарактеризував міжнародне становище і висловився проти проекту звернення, запропонованого радянською делегацією. Однак цей документ, названий резолюцією, було прийнято. Його підписали акад. С. Л. Тихвінський, проф. Г. Баркер і після деяких вагань Г. Крейг (США). У резолюції містився заклик учасників «круглого стола» до урядів

різних країн припинити всі випробування ядерної зброї і заморозити виробництво ядерних озброєнь як попередню умову контролю над зростанням зброї масового знищення і роззброєнням.

У рік святкування 40-річчя перемоги над фашизмом та японським мілітаризмом особливо актуальною була тема опору в роки другої світової війни. Радянські історики взяли діяльну участь у розробці різних аспектів цієї теми і виступили з рядом повідомлень. За рішенням Бюро МКІН підготовка основної доповіді була доручена Ф. Бедаріде (Франція) і чехословацькому історичу М. Кропілаку. З співповіддю, присвяченою вирішальному вкладу СРСР у розгром фашизму, всенародному характеру Великої Вітчизняної війни, широкому розмаху партизанського руху на тимчасово окупованій гітлерівцями радянській території, виступив чл.-кор. АН СРСР П. А. Жилін. У виступах інших радянських учасників дискусії було показано значення битв під Москвою, Сталінградом, Курськом для посилення руху Опору в Західній Європі, викрито міф буржуазної історіографії про те, що буржуазія прибалтійських республік нібито брала участь у русі Опору, розкрито роль СРСР у розгромі японського мілітаризму і вплив перемог, здобутих Червоною Армією, на розвиток національно-визвольного руху в Азії.

Історики з інших соціалістичних країн показали народний характер руху Опору на їх батьківщині, організуючу роль комуністів у ньому, переростання цього руху в народно-демократичні революції. В ряді виступів відзначався вирішальний вклад Червоної Армії в розгром фашизму і розкривалося значення її перемог для розвитку руху Опору.

Делегати з капіталістичних країн висвітлювали окремі аспекти руху Опору в Франції, Голландії, Норвегії, Австрії, Японії, на Криті. Основний доповідач Ф. Бедаріде прагнув висвітлити проблему руху Опору в теоретичному плані. Він висунув необгрунтоване положення про безкласову природу фашизму. Представники інших західних країн зазначали, що антифашистська боротьба в Європі розпочалася ще до виникнення другої світової війни. В зв'язку з цим вказувалося на значення громадянської війни в Іспанії, виступів проти фашизму німецьких комуністів і соціал-демократів після приходу Гітлера до влади. В ході обговорення було з'ясовано специфіку руху Опору в окремих країнах.

Підбиваючи підсумки обговорення, акад. С. Л. Тихвінський, який головував на засіданні, вказав на важливість порівняльного вивчення історії руху Опору в роки другої світової війни. Він констатував підвищення інтересу до цієї теми, а також підкреслив необхідність дальшого дослідження історії антифашистської боротьби.

Багато уваги на XVI Міжнародному конгресі історичних наук було приділено проблемам Індійського океану і соціально-економічного розвитку країн, які нещодавно визволилися від колоніального ярма. Вони обговорювалися на засіданнях з теми «Індійський океан», а також «круглих столів» «Культурний і психологічний вплив колоніалізму на тубільні суспільства в сучасний період», «Образ Азії в сучасній європейській думці», на засіданні хронологічної секції з новітньої історії «Соціальні зміни в країнах, що розвиваються», і на засіданнях Міжнародної комісії з морської історії.

Представники західних держав намагалися виправдати колоніальну політику імперіалістичних хижаків і пояснювали труднощі країн, що розвиваються, тяжкою спадщиною доколоніального періоду і серйозними помилками, яких припускалися їх сучасні керівні діячі, а також впливом релігійних і національних суперечностей. З числа істориків з країн, що розвиваються, виступили лише представники латиноамериканських держав, які приділили основну увагу захопленню Іспанією їх країн.

Нечисленні представники африканських країн пояснювали загострення соціальних суперечностей на континенті насамперед урбанізацією,

а також впливом етнічних і релігійних конфліктів. Розгляд лише цих аспектів теми пояснюється, очевидно, тим, що індійський професор С. Чандра, який очолював групу підготовки проблеми «Індійський океан», вирішив не обговорювати складні питання. Саме за його ініціативою з основної доповіді було виключено всі згадки про антинародну роль колоніалізму і залишено лише сюжет про розвиток торговельних відносин у зоні Індійського океану.

Радянські вчені — чл.-кор. АН СРСР Г. М. Бонгард-Левін, д-ри іст. наук Г. Л. Бондаревський, К. З. Ашрафян, І. В. Можейко, О. М. Васильєв порушили питання про велику роль Індійського океану в історії людства, про перетворення його з XVI ст. на плацдарм для створення колоніальних імперій, про використання колонізаторами свого панівного становища в Індійському океані для розриву традиційних економічних зв'язків між країнами цього регіону, що привело до стагнації соціально-економічних відносин, затримки політичного і культурного розвитку цих держав. Було також звернуто серйозну увагу на роль Індійського океану в планах неокolonізаторів, насамперед американських.

Історики СРСР довели, що труднощі країн, що розвиваються, зумовлюються діяльністю неокolonізаторів, які провокують виникнення національних, релігійних, прикордонних конфліктів.

Тема «Образ інших: іноземці, меншості, маргінальні групи» привернула увагу учасників конгресу можливість обговорити в широкому хронологічному аспекті і на прикладі історії різних країн і регіонів проблему взаємовідносин між народами, етнічними групами як на міждержавному, так і на внутрідержавному рівні.

Текст співповіді, підготовленої радянськими вченими Р. Х. Аміновою, М. М. Губогло, Ю. Ю. Кондуфором, В. О. Тишковим, В. П. Шерстобитовим, було видано окремою брошурою, яку одержали учасники засідання. У ній на великому фактичному матеріалі розкрито досвід міжетнічних відносин національних груп у СРСР, основне етнічне ядро яких перебуває за межами країни (корейці, уйгури, дунгани та ін.).

Основні доповіді (Е. Арвейлера, Ж. Кі Зербо та ін.) були присвячені характеру ворожих відносин між різними суспільними групами, механізму формування ворожих стереотипів, відчуження тих чи інших людей в певному соціально-культурному середовищі. В них зроблено спробу пояснити багато історичних явищ, насамперед природу суспільних конфліктів, мовними, релігійними та етнічними факторами. Іноді основний смисл аргументів зводився до теоретичної конструкції «маргінальності» як загальної формули в інтерпретації суспільних конфліктів. У відповідності з ними у будь-якому суспільстві є окремі особи і групи людей, які не визнають домінуючу систему, її цінності і культури і стають ізгоями. Лише в доповіді Ж. Кі Зербо (Буркіна-Фасо) більш чітко виділено такий фактор формування негативних образів для чорних африканців, як колоніалізм, що поширював расизм у світі. Саме в цій доповіді поряд з мовою і релігією фактором, що формує образ інших, було названо приналежність до певного соціального класу.

Крім основних доповідей, на обговорення було представлено близько 20 повідомлень, підготовлених делегатами від різних країн. У виступах радянських учених, зокрема В. О. Тишкова, зазначалося, що образи уявлення, включаючи стереотипи, — найдавніше явище етнічної та іншої самоідентифікації суспільних груп, на характер і форми яких впливають у різні епохи різні фактори (відстань, мова, характер зв'язків, культурні традиції і погляди), але визначальним завжди був соціальний. Образи інших народів в історії не є тільки явищем відчуження і негативного сприйняття. Існують стійкі позитивні уявлення народів один про одного, у тому числі таке явище, як дружба народів у соціалістичному суспільстві. Крім того, на прикладах з давньої й середньовічної історії було показано характер уявлень про інші народи, зовнішній світ у цілому і вплив на ці уявлення конкретно-історичних подій.

Завершуючи засідання, його голова — генеральний секретар МКІН Е. Арвейлер відзначила цінність аргументів, висловлених у ході обговорення радянськими вченими.

На засіданнях з методологічної теми «Історія та археологія» всі доповідачі вказували на важливість розвитку контактів між істориками та археологами, необхідність взаємного використання джерел. Про це, зокрема, йшлося у зведеній доповіді бельгійського професора З. де Лата. Чл.-кор. АН СРСР М. М. Диков розповів, що ще в 20—40-х роках радянські археологи широко використовували для відтворення історичного минулого не тільки археологічні джерела, а й писемні, а також багато інших, зокрема етнографічні та мовні.

Організатори конгресу повною мірою використали своє право висувати на обговорення вигідні для них теми. Так, до програми форуму за ініціативою колишнього президента МКІН К. Ердмана (відомого своїми консервативними поглядами) було включено методологічну тему «Макс Вебер і методологія історії», яка обговорювалася півтора дні — більше, ніж будь-яка інша.

Західні історики, особливо В. Момзен, Ю. Кокка, К. Ердман, Т. Ніппердей (ФРН), П. Россі (Італія), намагалися показати концепцію М. Вебера як універсальну, що має історичне значення. При цьому вони підкреслювали, що дана концепція — «альтернатива марксизму» або принаймні істотно його доповнення. Насправді ж вона являє собою систему суб'єктивно-ідеалістичного розуміння історії, яка полягає в розробці соціологічних понять — «ідеальних типів», що покликані впорядковувати емпіричні дані про дійсність. Принципи, висунуті М. Вебером, були спрямовані на обґрунтування методологічного плюралізму і заперечення матеріалістичного мінімуму марксистського розуміння історії.

Історики НДР, ЧССР, СРСР (акад. О. Л. Нарочницький, д-ри іст. наук О. С. Голубцова, Г. С. Кучеренко, М. М. Машкін), деякі західні вчені (Є. Хобсбаум — Англія, Ш.-О. Карбонель — Франція) характеризували М. Вебера як буржуазного соціолога та історика кінця ХІХ — початку ХХ ст., концепція якого являла собою одну з численних невдалих спроб висування «альтернативи марксизму». Отже, намір представити М. Вебера мислителем, який «подолав Маркса», автором універсальної всеохоплюючої теорії всесвітньо-історичного процесу не мав успіху.

Увагу делегатів конгресу привернула також робота методологічної секції «Кіно й історія». Доповідь на ній зробив чл.-кор. АН СРСР Ю. О. Поляков, який був заступником її голови. На засіданнях цієї секції розглядалося значення кіно- і фотодокументів для історичної науки. Доповіді та виступи вчених з капіталістичних країн мали об'єктивістський характер і були присвячені переважно технічним аспектам розвитку кіно. З них слід виділити виступ американського вченого Д. Ліба. Він, зокрема, показав зв'язок появи антикомуністичної продукції Голлівуду в 50-ті роки з політикою Білого дому, з «холодною війною». Для ілюстрації було показано один з таких фільмів, якому притаманні виняткові убогість і примітивізм.

Велике місце на конгресі зайняла робота хронологічних секцій з різних періодів всесвітньої історії. Керівниками двох з них — «Держава і релігія в давніх суспільствах» і «Громадяни і суспільна адміністрація» — були члени-кореспонденти АН СРСР Г. М. Бонгард-Левін і Ю. О. Поляков.

Високу оцінку дістала доповідь д-рів іст. наук О. С. Голубцової та М. А. Дандамаєва, виголошена на засіданні секції «Держава і релігія в давніх суспільствах». Її учасники також порушували важливі проблеми вивчення держави, культури й ідеології давніх суспільств. Представники соціалістичних держав, країн Азії та Латинської Америки розповіли про досягнення їх народів у галузі культури.

Порівняно велика кількість делегатів взяла участь в обговоренні теми «Гори, річки, пустелі, ліси: бар'єри або лінії з'єднання». На засіданні йшлося про роль географічного фактора в історії, вплив природного середовища на розвиток людського суспільства. Спектр питань для обговорення був досить широкий: від ролі гірської місцевості у процесі утворення держав у Давній Греції до ролі «дороги шовку» в Китаї. Активну участь в обговоренні теми взяли акад. АН Естонської РСР Ю. Ю. Кахк і д-р іст. наук М. Д. Лордкіпанідзе.

Для всіх доповідей, зроблених на засіданні хронологічної секції з теми «Народні й релігійні рухи в середні віки», була характерна думка про велике значення народних рухів за часів середньовіччя і про соціальну зумовленість релігійних еретичних рухів. Знаменно, що останнім часом відбулося зближення поглядів представників західної буржуазної та марксистської історіографії на проблеми народних і релігійних рухів.

На засіданнях хронологічної секції з теми «Влада і авторитет у середні віки» розгорнулися жваві дискусії навколо змісту понять «влада» і «авторитет». У доповідях на великому конкретному матеріалі показано співвідношення вказаних понять та їх реальну значимість у різних країнах і регіонах за середньовіччя. В доповіді чл.-кора АН СРСР З. В. Удальцової і д-ра іст. наук Л. О. Котельникової дана марксистська постановка проблеми в методологічному плані, а також показано її конкретний розвиток на прикладах з історії Візантії та середньовічної Італії. При цьому основна увага приділялася соціальному та класовому змісту понять.

В ході дискусії, що розгорнулася на хронологічній секції з проблеми «Абсолютистська монархія в Європі та Азії», з'ясувалося, що навіть в азіатських державах, де абсолютизм був загальновідомим, існували засоби обмеження деспотизму. В доповіді радянських учених д-рів іст. наук С. О. Шмідта, Є. В. Гутнової, Т. М. Ісламова основна увага приділялася розгляду спільних рис і відмінностей абсолютизму в Росії і Західній Європі.

Зростання інтересу науковців до історії малих країн знайшло вияв на засіданні хронологічної секції з проблеми «Малі держави перед лицем культурних, політичних та економічних змін з 1750 по 1914 р.» Робота секції показала, що серед буржуазних учених Заходу існує тенденція поділу світу не за належністю до певної соціально-економічної формації, а за розмірами країни.

В центрі уваги учасників хронологічної секції з теми «Зайнятість і безробіття після Кейнса» була соціальна та економічна політика буржуазних держав Європи та Азії в 30—70-ті роки ХХ ст. Всі доповідачі представляли капіталістичні країни і більшість з них дотримувалася буржуазно-ліберальних позицій (Ф. Бальцарек і Р. Шедіві з Австрії, У. Соттер з Канади, Р. Скіделскі і Дж. Педен з Великобританії). В їх виступах містились відверто антимарксистські та антисоціалістичні твердження, а також перебільшувалися можливості буржуазних держав. Д-р іст. наук В. В. Согрін з марксистсько-ленінських позицій оцінив кейнсіанство і показав його вплив на соціально-економічну політику буржуазних держав, викрив суть антинаукових тверджень буржуазних істориків.

Доповіді і повідомлення, зроблені на засіданні секції з новітньої історії «Громадяни і суспільна адміністрація», дали можливість показати роль народних мас в історичному процесі, зокрема в управлінні державою, тобто в розв'язанні сформульованого В. І. Леніним найважливішого завдання сучасності: «Підняти найнижчі низи до історичної творчості». Розкриттю сутності цього завдання було присвячено доповідь д-рів іст. наук В. З. Дробижева і Г. А. Трукана «Здійснення громадянськими СРСР функцій адміністративного управління».

На засіданні хронологічної секції з теми «Культура еліти і культура мас» акад. М. П. Кім розкрив історико-теоретичні аспекти процесу культурного відродження народів СРСР після Великого Жовтня.

Учасники хронологічної секції з нової історії «Парламенти і політичні партії до 1914 р.» з великою увагою вислухали доповідь д-рів іст. наук К. В. Гусева і В. О. Шишкіна «Парламентаризм і політичні партії в Росії до 1914 р.» Голова секції Т. Ніппердей (ФРН) підтримав точку зору радянських істориків про те, що Дума утворилася в результаті революції. Було внесено пропозицію продовжити вивчення роботи парламентів і політичних партій.

Жваво проходило засідання хронологічної секції з повітньої історії «Нові явища в дипломатії після 1914 р.: структура, забезпечення миру, методи (техніка дипломатії)». Відповідно до програми доповідачі, зокрема акад. О. Л. Нарочницький, виклали основні положення своїх доповідей. У ході дискусії порушувалися проблеми, пов'язані з початком другої світової війни, причинами, які не дали змогу відвернути її. Однак деякі історики свідомо перекидали суть політики Радянського Союзу у довоєнний період. Цим провокаційним намірам було дано рішучу відсіч у виступах д-рів іст. наук Ю. В. Борисова, В. М. Виногорова і заключному слові акад. О. Л. Нарочницького. Точку зору радянських учених підтримав представник Канади проф. М. Саймон, який на документальному матеріалі довів незацікавленість англійських і французьких учасників переговорів з Радянським Союзом в їх успішному завершенні. В цілому дискусія виявилася корисною і показала, що проблеми боротьби за збереження миру в період між двома світовими війнами, як і раніше, привертають увагу істориків.

Значний інтерес делегатів конгресу викликала тема «Політичні партії, громадська думка і проблеми європейської безпеки після 1945 р.» На засіданні обговорювалися проблеми збереження миру після другої світової війни, роль громадськості в посиленні боротьби за розрядку міжнародної напруженості в останні роки. Доповідь радянських учених — д-ра іст. наук О. О. Чубар'яна, Б. І. Марушкіна, кандидатів іст. наук О. М. Філатова і В. С. Шилова була вислухана з великою увагою і не викликала серйозних заперечень. Спроба представника ФРН висунути фальшиву тезу про «радянську загрозу», про «втручання СРСР» у справи Афганістану викликала рішучу відсіч з боку учених нашої країни.

Два дні роботи конгресу — 29—30 серпня — були повністю присвячені засіданням 30 міжнародних комісій і асоціацій. У роботі більшості з них радянські історики взяли активну участь. Однією з найважливіших подій на конгресі було перше засідання нещодавно створеної Міжнародної комісії з історії Жовтневої революції (президент — акад. І. І. Мінц, генеральний секретар — д-р іст. наук С. С. Хромов). Від імені Бюро МКІН з привітальним словом виступив член Бюро МКІН, голова Національного комітету істориків Радянського Союзу акад. С. Л. Тихвінський. На засіданні було обговорено дві проблеми: зарубіжна історіографія Великої Жовтневої соціалістичної революції і методологічні та інші аспекти вивчення історії російського і міжнародного робітничого руху в 1917 р.

У роботі комісії взяли участь 75 чол., а виступили 40 учених з 15 країн. Тексти доповідей радянських істориків були розповсюджені серед делегатів. У вступному слові С. С. Хромов відзначив дедалі зростаючий інтерес до історії першої в світі соціалістичної революції. Серед численних виступів слід виділити повідомлення проф. Чень Чжіхуа — заступника директора Інституту всесвітньої історії АСН КНР. Він, зокрема, висловив побажання китайських дослідників встановити тісніші контакти з Міжнародною комісією з історії Жовтневої революції і через неї — з істориками всіх країн, які вивчають цю проблему.

Засідання Міжнародного комітету з історії другої світової війни було присвячено обговоренню проблеми «Економіка в другій світовій війні». Радянські історики показали економічну стратегію СРСР у той період, процес відбудови зруйнованого фашистськими загарбниками народного господарства нашої країни, розповіли про виробництво озброєння і військової техніки в Країні Рад.

Західні історики всіляко намагалися перебільшити значення поставок за ленд-лізом у боротьбі проти гітлерівської Німеччини. Неспроможність аргументів, висунутих представниками західної історіографії, показали радянські вчені, які обґрунтували вирішальну роль СРСР у розгромі фашизму.

На організаційному засіданні віце-президентом комітету знову обрано чл.-кора АН СРСР П. А. Жиліна.

Президентом Міжнародної комісії з слов'янознавства було обрано представника Радянського Союзу д-ра іст. наук І. І. Костюшка. На її засіданні розглядалася проблема «Екологічні і суспільні відносини між слов'янським світом і німецьким з XVI ст. до першої світової війни». В ході дискусії обговорювалися понад 15 доповідей і повідомлень, у тому числі два, підготовлені радянськими вченими. В доповідях і повідомленнях зарубіжних істориків, що мали переважно фактографічний характер, містився ряд нових даних, однак основний акцент було зроблено на національних аспектах. При цьому, як правило, ігнорувалася класова зумовленість явищ. Винятком стали доповіді С. С. Хромова і І. І. Костюшка «Зв'язки російського і німецького робітничого руху до 1914 р.» і В. К. Волкова—«Німецька політика «Дранг нах Остен» в історії Європи (1871—1914 рр.)».

На засіданнях Міжнародної комісії з історії соціальних рухів і соціальних структур обговорювалися зведені доповіді з проблеми, яка розроблялася її членами в 1980—1985 рр.,— «Соціально-політичні і культурні наслідки науково-технічного прогресу». В ході дискусії чітко виявилися істотні відмінності в поглядах представників консервативної і прогресивної частин комісії. Зокрема, прогресивний канадський історик С. Райерсон різко критикував Ф. Карона (Франція) не лише за консерватизм, а й за фальсифікацію у звітній доповіді текстів інших доповідей. Від радянської делегації виступили чл.-кор. АН СРСР Ю. О. Поляков і д-р іст. наук О. Є. Туганова.

Міжнародна комісія з історії історіографії, по суті, лише розпочала свою діяльність. На її засіданні обговорювалася проблема «Нарративна і структурна історія: минуле, сучасне, перспективи». На ньому були присутні близько 250 чол. Історики-марксистки з соціалістичних країн взяли активну участь у дискусії, що велася по-діловому, іноді в формі діалогу між представниками буржуазної і марксистської історіографії.

Помітні зрушення відбулися в роботі Міжнародної комісії з історії парламентських і представницьких установ. На відміну від минулих років суто політико-юридичний підхід до проблеми став змінюватися в бік більш поглибленого соціального аналізу. Однією з основних тем, обговорюваних на засіданнях комісії, була тема «Стани і селяни», тим більш незвичайна, що в переважній більшості станів зборів середньовіччя селянство як особливий стан взагалі не було представлене.

Члени Міжнародної асоціації по вивченню Південно-Східної Європи обговорювали численні доповіді, зокрема на тему «Суспільство, національна свідомість і утворення держав на Балканах». Інтерес викликала доповідь д-ра іст. наук В. М. Виноградова «Утворення держав на Балканах — загальне й особливе».

Основною темою засідань Міжнародної комісії з історії міст була «Місто і село в XIII—XVIII ст.» В обговоренні однієї доповіді і семи співдоповідей виступили 32 чол., зокрема доповіді чл.-кора АН СРСР В. І. Рутенбурга «Народні повстання в місті і селі» — 7 учених з ФРН,

Італії, Угорщини, Югославії, Румунії, СРСР (д-р іст. наук Л. О. Котельникова).

У діловій обстановці проходило засідання Міжнародної комісії з історії Французької революції. На ньому заслухано 17 доповідей і повідомлень з теми «Республіканська і революційна ідеологія (1760—1830 рр.)», у тому числі акад. О. Л. Нарочницького і д-ра іст. наук Г. С. Кучеренка.

Насиченою була програма роботи Міжнародної комісії з морської історії. В багатьох доповідях учасників її дводенних засідань простежувалася тенденція виправдати колоніалізм і розхвалювати Англію як «борця проти работоргівлі». Деякі доповідачі намагалися довести, нібито Росія не була морською державою.

Доповіді радянських учених — акад. АН Естонської РСР Ю. Ю. Қаха і д-ра іст. наук К. В. Хвостової, зроблені на засіданнях Міжнародної комісії по застосуванню кількісних методів в історії, були вислухані з великою увагою. В ході дискусії обговорювалися дві основні проблеми: вплив кількісних методів на сучасну історичну науку і вивчення соціальних змін з їх допомогою. На організаційному засіданні комісії її президентами було обрано К. Ярауша (США) і чл.-кора АН СРСР І. Д. Ковальченка.

Учасники Міжнародної комісії з історії міжнародних відносин розглядали три проблеми: «Сутність історії міжнародних відносин», «Великі і малі держави в новій і новітній історії Європи», «Безперервна дипломатія в ХХ ст. (зміни і традиції)». Засідання комісії показали, що радянські вчені перебувають на передових рубежах вивчення історії міжнародних відносин.

Важливі питання обговорювалися також на засіданнях Міжнародної федерації товариств та інститутів по вивченню Відродження, Міжнародної комісії по нумізматиці, Міжнародної асоціації економічної історії, Міжнародної асоціації з історії права та інститутів, Міжнародної асоціації з сучасної історії Європи, Міжнародної комісії з порівняльної історії церкви, Міжнародної комісії по дипломатиці та ін.

Віце-президентом Міжнародної комісії з історії університетів уперше було обрано чл.-кора АН СРСР Ю. С. Кукушкіна. Акад. С. Л. Тихвінський знову обраний членом Бюро МКІН.

XVI Міжнародний конгрес історичних наук відрізнявся від попередніх подібних форумів тим, що до його програми було включено вільні дискусії з певних тем.

В дискусії, що розгорнулася за «круглим столом» «Жінки в боротьбі за мир у ядерний вік», йшлося про значення пацифістського руху жінок у період між двома світовими війнами. Д-р іст. наук Л. С. Чіколіні звернула увагу на актуальність боротьби проти мілітаризму на сучасному етапі, відзначила вклад у неї радянських жінок. Її думки розвинули інші учасниці дискусії д-р іст. наук Н. П. Комолова і чл.-кор. АН Узбецької РСР Р. Х. Амінова. На закінчення було показано документальний фільм кінематографістів Канади про боротьбу жінок проти мілітаризму та розміщення американських ракет в Європі. І хоч у ньому проводиться думка про дві наддержави, від яких залежить збереження миру в усьому світі, фільм ясно показує, що радянський народ не хоче війни.

На засіданнях «круглого стола» «Психоісторія: поняття межі в методі» йшлося головним чином про визначення психології і поведінки відомих політичних діячів на основі фрейдистського аналізу. На відміну від радянської історіографії, в якій тема психоісторії ще майже не висвітлювалася, у буржуазній історичній науці, зокрема ФРН, цей напрям набув поширення. Учасники дискусії від нашої країни справедливо критикували буржуазних психоісториків за відокремлення психологічного фактора від соціально-економічного та ідейно-політичного контек-

сту. Разом з тим слід сказати, що методика і поняття, використовувані психоісториками, залишаються практично невідомими радянським дослідникам. Це ускладнює використання міждисциплінарного підходу в марксистських дослідженнях.

«Круглий стіл» на тему «Сім'я в історії» був присвячений ролі інституту сім'ї в історії різних країн (в основному північних). Вже протягом 10 років учені багатьох держав проводять спеціальні дослідження в цій галузі. В Радянському Союзі даним питанням приділяється недостатня увага.

Учасники «круглого стола» «Культурний і психологічний вплив колоніалізму на тубільні суспільства в сучасний період» обговорювали в основному проблеми Ірландії. Лише деякі доповідачі порушували проблеми Латинської Америки і Африки. Більшість учених, які виступили з доповідями і повідомленнями, починаючи з голови і основного доповідача Н. Канні (Ірландія), засуджували будь-які форми колоніалізму.

Засідання «круглого стола» «Екологія: природничі і гуманітарні науки» показало, що серйозна дослідницька робота в напрямі розробки цієї теми проводиться лише в кількох наукових центрах. Грунтуючись на досягненнях сучасної техніки, проф. Р. Ноель (Бельгія) зазначив, що далеке минуле людства можна вивчати на основі аналізу екологічних катастроф. Зокрема, в результаті знищення лісів вимирали повністю або значно постраждали деякі цивілізації. В зв'язку з цим сучасні науковці повинні робити належні висновки і давати відповідні рекомендації. Було створено ініціативну групу вчених, яка мала поставити перед Бюро МКІН питання про створення Міжнародної комісії з історії екології.

Робота XVI Міжнародного конгресу історичних наук показала, що тенденцією розвитку сучасної історичної науки є актуалізація проблематики дослідження. Проблеми сьогодення розглядаються з позицій минулого, створюються «нові» галузі історичної науки — «історія поведінки і людської психології», яка впливає на розвиток суспільства, «історія сім'ї», «історія психології», «роль природного середовища» тощо. В сучасній історичній науці робиться спроба знайти універсальну теоретичну схему. Саме цим значною мірою зумовлюється звернення керівництва МКІН до згаданих вище сюжетів, зростання інтересу до марксистсько-ленінської теорії і, відповідно, зменшення уваги до «традиційної історії», тобто історії воєн і зовнішньої та внутрішньої політики.

Іншою характерною рисою історичної науки є звернення дослідників до життя простих людей. Це підтверджує думку К. Маркса про те, що немає іншої історії, крім тієї, яку роблять люди.

Радянським ученим необхідно приділяти більше уваги проблемам географії і демографії, історії сім'ї, які дуже популярні на Заході. Слід також більш серйозно вивчати так звану «психоісторію», щоб мати можливість аргументовано критикувати її в основному хибну методологію.

В ряді галузей радянські історики перебувають на передових рубежах. Насамперед, це — методологічна розробка проблем розвитку людства. Марксистсько-ленінська теорія суспільних формацій завойовує визнання дедалі ширших кіл істориків, про що, зокрема, свідчила робота хронологічних секцій з середніх віків. Успішно розвиваються в Радянському Союзі такі галузі історичних знань, як давня, нова історія, багато аспектів сучасної історії.

Водночас у нашій країні все ще недостатньо вивчається історія культури, мало видається монографій з цієї проблеми. Тимчасом зарубіжні вчені виявляють великий інтерес до різних аспектів історії культури Росії. Очевидно, слід вдосконалювати форми інформації, які б давали можливість зарубіжним дослідникам більш детально ознайо-

митися з досягненнями радянської історичної науки. З цією метою було б доцільно активніше розповсюджувати за кордоном радянську наукову літературу в перекладі на іноземні мови, особливо з історії народів СРСР.

Численні дискусії, які відбувалися на цьому науковому форумі, свідчили про необхідність ґрунтовнішого аналізу прогресивними вченими антимарксистських напрямів методології історії, поглиблення критики зарубіжної історіографії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР.

Радянським історикам слід звернути особливу увагу на критику поглядів прибічників так званих «нарративної» і «структурної» історії. В зв'язку з цим потрібно показати значення історичного джерела і факта для об'єктивного пізнання історичної істини. Необхідно продовжувати викриття сутності позитивістських концепцій історичного процесу, захищати марксистсько-ленінські принципи і методи історичних досліджень.

Доцільно поліпшити мовну підготовку радянських учених, щоб збільшити можливості їх впливу на міжнародних зустрічах на зарубіжних істориків.

Слід брати активну участь у розробці проблем, запропонованих міжнародними комісіями і асоціаціями на період між конгресами і при підготовці до XVII Міжнародного конгресу історичних наук. Наприклад, актуальним є звернення Міжнародної комісії з історії соціальних рухів і соціальних структур до проблеми «Становище молоді і молодіжні рухи». Бажано підготувати доповідь на матеріалах СРСР, а також активізувати діяльність у цьому напрямі істориків інших соціалістичних країн. У кожній міжнародній комісії та асоціації необхідно зміцнювати позиції істориків-марксистів.

Успіх засідання «круглого стола» на тему «Вчені-історики і проблеми збереження миру» зумовлює необхідність закріплення досягнутих результатів і акцентування уваги колег з інших країн на розробці комплексної проблеми «Війна і мир», яка розглядатиметься на багатьох засіданнях і в перспективі може бути викладена в узагальнюючій праці, виданій на кошти ЮНЕСКО.

При розробці перспективної проблематики у наукових установах АН СРСР слід враховувати зростання значення проблеми парламентаризму, взаємовідносин політичних партій і парламентських фракцій. Зокрема, більшої уваги потребує вивчення питання про те, чому Росія не пішла шляхом традиційного парламентаризму.

Робота комісії з історії Жовтневої революції показала, що одним з найзлободенніших залишається питання про участь різних класів і партій у революційному русі. Глибшого обґрунтування потребує пояснення причин утворення в СРСР однопартійної системи і позиції марксистсько-ленінської партії щодо одно- і багатопартійності, особливо в перехідний від капіталізму до соціалізму період. Конгрес показав, що створення Міжнародної комісії з історії Жовтневої революції було позитивним кроком. Тепер необхідно, щоб її учасники організовували дискусії з найважливіших питань, які фальсифікують буржуазні і реформістські історики. Важливо встановити співробітництво комісії з істориками, які відкидають відвертий антикомунізм і прагнуть об'єктивно висвітлювати справжній хід подій.

Дискусія навколо оцінки поглядів М. Вебера показала необхідність вивчення поглядів й інших буржуазних істориків і соціологів, які справили значний вплив на сучасну західну історіографію,— Дюркгейма, Тойнбі, Сорокіна, Броделя та ін.

Слід продовжувати вивчення кількісних методів досліджень із застосуванням ЕОМ і комп'ютерів. Хоч такі методи не стали єдиними і визначальними в історичних дослідженнях, їх застосування, особливо

в галузі економічної і соціальної історії, може принести багато користі.

Радянським ученим доцільно звернути увагу на вивчення історії сухопутної і морської торгівлі, більш активно досліджувати народні рухи і революції.

Загалом робота конгресу показала, що радянська історична наука досягла великих успіхів, точку зору наших учених на ті чи інші питання підтримали більшість делегатів. Тексти доповідей радянських істориків було видано окремими брошурами і розповсюджено серед іноземних учасників конгресу. Крім того, було підготовлено два тематичні збірники — «Радянська історична наука на сучасному етапі» і «Рух Опору в Європі», а також спеціальні номери журналів «Общественные науки» (іноземними мовами) і «Новая и новейшая история».

Під час роботи конгресу експонувалася виставка праць радянських учених з найважливіших напрямів розвитку історичної науки, яка налічувала понад 300 книг. За традицією вона була передана в дар бібліотеці Штутгартського університету.

Бюро МКІН прийняло рішення провести черговий XVII Міжнародний конгрес історичних наук в Іспанії в 1990 р.

В. С. Шилов

К ИТОГАМ XVI МЕЖДУНАРОДНОГО КОНГРЕССА
ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК

Резюме

В статье подробно освещается работа этого международного форума историков, участие в нем ученых нашей страны, а также рассказывается о задачах, стоящих перед советской исторической наукой на современном этапе.

ПОВІДОМЛЕННЯ

СПІВРОБІТНИЦТВО ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТЕХНІЧНИХ ВУЗІВ І ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ПО ВПРОВАДЖЕННЮ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ У ВИРОБНИЦТВО (1971—1975 рр.)

Н. І. ПАЛАМАРЧУК (Київ)

На всіх етапах соціалістичного й комуністичного будівництва Комуністична партія надавала першорядного значення науково-технічному прогресу. «Прискорення науково-технічного прогресу,— відзначив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов у доповіді на червневій (1985 р.) нараді в ЦК КПРС,— партія розглядає як головний напрям своєї економічної стратегії, основну підойму інтенсифікації народного господарства і підвищення його ефективності, а значить, і розв'язання найважливіших суспільних питань»¹.

КПРС виявляла і виявляє постійне піклування про поглиблення інтеграції науки з виробництвом. XXIV з'їзд партії сформулював у зв'язку з цим завдання історичної ваги: «органічно з'єднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства, ширше розвинути свої, властиві соціалізму, форми з'єднання науки з виробництвом»².

Пошуку шляхів швидкого впровадження результатів наукових досліджень у практику приділялася велика увага в Українській РСР. Творчий підхід до вирішення цих завдань проявили, зокрема, партійні організації технічних вузів республіки. У роки дев'ятої п'ятирічки вони приділяли значну увагу дальшому зміцненню зв'язків вищої школи з виробництвом шляхом проведення госпдоговірних науково-дослідних робіт. Це давало вузам можливість розширювати обсяг досліджень, залучати значні кошти для зміцнення своєї матеріально-технічної бази і одержувати від підприємств устаткування та технічну документацію для здійснення наукових досліджень. Госпдоговірні роботи сприяють повнішому врахуванню потреб виробництва, оскільки тематика їх узгоджується з зацікавленими державними виробничими і галузевими комітетами, а також підприємствами й організаціями, котрим передаються результати досліджень. Багато вузів підтримують прямі договірні зв'язки з підприємствами та організаціями. Так, на початку п'ятирічки Донецький політехнічний інститут (ДПІ) налагодив тісні наукові зв'язки і ділові контакти з 110 промисловими підприємствами країни³, Київський політехнічний інститут (КПІ) — більш як з 200⁴, Харківський політехнічний інститут (ХПІ) — з 300 підприємствами⁵.

У досліджуваній період значно збільшився обсяг госпдоговірних робіт, виконаних вузами. Наприклад, у Ждановському металургійному інституті в 1974 р. вони становили 45%⁶.

¹ Горбачов М. С. Корінне питання економічної політики партії.— К., 1985, с. 3—4.

² Матеріали XXIV з'їзду КПРС.— К., 1971, с. 65.

³ Соц. Донбасс, 1971, 7 апр.

⁴ Центр. держ. арх. Жовт. революції і соц. буд-ва Укр. РСР, ф. Р-337, оп. 38, спр. 482, арк. 190 (далі — ЦДАЖР УРСР).

⁵ Коммунист Украины, 1971, № 3, с. 89; ЦДАЖР УРСР, ф. Р-337, оп. 38, спр. 482, арк. 200.

⁶ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 3689, оп. 2, спр. 48, арк. 60.

Найбільший економічний ефект народне господарство одержує від робіт з великим обсягом досліджень. Так, при цільових затратах на проведення наукових досліджень 5 млн. крб. за 1971 р. по Дніпропетровському металургійному інституту економічний ефект, підтверджений замовником, досяг 22 млн. крб.⁷

Плідною формою союзу науки і виробництва є договори про творчу співдружність. Вони дають можливість охопити основні аспекти діяльності вузів і підприємств: питання розвитку науково-технічного прогресу, підготовки кадрів для промисловості, підвищення кваліфікації, заводських інженерів, пропаганди технічних і наукових знань. У 1971—1975 рр. партійними організаціями технічних вузів республіки було вжито ефективних заходів для поліпшення справи укладання і оформлення таких договорів — важливого засобу прискорення впровадження наукових досліджень у практику. Вони залучили до цієї роботи кафедри, лабораторії вузів і цехи та відділи заводів. Вчені і виробничники спільно обговорювали назрілі технічні проблеми, разом їх розв'язували. Уже в 1971 р. представники Дніпропетровського металургійного інституту і проєктанти Укрдіпромезу уклали договір про творчу співдружність у вирішенні актуальних проблем гірничої металургії⁸. На засіданнях партійного комітету інституту регулярно підбивалися підсумки спільної роботи, розроблялися своєчасні заходи для якнайшвидшого досягнення намічених рубежів⁹. Протягом дев'ятої п'ятирічки практика підтвердила значення цього договору, який приніс значний економічний ефект¹⁰.

Ця форма зв'язку вузівської науки з виробництвом міцно увійшла в практику партійного життя більшості вузів республіки. Так, колектив Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту в 1974 р. виконував 25 договорів про творчу співдружність, які становили четверту частину всіх договорів вузу¹¹. В тісному зв'язку з виробничниками на основі таких договорів у 1971—1975 рр. працювали вчені Донецька¹², Харкова¹³, Львова¹⁴, Ворошиловграда¹⁵. Договори про творчу співдружність давали можливість налагоджувати більш стійкий, двосторонній зв'язок з виробничниками. Ними, крім госпдоговірних наукових робіт, передбачалося виконання частини спільних досліджень на громадських засадах.

З розширенням масштабів союзу науки і виробництва партійні організації виробляли нові форми керівництва цим процесом. У цьому плані заслуговує на увагу досвід львівських і київських політехніків, які створили ради співдружності інститутів з підприємствами¹⁶. Ради займалися питаннями розвитку спільних досліджень, розробки нової техніки і прогресивної технології, впровадження у виробництво завершених наукових пошуків, підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників, подання допомоги підприємствам у розв'язанні повсякденних технічних проблем. Такі ж ради діяли у вузах Дніпропетровської, Харківської та інших областей України¹⁷.

⁷ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 111, оп. 6, спр. 13, арк. 20.

⁸ Дніпропетр. обл. держ. арх., ф. 1860, оп. 1, спр. 1444, арк. 5, 16, 17.

⁹ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 2378, оп. 2, спр. 107, арк. 50, 57, 58.

¹⁰ Там же, спр. 120, арк. 96.

¹¹ Там же, ф. 42, оп. 36, спр. 1, арк. 83.

¹² Парт. арх. Донецьк. обкому Компартії України, ф. 742, оп. 3, спр. 151, арк. 39.

¹³ Див.: Крас. знамя, 1973, 28 марта.

¹⁴ Див.: Львов. правда, 1974, 9 июля.

¹⁵ Парт. арх. Ворошиловгр. обкому Компартії України, ф. 3634, оп. 1, спр. 143, арк. 8.

¹⁶ Див.: Львов. правда, 1971, 19 мая; Молодь України, 1978, 16 берез.; Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 277, оп. 26, спр. 11, арк. 52; ЦДАЖР УРСР, ф. Р-337, оп. 38, спр. 482, арк. 190.

¹⁷ Див.: Провідна ланка науково-технічного прогресу.— К., 1973, с. 37.

У роки дев'ятої п'ятирічки виникла така форма творчої співдружності вузів з підприємствами, як спільне прийняття зустрічних планів. Його ініціатором виступив колектив Київського політехнічного інституту. У відповідь на Звернення ЦК КПРС до партії, до радянського народу¹⁸ примножувати трудовий вклад у боротьбу за успішне втілення в життя історичних рішень ХХІV з'їзду КПРС партійно-господарській актив КПІ прийняв рішення про затвердження усіма факультетами інституту спільних зустрічних творчих планів з 36 підприємствами міста¹⁹. Зустрічні плани, як і договори про творче співробітництво, включали дострокове виконання додаткових, непередбачених умовами головних договорів досліджень, взаємні консультації, проведення спільних конференцій, видання спільних публікацій.

Як показала практика, нова форма співдружності стала ще одним важливим резервом підвищення темпів росту економіки, поліпшення якісних показників роботи, підвищення ефективності суспільного виробництва, прискореного впровадження у виробництво нової техніки, прогресивної технології і проектних рішень, підвищення кваліфікації науково-технічних кадрів.

З часом вузи почали укладати з підприємствами не річні, а довгострокові, або, як їх ще називали, генеральні договори. Так, у 1971 р. кафедра організації економіки будівництва Київського інженерно-будівельного інституту уклала з Мінважбудом договір про співдружність на 1971—1975 рр. У травні того ж року він був затверджений Колегією міністерства і став обов'язковим документом для обох сторін²⁰. У лютому 1975 р. Південтрансбуд здійснював разом з КІБІ розробку комплексного плану соціального розвитку тресту на 1976—1985 рр., якій являв собою науково обгрунтовану систему заходів, де техніко-економічні показники пов'язувалися з завданнями соціального прогресу²¹. Життя переконливо довело доцільність генеральних договорів про довгострокове співробітництво. По цьому шляху пішли, зокрема, КПІ та завод «Точелектроприлад», уклавши п'ятирічний договір по розробці контрольної апаратури і методів випробовування приладів змінного струму.²²

На довгостроковій основі підтримував ділові стосунки з багатьма підприємствами Український заочний політехнічний інститут. Цю практику було позитивно оцінено у передовій статті газети «Правда» від 10 листопада 1974 р.

Довгострокові договори в дев'ятій п'ятирічці уклали також колективи ЛПІ, Дніпропетровського металургійного, Ворошиловградського машинобудівного та інших вузів республіки. Однак їх кількість порівняно з договорами про творчу співдружність була дуже незначною (41:2— у Ворошиловградському машинобудівному інституті, 104:8— у Дніпропетровському металургійному)²³.

У розглядуваний період набуло поширення укладання комплексних договорів про творчий союз між вузами, науковими і проектними організаціями та підприємствами. Охопивши всі сторони наукового життя вищої школи, комплексні договори виявилися дуже результативними. Так, галузевою лабораторією Запорізького машинобудівного інституту під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР Ю. А. Шульте, а також Норільським, Джекказганським та Алмалікським гірничо-металургійними комбінатами, Павлодарським, Уральським, Дніпровським алюміні-

¹⁸ Правда, 1974, 4 янв.

¹⁹ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 277, оп. 25, спр. 16, арк. 40.

²⁰ Там же, ф. 1255, оп. 11, спр. 81, арк. 41.

²¹ Там же, ф. 5, оп. 68, спр. 2, арк. 85, 86.

²² Там же, ф. 277, оп. 26, спр. 10, арк. 8.

²³ Парт. арх. Ворошиловгр. обкому Компартії України, ф. 3634, оп. 1, спр. 143, арк. 8; Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 2378, оп. 2, спр. 120, арк. 96.

нієвими заводами та рядом інших підприємств, а також інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР, Сибірським фізико-технічним інститутом (м. Томськ) і об'єднанням «Механобром» (м. Ленінград) було виконано комплекс робіт по збільшенню строку експлуатації і підвищенню холодостійкості гірничо-металургійного устаткування на промислових підприємствах Міністерства кольорової металургії СРСР. У ході розробки названої проблеми інститут одержав 27 авторських свідоцтв на винаходи. Економічний ефект від впровадження їх результатів становив близько 5 млн. крб ²⁴.

Активно запроваджувалася ця форма наукового співробітництва й у Ждановському металургійному інституті. Кількість науково-дослідних робіт, виконаних на основі комплексних договорів, збільшилася в ньому з 15 у 1972 р. до 24 у 1974 р. ²⁵

З метою прискорення виконання і впровадження результатів науково-дослідних пошуків у виробництво в багатьох вузах республіки практикувалося проведення спільних з виробничниками партійних зборів і засідань парткомів. Так, 29 вересня 1971 р. на засіданні парткому Донецького політехнічного інституту і партбюро шахтоуправління «2-43» комбінату «Торезантрацит» розглядалося питання про дальший розвиток і зміцнення шефських зв'язків обох колективів. На засіданні було підбито підсумки спільної роботи, йшлося про виявлення невикористаних резервів і шляхи дальшого зміцнення співробітництва. Було прийнято рішення про розробку спільного плану організаційної, виробничої, ідейно-виховної і культурно-масової роботи. Позитивну оцінку цієї співдружності дали Донецький і Торезький міськкоми та Донецький обком Компартії України ²⁶.

З ініціативи і під керівництвом Київського міськкому партії стало доброю традицією проводити спільні наради-семінари представників науково-дослідних інститутів, вузів і виробничників. Так, вивчивши на місцях питання впровадження у виробництво наукових розробок академічних установ і вузівських колективів, міський комітет партії провів у лютому 1974 р. нараду-семінар наукового і партійно-господарського активу з метою узагальнення позитивного творчого досвіду і виявлення недоліків, які гальмують процес впровадження досягнень науки у практику ²⁷.

Проведення спільних партійних зборів і засідань парткомів, присвячених питанням впровадження результатів наукових досліджень у виробництво, зміцнення зв'язків вузівської науки з промисловістю міцно увійшло в життя дніпропетровських, харківських та інших вузівських колективів ²⁸.

Партійні організації республіки використовували й таку форму творчого зв'язку наукових та виробничих колективів, як дні науки. Значний позитивний досвід їх проведення було нагромаджено, зокрема, на Харківщині. Харківський міськком партії завчасно розглядав питання про їх проведення і приурочував до днів народження В. І. Леніна, річниць Великого Жовтня, інших свят і дат. Дням науки передували міські наради секретарів парторганізацій вузів, науково-дослідних інститутів і підприємств, де погоджувалися графіки зустрічей вчених

²⁴ Парт. арх. Запоріж. обкому Компартії України, ф. 244, оп. 29, спр. 226, арк. 33—34; Арх. М-ва вищої і серед. спец. освіти УРСР, ф. 4621, оп. 13, спр. 2739, арк. 53 (далі — Арх. МВССО УРСР).

²⁵ Парт. арх. Донс. обкому Компартії України, ф. 3689, оп. 2, спр. 48, арк. 62.

²⁶ Там же, ф. 742, оп. 3, спр. 34, арк. 69, 70, 76.

²⁷ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 5, оп. 60, спр. 4, арк. 71.

²⁸ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 1773, оп. 2, спр. 24, арк. 62—63; ф. 2378, оп. 2, спр. 107, арк. 58, 59, 66; Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 5361, оп. 1, спр. 608, арк. 1, 2, 34.

з трудящими, розв'язувалися інші організаційні питання²⁹. Газета «Красное знамя» систематично друкувала кореспонденції, в яких інформувала своїх читачів про набутий у цій справі досвід роботи³⁰. Про ефективність днів науки свідчило дедалі зростаюче взаємне бажання наукових і виробничих колективів до зміцнення зв'язків на основі договорів про соціалістичну співдружність. Під час проведення днів науки, присвячених 54-й річниці Великої Жовтня і 50-річчю утворення СРСР, народилася нова форма співдружності — вироблення на підприємствах наказів ученим і рекомендацій учених спеціалістам підприємств³¹. Через рік, у листопаді 1972 р., під час днів науки на зустрічах вчених і виробничників вже йшла мова про виконання даних раніше наказів³². Кожна зустріч вчених і виробничників Харківщини свідчила про зміцнення союзу науки і праці. Якщо на початку дев'ятої п'ятирічки під час проведення днів науки було укладено 8 договорів про співдружність, то до початку десятої п'ятирічки їх було вже більш як 350³³.

Дні науки були систематичними також у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській областях. З 1971 р. вони почали проводитися в Миколаївській області, на Кіровоградщині³⁴.

Успішному виконанню планів впровадження досягнень науки і техніки у виробництво сприяло створення при райкомах, міськкомах і обкомах партії комісій та техніко-економічних рад. З ініціативи цих громадських органів учені вузів, науково-дослідних інститутів та інших наукових установ широко залучалися до розв'язання завдань технічного прогресу. Активно працювали комісії сприяння технічному прогресу, наприклад, при Донецькому, Запорізькому та Горлівському, Краматорському і Харківському міськкомах партії³⁵.

При Київському міськкомі партії було створено комісії сприяння впровадженню у виробництво наукових розробок з найважливіших напрямів науково-технічного прогресу, склад яких затверджувався на засіданні бюро міськкому³⁶. Завдяки їх ефективній діяльності тільки в 1975 р. між інститутами і підприємствами було укладено 500 договорів про науково-технічну співдружність³⁷.

Позитивний досвід роботи в цьому плані нагромадила техніко-економічна рада при Жовтневому райкомі Компартії України м. Києва, про що вказувалося, зокрема, на XXV (1974 р.) міській партійній конференції³⁸. Рада вжила конкретних заходів щодо удосконалення співдружності вузів з виробництвом. Так, за рішенням райкому у 1974 р. разом з його промисловим відділом вона перевіряла роботу парткому КПІ в напрямі підвищення ефективності науково-дослідних розробок і дальшого розширення творчих зв'язків з підприємствами району й міста³⁹. У лютому 1975 р. на засіданні бюро райкому партії було затвер-

²⁹ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 69, оп. 42, спр. 141, арк. 126; спр. 148, арк. 136; оп. 43, спр. 21, арк. 19; спр. 45, арк. 50, 51; оп. 44, спр. 36, арк. 7; спр. 14, арк. 20; оп. 45, спр. 18, арк. 12; оп. 46, спр. 24, арк. 36; спр. 39, арк. 8; спр. 52, арк. 1, 2.

³⁰ Див.: Крас. знамя, 1971, 15 апр., 12 окт., 21 нояб.; 1973, 12 нояб.

³¹ Див.: Крас. знамя, 1971, 2 нояб.

³² Див.: Там же, 1972, 22 нояб.

³³ Харьковщина в десятой пятилетке.— Харьков, 1976, с. 72.

³⁴ Парт. арх. Ін-ту історії партії при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 271, арк. 9; спр. 584, арк. 21 (далі — ПА ІІП).

³⁵ Див.: Матвійчук М. М., Остафійчук В. Ф. Роль радянської науки в розвитку науково-технічного прогресу.— К., 1977, с. 21; Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 69, оп. 46, спр. 2, арк. 27.

³⁶ Коммунист Украины, 1971, № 6, с. 15—18; Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 1, оп. 26, спр. 106, арк. 9; оп. 36, спр. 2, арк. 18.

³⁷ Див.: Правда Украины, 1976, 25 янв.

³⁸ Партарх. Київ. обкому Компартії України, ф. 1, оп. 36, спр. 2, арк. 66; Сила творческого содружества.— Киев, 1978, с. 110—111.

³⁹ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 277, оп. 25, спр. 6, арк. 19.

джено розроблену техніко-економічною радою постанову «Про соціалістичну співдружність Київського політехнічного інституту з промисловими підприємствами Жовтневого району», в якій містився цілий ряд заходів, спрямованих на зміцнення цього союзу⁴⁰.

У червні 1975 р. при раді було створено комісію по впровадженню нової техніки. Її члени контролювали хід виконання творчих договорів між ученими і виробничниками й постанови бюро райкому партії «Про закріплення вищих учбових закладів, науково-дослідних і проектно-конструкторських установ за підприємствами району»⁴¹.

Однак, як показала практика, вузам простіше і легше налагоджувати й здійснювати наукові взаємозв'язки з підприємствами всього міста, ніж одного району. Враховуючи це, київська міська партійна організація продовжувала пошук найбільш ефективних форм і методів роботи по впровадженню досягнень науки у виробництво. Результатом його було широке використання комплексних цільових програм розвитку науково-технічного прогресу⁴².

Для прискорення реалізації науково-технічних розробок у виробництво потрібно здійснювати систематичний контроль за цим процесом. Керуючись ленінськими принципами організації і діяльності органів контролю в соціалістичній державі, ХХІV з'їзд КПРС надав право здійснювати його і партійним організаціям учбових закладів⁴³.

Велику роль у розв'язанні завдань науково-технічного прогресу відіграли створені при партійних комітетах вузів комісії по контролю за впровадженням і ефективністю наукових досліджень, налагодженням зв'язку науки з виробництвом. Так, уже навесні 1971 р. така комісія діяла у Дніпропетровському металургійному інституті. За її матеріалами партком вузу прийняв рішення, зобов'язавши ним адміністрацію вжити до 20 серпня 1971 р. заходів по прискоренню впровадження наукових розробок у практику⁴⁴.

Робота цих комісій перебувала в центрі уваги міських і районних комітетів партії. З метою узагальнення нагромадженого ними досвіду в листопаді 1972 р. у Жовтневому районі м. Дніпропетровська було проведено науково-практичну конференцію «Партійний контроль у світлі рішень ХХІV з'їзду КПРС»⁴⁵.

У роки дев'ятої п'ятирічки плідно працювали комісії по контролю за діяльністю адміністрації по впровадженню в практику наукових досліджень у технічних вузах Ворошиловграда⁴⁶, Донецька⁴⁷, Запоріжжя⁴⁸, Києва⁴⁹, Одеси⁵⁰ та інших міст.

Партійні організації вузів республіки постійно вишукували нові шляхи впровадження у виробництво завершених наукових досліджень, використовуючи також свої внутрішні резерви. Так, 5 січня 1971 р. на засіданні парткому КПІ було розглянуто питання про впровадження в практику завершених науково-дослідних розробок, виконаних в інституті. На ньому було дано глибокий аналіз роботи колективу вузу в цьому напрямі, виявлено наявні недоліки і накреслено шляхи прискорен-

⁴⁰ Там же, оп. 26, спр. 17, арк. 1.

⁴¹ Там же, спр. 11, арк. 47.

⁴² Под знаменем лєнінізму, 1984, № 21, с. 20.

⁴³ Див.: Матеріали ХХІV з'їзду КПРС.— К., 1971, с. 110, 235.

⁴⁴ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 42, оп. 31, спр. 112, арк. 33.

⁴⁵ Там же, оп. 34, спр. 65, арк. 15.

⁴⁶ Парт. арх. Ворошиловгр. обкому Компартії України, ф. 3634, оп. 1, спр. 108, арк. 143.

⁴⁷ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 742, оп. 3, спр. 84, арк. 39; ф. 3263, оп. 1, спр. 38, арк. 162; ф. 3689, оп. 2, спр. 48, арк. 61.

⁴⁸ Парт. арх. Запоріз. обкому Компартії України, ф. 244, оп. 29, спр. 203, арк. 68.

⁴⁹ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 277, оп. 26, спр. 17, арк. 21, 33.

⁵⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 218, арк. 126.

⁵¹ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 5351, оп. 1, спр. 586, арк. 9.

ня впровадження наукових досліджень у практику⁵². Було прийнято рішення щомісяця проводити засідання секції парткому інституту по учбово-науковій роботі, де представники партбюро факультетів, відповідалні за наукову роботу, розглядали ці питання разом з проректором по науці.

В інституті працювала служба контролю за впровадженням завершених досліджень. Ще до укладання договору з замовниками обов'язковою умовою висувалося зобов'язання впровадити одержані результати і здійснити техніко-економічне обґрунтування наукових розробок⁵³.

У Львівському політехнічному інституті, крім того, при науково-дослідному секторі працювала технічна група, яка подавала ученим допомогу в прискоренні досліджень шляхом оперативної організації забезпечення їх необхідними матеріалами і устаткуванням, а також здійснювала контроль за впровадженням результатів досліджень у виробництво⁵⁴.

У Дніпропетровському металургійному інституті кафедри щорічно складали плани впровадження науково-дослідних робіт у народне господарство і дослідно-промислової перевірки його результатів. На їх основі складалися загальноінститутські плани⁵⁵.

Всі названі форми партійної роботи вузів сприяли прискоренню впровадження досліджень у практику. Наприклад, у Ждановському металургійному інституті їх кількість збільшилася протягом 1972—1974 рр. майже в 1,5 раза⁵⁶. В Українському заочному політехнічному інституті за три останні роки п'ятирічки було впроваджено у виробництво 70% завершених наукових розробок, що дало економічний ефект 20 млн. крб.⁵⁷

Про кількість впроваджених у народне господарство робіт свідчать дані таблиці, складеної за результатами діяльності вузів МВССО УРСР.

Кількість впроваджених робіт	1971 р.	1972 р.	1973 р.	1974 р.	1975 р.	Всього
Кількість робіт, впроваджених у народне господарство	2165	2208	2269	2444	2600	11 686

Таблицю складено за даними: Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 111, оп. 6, спр. 13, арк. 70; спр. 20, арк. 102; спр. 22, арк. 2; ЦДАЖР УРСР, ф. Р-337, оп. 38, спр. 507, арк. 228; спр. 536, арк. 74; Арх. МВССО УРСР, ф. 4621, оп. 13, спр. 1611, арк. 429.

Таким чином, у 1971—1975 рр. партійні організації технічних вузів УРСР провели значну роботу по підвищенню ролі науки в розвитку народного господарства країни. Її закономірним результатом було дальше зростання і поглиблення творчих зв'язків наукових і трудових колективів. Як правило, найбільш високих результатів по впровадженню нових досягнень науки і техніки у промислове виробництво було досягнуто там, де приділялася велика увага пошуку нових форм і методів у цій справі. Загальний економічний ефект від впровадження у виробництво науково-дослідних розробок, здійснених вузами системи Мінвузу УРСР, досяг у роки дев'ятої п'ятирічки 1,2 млрд. крб. проти, 800 млн. крб., передбачених планом⁵⁸. Багатогранний і цінний досвід, нагромаджений при цьому партійними організаціями республіки, став важливим резервом у подоланні нових рубежів.

⁵² Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 1089, оп. 8, спр. 158, арк. 1—18.

⁵³ Там же, ф. 277, оп. 25, спр. 16, арк. 40; оп. 26, спр. 11, арк. 7.

⁵⁴ Львов. правда, 1974, 9 июля.

⁵⁵ Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 2378, оп. 2, спр. 120, арк. 18.

⁵⁶ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 3689, оп. 2, спр. 48, арк. 60.

⁵⁷ Парт. арх. Харків. обкому Компартії України, ф. 2, оп. 163, спр. 62, арк. 30.

⁵⁸ Парт. арх. Київ. обкому Компартії України, ф. 111, оп. 6, спр. 13, арк. 29; спр. 22, арк. 40.

ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ХАРКІВСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙНО-НАРОДНИЦЬКИХ ГУРТКІВ
У СЕРЕДИНІ 80-х РОКІВ XIX ст.

А. М. КАТРЕНКО (Київ)

Протягом останніх трьох десятиріч видано чимало ґрунтовних монографій, присвячених питанням революційного руху в Росії (середина 60-х — початок 80-х років XIX ст.) За цей час з'явилися публікації документів, спогадів та значна кількість наукових статей¹. Однак діяльність революційних народників після 1883 р. достатньою мірою ще не досліджена². Досі опубліковано лише окремі праці, автори яких прагнули з'ясувати сутність складних соціальних процесів, зв'язаних з переходом від народництва до марксизму, висвітлити деякі напрями роботи народовольців, історію ряду місцевих революційно-демократичних осередків³.

При дальшому дослідженні цієї теми, на наш погляд, необхідно на основі документальних матеріалів розкрити глибину лєнінських положень про те, що різночинці «підхопили, розширили, зміцнили» революційну агітацію своїх попередників, що «їхній зв'язок з народом» став ближчим, що при всій корінній відмінності між народництвом і марксизмом у них є й спільне — «їх захист демократії шляхом звернення до мас», що програми революційних народників зводилися до того, щоб «підняти селянство на соціалістичну революцію проти основ сучасного суспільства», що їх пропаганда мала на меті «пробудження народної революції»⁴.

Автор повідомлення на основі здебільшого архівних документів і спогадів аналізує діяльність двох харківських революційних осередків (середини 80-х років), члени яких називали себе народниками і вважали спадкоємцями ідей колишньої чорнопередільської організації⁵.

На початку 1883 р. у цьому місті сформувався народницький гурток, до складу якого входили Ю. О. Бунін, М. В. Іордан, І. А. Манузаров, О. Ф. Затурський, П. Л. Забалуєв, Д. К. Крижанівський, О. О. Макаренко, Д. І. Ослопов. Про його ідейну спрямованість дають уявлення, передусім, видані ним прокламації, які пройняті революційно-демократичним духом⁶. У відозві «Люде добрі» (18 березня 1883 р.)

¹ Див., зокрема: Итенберг Б. С. Некоторые вопросы изучения революционно-демократического движения пореформенной России.—История СССР, 1978, № 1, с. 168—179; Вандальковская М. Г., Орлик О. В. Историография революционного движения в России. XIX в.—В кн.: Изучение отечественной истории в СССР между XXV и XXVI съездами КПСС.—М., 1982, с. 472—490; Волощенко А. К. Суспільно-політичний рух на Україні 70-х — на початку 80-х років XIX ст. у дожовтневій та радянській історіографії.—Кн.: Історіогр. дослідження в Укр. РСР, 1972, вип. 5, с. 82—92; та ін.

² Троицкий Н. А. «Народная воля» перед царским судом (1880—1894).—Саратов, 1983, с. 50.

³ Варгатюк П. Л., Шморгун П. М. Ще раз про оцінку програми «Російської соціально-революційної групи робітників» у Харкові.—Укр. іст. журн., 1974, № 3, с. 117—122; Група «Освобождение труда» и общественно-политическая борьба в России.—М., 1984; Костин А. Ф. От утопии к науке.—М., 1984; Троицкий Н. А. Царизм под судом прогрессивной общественности. 1866—1895.—М., 1983; Сутырин В. Александр Ульянов.—М., 1971; Катренко А. М. Участь студентів Київського університету в революційному русі Росії (80-ті роки XIX ст.).—Вісн. Київ. ун-ту, 1983, вип. 25, с. 24—34 тощо.

⁴ Лєнін В. І. Пам'яті Герцена.—Повне збір. творів, т. 21, с. 249; Про «Вехи».—Там же, т. 19, с. 165; Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?—Там же, т. 1, с. 253—254; Доповідь про революцію 1905 року.—Там же, т. 30, с. 298.

⁵ Див.: Революционное народничество 70-х годов XIX в.: Сб. документов и материалов. М.: Л., 1965, т. 2, с. 150—154.

⁶ Їх опубліковано в додатку до статті: Сергнєвский Н. «Черный передел» и народники 80-х годов.—Каторга и ссылка, 1931, № 1, с. 50—52.

вказувалися причини злиденного становища селян і називалися їх експлуататори: «Пани з полупанками деруть..., цар через станових та справників «останню свитину з каліки знімає». Автори підкреслили єдність інтересів царя, поміщиків та чиновників. З метою розвіяти міражні надії на царську «милість» вони зробили необхідне пояснення: імператор дав «волю» лише тому, що боявся «бунтів народних», які вибухнули перед реформою 1861 р. Він залишив землю поміщикам, бо знав, що й вільна людина « без землі все ж таки робитиме на панів так само, як кріпак». Народні маси, наголошувалося у цьому документі, можуть здобути землю й волю тільки в боротьбі⁷. Відозва «Російському народу» (3 квітня 1883 р.) якоюсь мірою перегукувалася з попередньою. У 1861 р., говорилося в ній, «землі дали мало, а волю таку, що гірше неволі». Автори вказували на марність сподівань селян на те, що незабаром Олександр III дасть їм землю. Не слід вірити царю, за наказом якого кожної осені січуть мужиків і женуть на каторгу ходаків⁸.

Отже, обидві листівки закликали народні маси об'єднатися й повалити існуючий та встановити новий лад, де землі, фабрики, заводи перейдуть у колективну власність, а управління ними здійснюватиметься громадою. Проте в них лише в загальному плані накреслено розстановку класових сил (визискувачі і гноблені), шляхи боротьби з експлуататорами, а також риси майбутнього справедливого суспільства. Вони не містили навіть згадки про історичну місію робітничого класу.

Прокламація «Російській громадськості» (3 квітня 1883 р.) була адресована інтелігенції. В ній зазначалося, що під лозунгом «Земля і воля» йшла героїчна боротьба революціонерів проти царського уряду, поміщиків і куркулів. Ліберальні ж інтелігентські кола «з холопським страхом схиляли голови перед ...деспотом». Автори підкреслили, що уряд санкціонував беззаконня, насильство та свавілля властей і нічого не зробив для народу. В листівці містився заклик до представників передової громадськості «покінчити з рабським мовчанням»⁹.

«Група,—писав у своїх спогадах І. А. Манучаров,— належала до чорнопередільських залишків»¹⁰. Про революційно-народницьку орієнтацію гуртка свідчить також «Програма дій гуртка робітників народників». Проект її написав Ю. О. Бунін, а доповнили О. О. Макаренко, М. В. Іордан, Д. К. Крижанівський та ін. Доопрацьований примірник цього документа жандарми виявили під час обшуку на квартирі О. О. Макаренка¹¹. Свідченням того, що члени організації більше схилялися до основних ідей «Програми Народної партії», є також друкована брошура Ю. О. Буніна «Деякі слова про минуле російського соціалізму і завдання інтелігенції»¹². Вона є доказом ще й того, як шляхом критичного розгляду основних положень програмних документів революційних народників, у тому числі народовольців і чорнопередільців, і порівняння їх із соціально-економічними й політичними умовами царської Росії гуртківці намагалися виробити більш точні теоретичні настанови. Проте їх пошуки ще не виходили за межі утопічного соціалізму. Очевидно, наслідком тривалих роздумів, дискусій і обговорень у гуртку і поза ним став також новий «Проект організації Народної партії», написаний Ю. О. Буніним¹³.

Важливе значення мала й організація нелегальної друкарні. З цією метою збиралися кошти. Про це, зокрема, свідчить «Листок для збиран-

⁷ ЦДІА СРСР, ф. 1410, оп. 1, спр. 477, арк. 11.

⁸ Там же, арк. 14.

⁹ Там же, арк. 4.

¹⁰ Манучаров І. Мой процесс.— Былое, 1906, № 7, с. 48.

¹¹ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 85, спр. 10943, арк. 39, 39 зв., 65 зв., 66.

¹² Оpubліковано в додатку до статті: Сергієвський Н. Народничество 80-х годов.— В кн.: Историко-революционный сборник.— М.: Л., 1926, с. 187—203.

¹³ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 85, спр. 10924, арк. 92.

вказувалися причини злиденного становища селян і називалися їх експлуататори: «Пани з полупанками деруть..., цар через станових та справників «останню свитину з каліки знімає». Автори підкреслили єдність інтересів царя, поміщиків та чиновників. З метою розвіяти міражні надії на царську «милість» вони зробили необхідне пояснення: імператор дав «волю» лише тому, що боявся «бунтів народних», які вибухнули перед реформою 1861 р. Він залишив землю поміщикам, бо знав, що й вільна людина « без землі все ж таки робитиме на панів так само, як кріпак». Народні маси, наголошувалося у цьому документі, можуть здобути землю й волю тільки в боротьбі⁷. Відозва «Російському народу» (3 квітня 1883 р.) якоюсь мірою перегукувалася з попередньою. У 1861 р., говорилося в ній, «землі дали мало, а волю таку, що гірше неволі». Автори вказували на марність сподівань селян на те, що незабаром Олександр III дасть їм землю. Не слід вірити царю, за наказом якого кожної осені січуть мужиків і женуть на каторгу ходаків⁸.

Отже, обидві листівки закликали народні маси об'єднатися й повалити існуючий та встановити новий лад, де землі, фабрики, заводи перейдуть у колективну власність, а управління ними здійснюватиметься громадою. Проте в них лише в загальному плані накреслено розстановку класових сил (визискувачі і гноблені), шляхи боротьби з експлуататорами, а також риси майбутнього справедливого суспільства. Вони не містили навіть згадки про історичну місію робітничого класу.

Прокламація «Російській громадськості» (3 квітня 1883 р.) була адресована інтелігенції. В ній зазначалося, що під лозунгом «Земля і воля» йшла героїчна боротьба революціонерів проти царського уряду, поміщиків і куркулів. Ліберальні ж інтелігентські кола «з холопським страхом схиляли голови перед ...деспотом». Автори підкреслили, що уряд санкціонував беззаконня, насильство та свавілля властей і нічого не зробив для народу. В листівці містився заклик до представників передової громадськості «покінчити з рабським мовчанням»⁹.

«Група,—писав у своїх спогадах І. А. Манучаров,— належала до чорнопередільських залишків»¹⁰. Про революційно-народницьку орієнтацію гуртка свідчить також «Програма дій гуртка робітників народників». Проект її написав Ю. О. Бунін, а доповнили О. О. Макаренко, М. В. Іордан, Д. К. Крижанівський та ін. Доопрацьований примірник цього документа жандарми виявили під час обшуку на квартирі О. О. Макаренка¹¹. Свідченням того, що члени організації більше схилялися до основних ідей «Програми Народної партії», є також друкована брошура Ю. О. Буніна «Деякі слова про минуле російського соціалізму і завдання інтелігенції»¹². Вона є доказом ще й того, як шляхом критичного розгляду основних положень програмних документів революційних народників, у тому числі народовольців і чорнопередільців, і порівняння їх із соціально-економічними й політичними умовами царської Росії гуртківці намагалися виробити більш точні теоретичні настанови. Проте їх пошуки ще не виходили за межі утопічного соціалізму. Очевидно, наслідком тривалих роздумів, дискусій і обговорень у гуртку і поза ним став також новий «Проект організації Народної партії», написаний Ю. О. Буніним¹³.

Важливе значення мала й організація нелегальної друкарні. З цією метою збиралися кошти. Про це, зокрема, свідчить «Листок для збиран-

⁷ ЦДІА СРСР, ф. 1410, оп. 1, спр. 477, арк. 11.

⁸ Там же, арк. 14.

⁹ Там же, арк. 4.

¹⁰ Манучаров І. Мой процесс.— Былое, 1906, № 7, с. 48.

¹¹ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 85, спр. 10943, арк. 39, 39 зв., 65 зв., 66.

¹² Оpubліковано в додатку до статті: Сергневський Н. Народничество 80-х годов.— В кн.: Историко-революционный сборник.— М.: Л., 1926, с. 187—203.

¹³ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 85, спр. 10924, арк. 92.

ня пожертвувань на друкарню Народної партії», виявлений жандармами під час обшуків. Там було записано, що 28 осіб внесли 74 крб. Три аналогічних «Листки» поліція конфіскувала під час арешту І. А. Манушарова. За даними двох з них було зібрано ще 212 крб.¹⁴ Як виявилось, друкарня, що розташовувалася в квартирі М. В. Іордана у будинку № 29 на Новомосковській вулиці, і яку знайшла поліція, була невеликою, але мала все необхідне для роботи¹⁵. В ній друкувалися розглянуті вище прокламації, брошура Ю. О. Буніна, а також було передруковано «Програму Народної партії», брошуру В. Є. Варзара «Хитра механіка» та ін.¹⁶ Гуртківці мали намір опублікувати й ряд нових праць. Значна кількість рукописів, захоплених жандармами в приміщенні друкарні, дає підстави припустити, що члени організації планували видавати свій періодичний орган¹⁷.

Вони придбали багато книжок революційного змісту, які використовували в агітаційній роботі, а також при підготовці власних праць. Серед них були чорнопередільські, народовольські газети, прокламації, брошури, випущені ще в 1881—1882 рр. у Харкові, нелегальні листівки, примірник поеми «Сон» Т. Г. Шевченка, надрукований на гектографі. Завдяки зв'язкам з революціонерами з інших міст країни члени гуртка одержували нові революційні видання: повідомлення «Про видання бібліотеки сучасного соціалізму» в Женеві (від 25 вересня 1883 р.); відозву «Російській молоді від Московської центральної загальностудентської спілки» (від 17 грудня 1883 р.), «Програму Вісника Народної волі» (від 22 червня 1883 р.). П. Л. Забалуєв, який 16 грудня 1883 р. приїхав додому із Москви на канікули, привіз літографовані зошити з працею «Що таке заробітна плата і як вона визначається» (популяризація ідей «Капіталу» К. Маркса), брошуру Г. В. Плеханова «Соціалізм і політична боротьба», третю книгу женецької серії «Російська соціально-революційна бібліотека» з «Маніфестом Комуністичної партії», а також уривок з твору К. Маркса «Громадянська війна у Франції» і «Статут Міжнародного товариства робітників». Примірник «Маніфесту Комуністичної партії», надрукований на гектографі, жандарми виявили під час обшуку у приміщенні, де знаходилася друкарня¹⁸. Члени харківського народницького гуртка, вивчаючи і використовуючи праці основоположників наукового комунізму для викриття несправедливості тогочасного суспільного ладу, все ж таки ще не висували питань про використання головних положень марксистської теорії для оцінки тенденції соціально-економічного розвитку Росії і визначення перспектив розгортання класової боротьби в країні.

Головною рушійною силою майбутньої народної революції вони вважали селянські маси. Разом з тим важливу роль у її здійсненні, вони відводили і робітникам. Тому було посилено увагу до пропагандистської роботи серед пролетарів міста. Про це передусім свідчила підготовлена революціонерами вищезгадана «Програма дій гуртка робітників народників». Ось як в узагальненому вигляді виклав її зміст прокурор Харківської судової палати: «Найближчими цілями такого гуртка визнається поширення соціалістичних ідей; утворення гуртків робітників для набуття елементарних наукових знань; влаштування робітничої бібліотеки, каси, квартир; розповсюдження робітничих видань; роз'яснення робітникам їх взаємовідносин з начальством; керівництво робітниками під час заворушень у їх середовищі; відрядження деяких осіб на село для пропаганди і, нарешті, захист себе від адміністративно-поліцейського свавілля»¹⁹.

¹⁴ Там же, спр. 10943, арк. 33 зв., 36.

¹⁵ Там же, арк. 27, 27 зв., 28, 40 зв., 42.

¹⁶ Там же, арк. 29—30 зв., 38 зв., 39.

¹⁷ Там же, арк. 32—33 зв.

¹⁸ Там же, спр. 10943, арк. 30—31, 36, 38 зв.

¹⁹ Там же, арк. 66.

Вони продовжували вести пропаганду в робітничому гуртку, який виник ще влітку 1882 р. До його складу входили І. Д. Веденєв, С. О. Бронштейн і В. І. Соколов. Революціонери знайомили їх з матеріалами газет «Зерно», «Черный передел» та «Рабочей газеты». Систематичні заняття з ними, починаючи з вересня 1882 р., проводив О. Ф. Затурський. Він розповідав їм про історію Росії, читав праці М. В. Шелгунова «Пролетаріат у Франції та Англії», М. Л. Михайлова «Асоціації» тощо. У зв'язку з його від'їздом у лютому 1883 р. учасники керованого ним гуртка поповнили ряди іншої організації (Я. Бібіков, В. Соколов та ін.), в якій пропагували О. О. Макаренко й П. Л. Забалуєв. На сходках читали, зокрема, «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса. В квітні 1883 р. на базі цього гуртка було утворено новий у складі І. Д. Веденєва, С. О. Бронштейна, В. І. Соколова, К. Свинцова, К. Алікіна. Заняття з ними вів О. Ф. Затурський, який повернувся до Харкова. Серед членів цього гуртка пропаганду вели М. А. Мерхальов та Д. К. Крижанівський (до грудня 1883 р.). В той же час сформувався ще один робітничий осередок (Я. С. Рябокін, С. Крутіков, І. Радченко, А. Бойко). Робітники знайомилися з працями, в яких розглядалися питання розвитку капіталізму в Росії, з творами Г. І. Успенського, М. Є. Салтикова-Щедріна. У травні 1883 р. вони допомогли розповсюдити прокламації «Російському народу» і «Російській громадськості». Коли друкарське устаткування перевезли на квартиру М. В. Іордана, члени його осередка приєдналися до народовольця О. М. Макаревського, який читав їм лекції освітнього характеру з історії та економіки²⁰.

Члени харківських народницьких гуртків у 1883 р. мали контакти з полтавською групою молоді, яка поділяла ідеї «Програми Народної партії». Активну пропагандистську й організаційну роботу в дусі цієї програми ще з осені 1882 р. розгорнув у Полтаві С. М. Велецький. Пізніше, в 1889., він згадував, що на початку 80-х років «потрапив у коло людей, схильних розвивати молодь у соціально-революційному напрямі». Вплив їх був настільки сильним, що «я став одним з діяльних членів гуртка «саморозвитку», організованого в Харкові Павлом Забалуєвим»²¹. Познайомившись з робітниками Полтавської залізничної майстерні Д. П. Черкашеним, С. Ю. Погореловим, Д. І. Санцевичем, П. П. Яновським, Г. Марковим, С. М. Велецький порадив їм читати книги і закликав «влаштувати сходки та розвивати народ». На першій з них, 8 жовтня 1882 р., він мав з ними розмову про «общинні фабрики і заводи та способи винагородити праці на них». На наступних зборах пропагандист говорив робітникам про те, що вони «зібрались..., щоб спільно обговорити питання поліпшення життя майстрових, робітників і взагалі трудового народу». Деякі робітники під впливом С. М. Велецького підключилися до пропагандистської роботи, почали виконувати його окремі доручення. Так, Д. І. Санцевич пояснював своїм товаришам по роботі причини їх тяжкого становища, згадував про «нерівномірність винагородити праці», важливість згуртування трудівників тощо. У грудні 1882 р. С. М. Велецький запропонував Д. І. Санцевичу розповсюдити в місті кілька примірників газети «Зерно» та поеми Т. Г. Шевченка «Сон». Він звернувся до Д. П. Черкашенкова та С. Ю. Погорелова з проханням збирати кошти для потреб «Народної партії», поширювати революційні ідеї серед робітників.

На початку лютого 1883 р. у залізничних майстернях Полтави почав працювати обдарований робітник-пропагандист С. О. Ткаченко, який раніше належав до одного з робітничих гуртків у Харкові. Він та С. М. Велецький, а також І. О. Соколов, П. О. Іванищенко, Х. Г. Щер-

²⁰ Веденєв И. В харьковских революционных кружках 1882—89 гг.: (Воспоминания).— Летопись революции, 1923, № 5, с. 98, 100, 101; Макаревский А. Революционный Харьков в 1882—85 гг.— Там же, с. 67.

²¹ ЦДА СРСР, ф. 1405, оп. 90, спр. 10847, арк. 87 зв.

бань і Д. Ф. Журавель вели роз'яснювальну роботу серед пролетарів. На сходках пропагандисти розкривали сутність поглядів народників, читали революційні видання, зокрема «Програму Народної партії» та іншу «тенденційну» літературу. Вони наголошували на тому, що необхідно організувати народницькі гуртки, відстоювали думку «про необхідність ходити по селах, довідуватися про потреби народу, пояснювати йому, чого він повинен добиватися, намовляти його на повстання».

Робітники знайомилися з революційними виданнями не тільки на сходках, а й самостійно. Одержуючи їх від С. М. Велецького чи С. О. Ткаченка, вони обмінювалися ними між собою. Частина нелегальної літератури надходила з Харкова. Звідти одержано листівки «Люде добрі», «Російській громадськості», які було розповсюджено в Полтаві у травні 1883 р.²²

Пропагандистсько-агітаційна діяльність революційних народників серед робітників об'єктивно виходила за межі їх програмних настанов. Вона втрачала допоміжне призначення, як це було в 70-х роках, і набувала характеру цілеспрямованої, самостійної дії. Революціонери-різничинці прищеплювали пролетарям радикальні демократичні ідеї, залучали їх до боротьби проти самодержавства, експлуататорів, пробуджували інтерес до ідей соціалізму, хоча й тлумачили їх в народницькому дусі. Наукового розуміння ролі й значення робітничого класу в революції, яка назрівала в країні, у світоглядних установах революційних народників, у тому числі харківських, не було.

У січні 1884 р. революційно-народницький гурток, про який йшла мова вище, розгромили жандарми. Наприкінці 1884 р. прокотилася хвиля погромів підпілля у зв'язку з арештом Г. О. Лопатіна, який разом з іншими народовольцями прагнув відновити центр «Народної волі». Але й після цього різничинці не припинили своєї діяльності.

У 1885 р. сформувався новий гурток революційних народників, до складу якого ввійшли С. П. Балабуха, Л. П. Лойко, М. В. Рклицький, П. А. Грабовський, М. А. Мерхальов, М. А. Голосов, П. Т. Яворський. Вони налагоджували свою роботу в міру зміцнення зв'язків між представниками революційно-демократичної молоді, які проживали в місті або ж прибували туди. В травні до Харкова приїхав П. А. Грабовський, а влітку — Л. П. Лойко. Члени організації вважали себе революціонерами-народниками²³. На допиті Павло Арсенович заявив, що з «поглядами «народницької» партії ознайомився наприкінці 1881 р. і що кожна чесна людина повинна «прагнути до кращого майбутнього, вважаючи ідеалом цього майбутнього той порядок громадського устрою, який у науці називається соціалізмом». Новий лад, говорив він, «буде результатом цілого перевороту спочатку у сфері думки». Тому на шляху до нього головне завдання насамперед полягає у «пропаганді народницьких ідей»²⁴.

Погляди гуртківців відбилися також у прокламаціях «Російський народ», «Слово до народу», написаних і віддрукованих гектографським способом наприкінці 1885 — на початку 1886 рр. За змістом вони дуже подібні. Фактично друга є розширеним варіантом першої, але в деяких місцях вони доповнюють одна одну²⁵. В цих документах йдеться про грабінницьку сутність реформи 1861 р., яскраво змальовано злиденне становище безземельного селянства й робітників, переконливо показано несправедливий характер існуючого ладу. Авторні їх певною мірою усвідомлювали окремі соціально-економічні зміни, які відбувалися в кра-

²² Там же, оп. 83, спр. 11168, арк. 21—26.

²³ Там же, оп. 87, спр. 10147, арк. 79 зв., 80.

²⁴ Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях.— К., 1965, с. 55, 101.

²⁵ Там же, с. 66—74.

їні у пореформений період. Цар, підкреслювалося в прокламаціях, здійснив реформу, оскільки був наляканий «селянськими бунтами». Готуючи її, він прислуховувався не до вимог трудящих мас, а до голосу поміщиків, які «зробили все, щоб народу якомога менше землі дісталось». Урядові кола нічого не зробили для поліпшення умов життя робітників. Розкривши на конкретних прикладах наївність віри народу в «царську милість», автори зазначили, що у своїй боротьбі за краще життя він може покладатися на соціалістів. Народні маси повинні виступити одним фронтом, за їх допомогою швидше скинути з себе ярмо експлуатації. Отже, ці листівки було написано з революційно-демократичних позицій. Головне завдання їх полягало в тому, щоб готувати трудящих — селян і робітників — до повстання проти самодержавства.

Гурток народників опублікував також прокламацію «До російської інтелігенції» (19 лютого 1886 р.), в якій засуджувалися пасивність, бездіяльність тих представників інтелігенції, які не виконували заповітів своїх великих учителів — М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова та інших революційних демократів. У ній містився заклик знову стати на шлях боротьби за справедливі ідеали, ліквідацію політичного безправ'я в країні ²⁶.

У підготовці цих пропагандистських матеріалів взяли участь майже всі члени гуртка. За словами С. П. Балабухи, їх було видано «не менш як 1000 примірників». Гуртківці надрукували (на гектографі) працю А. Шеффле «Сутність соціалізму» й брошуру «1861—1886 рр.». Щодо авторства і місця написання останньої, то С. П. Балабуха під час допиту заявив, що вона «створена не в Харкові, але за участю кількох осіб», які проживають в місті ^{26а}. Прокламації та інші видання розмножувалися на гектографі у лісовій сторожці за 12 верст від Харкова. Там за дорученням С. П. Балабухи, М. А. Мерхальова та інших це робили учні Дергачівського землеробського училища С. П. Мазуренко і С. М. Дзюбенко ²⁷. Прокламації «Російський народ!» і «Слово до народу» було розкидано у різних районах Харкова в ніч із 17 на 18 лютого 1886 р. В лютому та березні разом з листівкою «До російської інтелігенції» вони були розіслані поштою в деякі губернії Росії та України. Їх адресатами були здебільшого селяни ²⁸.

Оцінка членами гуртка власних ідейних переконань, зміст виданих ними прокламацій, а також коло тих, на кого вони були розраховані, — все це свідчило про їх палке бажання боротися в ім'я інтересів народу, діяти в його середовищі. М. В. Рклицький писав, що «лише міцна віра у соціалістичну правду, як в ідеал і щастя людей, могла підтримувати енергію... політичних борців...» ²⁹. Особливу увагу вони приділяли трудящому селянству, яке визнавали основною силою майбутньої революції. Л. П. Лойко згадувала, що гуртківці надавали більшого, ніж народовольці, значення роботі серед останнього, заперечували терор і не вірили в можливість захоплення політичної влади групою революціонерів. Вона писала: «Ми думали, що, тільки спираючись на широкий маси робітників і селян, можна захопити і втримати владу» ³⁰. Вони передбачали розгорнути агітацію і серед робітників. Але їх погляд на пролетаріат лишався народницьким: він був для них лише частиною експлуатованого народу, а не головною силою, яка покликана історією очолити

²⁶ Весн. Нар. воли, 1886, № 5, раз. 2, с. 133—136; ЦДІА СРСР, ф. 1410, оп. 1, спр. 528, арк. 1—2.

^{26а} ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 87, спр. 10147, арк. 79 зв., 80; Сергневский Н. «Черный передел» и народники 80-х годов, с. 44.

²⁷ Лойко Л. От «Земли и воли» к ВКП(б), 1877—1928: Воспоминания.— М.: Л., 1929, с. 62—63; Мазуренко С. От «Черного передела» до Коммунистической партии.— Пути революции, 1926, № 2—3.

²⁸ ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 87, спр. 10147, арк. 65.

²⁹ Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях, с. 174—175.

³⁰ Лойко Л. Указ. соч., с. 63.

боротьбу трудящих за революційно-демократичні й соціалістичні перетворення у суспільстві.

В умовах безперервних переслідувань з боку жандармів діяльність харківського народницького гуртка серед селянства знайшла свій вияв лише у зверненнях до нього через прокламації. Гуртківці не встигли встановити також міцні зв'язки з робітниками. Все ж такі мемуари М. В. Рклицького та І. Д. Веденьєва свідчать про те, що дехто з революціонерів підтримував контакти з робітничим гуртком, який існував тривалий час (ним продовжував керувати Д. К. Крижанівський)³¹.

Вони вели пропагандистську роботу серед інтелігенції, студентів та учнівської молоді. П. А. Грабовський на допиті заявив, що одержував, зберігав і передавав для читання іншим такі революційні видання, як «Народная воля», «Черный передел», «Зерно», «Рабочая газета», а також вів з ними розмови з питань програми народників³². Вони займалися з членами самоосвітнього учнівського гуртка (С. П. Мазуренко, С. М. Дзюбенко, І. Ф. Шепеленко та ін.), що існував у землеробському училищі в Дергачах (поблизу Харкова). Члени останнього вивчали революційну літературу, а згодом, як уже зазначалося вище, допомагали розповсюджувати пропагандистські матеріали. Деякі учениці фельдшерської школи та повивального училища взяли участь у здійснюваних народницьким гуртком практичних заходах. Серед них були К. І. Трипольська, Є. О. Левченко, Д. Й. Богатько та ін. На квартирі перших двох під час обшуку жандарми виявили надруковану на гектографі брошуру «1861—1886 рр.», прокламації «Слово до народу» та «До російської інтелігенції»³³.

Гуртківці залучили до виконання певних завдань і учнів Кременчуцького технічного училища О. С. Уса та І. Ф. Піщанського. Останні на початку 1886 р. установили зв'язки з ними через П. А. Грабовського, який на той час уже служив рядовим у 62-му піхотному батальйоні в м. Валки Харківської губернії. Павло Арсенович дав їм рекомендаційного листа до ряду членів гуртка. 2 березня вони зустрілися з Л. П. Лойко. Спочатку їм порадили прочитати твори М. О. Добролюбова, М. Є. Салтикова-Щедріна та ін., а згодом прагнули ознайомити з основними положеннями вчення революційних народників. За словами О. С. Уса, Л. П. Лойко, вважаючи його та І. Ф. Піщанського «недосвідченими і недостатньо ознайомленими з цілями соціалістичної партії», звернулася з проханням до М. В. Рклицького дати їм популярну брошуру з цієї теми. О. С. Ус та І. Ф. Піщанський ще кілька разів приїздили до Харкова, де здебільшого одержували нелегальні видання, читали цю літературу й розповсюджували її серед учнів училища. 23 березня 1886 р. вони отримали 64 примірники відозви «Слово до народу», запаковані в конверти. Листи було вкинуто у поштові скриньки³⁴.

П. А. Грабовський, який залишався членом гуртка, розпропагував старшого фейерверкера А. С. Уса (брата О. С. Уса). За його дорученням, останній вніжджав до Харкова, де одержав заборонені книги. Під час обшуку на його квартирі жандарми знайшли «Пояснювальну записку» колишнього чорнопередільця П. Б. Аксельрода до «Програми Народної партії» і рукопис останньої, а також брошуру «Деякі слова про минуле російського соціалізму і завдання інтелігенції»³⁵.

Революціонери-народники мали співчуваючих і помічників серед частини студентів, які, хоч і не брали активної участі в їх діяльності,

³¹ Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях, с. 174, 175; Веденъев И. В харьковских революционных кружках 1882—89 гг., с. 102.

³² Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях, с. 65.

³³ ЦДА СРСР, ф. 1405, оп. 87, спр. 10147, арк. 76.

³⁴ Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях, с. 99, 100; ЦДА СРСР, ф. 1405, оп. 87, спр. 10147, арк. 71 зв., 72 зв., 74.

³⁵ ЦДА СРСР, ф. 1405, оп. 87, спр. 10147, арк. 71 зв., 73 зв., 74.

але робили їм деякі послуги. Так, коли виникла загроза арешту, М. В. Рклицький частину архіву гуртка передав на зберігання студенту Є. Т. Яременку. Члени організації намагалися встановити контакти з демократично настроєними студентами, яких власті вислали з Харкова за причетність до революційного руху, зокрема з В. О. Лісовським і О. О. Манучаровим. Вони розповсюдили в Орлі (місці, визначеному властями для їх перебування) прокламації «Слово до народу», «До російської інтелігенції». Член організації М. А. Голосов листувався з учасником гуртка, що діяв у Новозибкові Чернігівської губернії³⁶. Харківську народницьку організацію (С. П. Балабуха та ін.) жандарми розгромили наприкінці квітня 1886 р.³⁷

Отже, члени харківських революційно-народницьких гуртків надавали великого значення агітаційно-пропагандистській роботі серед трудящих. Особливі надії вони покладали на друковане й усне слово. Найвагомим у їх діяльності було те, що вони підтримували революційно-демократичні традиції у визвольному русі. Боротьба народників проти самодержавства у 80-ті роки не припинилася, хоч і мала тенденцію до згасання. Основою їх теоретичних поглядів і надалі залишався бойовий революційний демократизм як вияв прагнень широких народних мас, насамперед трудового селянства, успадкований від їх попередників.

³⁶ Там же, арк. 76, 76 зв., 77 зв., 84.

³⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 3-є діл-во, оп. 82, спр. 92, арк. 27 зв.—31; спр. 7, арк. 9—10, 11—13 зв.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ТА СПРОБИ ЇЇ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ПОЛІТОЛОГАМИ ФРН

Н. С. ПАПЕНКО (Київ)

Одним з активних загонів міжнародного комуністичного руху держав капіталу є, як відомо, Німецька комуністична партія — бойовий авангард усіх трудящих Федеративної Республіки Німеччини, законна спадкоємиця заснованого К. Марксом і Ф. Енгельсом Союзу комуністів, революційної соціал-демократії, союзу «Спартак» та Комуністичної партії Німеччини — партії Карла Лібкнехта, Рози Люксембург й Ернста Тельмана.

З першого дня свого створення Німецька компартія виступила за здійснення безпосередніх соціально-економічних та політичних вимог трудящих, на захист їх демократичних прав і свобод. Сказані К. Лібкнехтом ще в 1914 р. слова про те, що головний ворог німецького народу знаходиться в Німеччині (це — німецький імперіалізм, німецька воєнна партія, німецька таємна дипломатія), не втратили своєї актуальності й нині. Ворогом народу ФРН й сьогодні є західнонімецький імперіалізм, агресивні сили, об'єднані у воєнно-промисловий комплекс, реакційна верхівка ХДС/ХСС.

У своїй теоретичній і практичній діяльності західнонімецькі комуністи спираються на ленінську методологію аналізу імперіалізму. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що агресивність, прагнення до панування, насильства, реакції та заперечення демократії, повсюдний розвиток вояччини кореняться в самій сутності імперіалізму, вплива-

ють з економічних, корінних його властивостей¹. Саме тому через усі програмні документи і практичну діяльність НКП червоною ниткою проходить ідея усунення капіталізму — оплоту реакції й агресії, головного джерела мілітаризму і реваншизму. «В умовах сучасного капіталізму, — зазначають у праці «Проблеми стратегії антімонополістичної боротьби» відомі діячі Німецької комуністичної партії В. Гернс і Р. Штайгервальд, — об'єктивно необхідно сконцентрувати всю силу на боротьбу проти монополістичного капіталу, бо монополії й сьогодні є вирішальною базою і становим хребтом капіталістичного суспільства»², якому притаманні економічні кризи і безробіття. Західнонімецькі комуністи неодноразово підкреслювали, що всі спроби уряду згладити кризові цикли та розв'язати такі завдання, як забезпечення стабільності цін, високого ступеня зайнятості й збалансованості платіжного балансу при безперервному економічному зростанні — безрезультатні³⁻⁴. НКП перша відзначила наступ нової циклічної кризи, яка збіглася із загостренням цілого ряду суперечностей і кризових процесів, що більш або менш швидко розвивалися у країні з кінця 60-х — на початку 70-х років (такіх, як інфляція, енергетична і валютна кризи, нестійкість зовнішньоекономічних відносин), з глибокими змінами у структурі зайнятості робітників в ряді галузей промисловості. Важливою стороною теоретичної діяльності Німецької комуністичної партії стало також з'ясування неспроможності антикризової політики буржуазних партій, основне намагання яких — звинуватити в розвитку кризи «надмірні вимоги робітничого класу». Полеміка західнонімецьких комуністів з цього питання велася на сторінках їх центральної друкованого органу — газети «Унзер цайт», яка писала, що інфляція, знизивши доходи населення, скоротила темпи зростання суспільного споживання, сприяючи тим самим поглибленню кризових явищ. Антикризова програма НКП являла собою реальну альтернативу імперіалістичному варіанту виходу з кризи, спрямованого на охорону панування монополій і тому неспроможного дати загальне розв'язання назрілих проблем суспільного розвитку ФРН. Відзначаючи тісний зв'язок між поточними й перспективними завданнями, Голова Німецької компартії Г. Міс підкреслював: «Ми не хочемо проводити розділювальну риску між нашими сучасними і перспективними цілями, між програмою-мінімум і програмою-максимум»⁵.

Партія вважає, що будь-яка антімонополістична акція, будь-яке досягнення робітничого класу, які зумовлюють поліпшення його соціально-економічного та правового становища, створюють сприятливі умови для зміцнення його позицій у майбутньому, для соціалістичних перетворень. Члени НКП завжди активно підтримують робітників, усіх трудящих в їх наполегливій боротьбі проти влади капіталу. Так, наприклад, коли на одному з великих суднобудівних і ремонтних підприємств ФРН — гамбурзькій верфі «Ховальдс-верке дойче верф А» її колектив (3 тис. чол.) у вересні 1983 р. оголосив внаслідок звільнення 1 тис. 354 чол. страйк, комуністи були в його перших рядах⁶.

Особливо важливого значення Німецька комуністична партія надає врахуванню насущних потреб робітничого класу, захист яких неможливий без висунення цілісної економічної програми. Одним з центральних її пунктів є боротьба з безробіттям, за повну зайнятість трудящого насе-

¹ Див.: Ленін В. І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму. — Повне зібр. творів, т. 27, с. 365—366; Ленін В. І. Про карикатуру на марксизм. — Там же, т. 30, с. 89; Ленін В. І. Імперіалізм і розкол соціалізму. — Там же, с. 155; Ленін В. І. Пролетарська революція і ренегат Каутський. — Там же, т. 37, с. 235—236.

² Germs W., Steigerwald R. Probleme der Strategie des antimonopolistischen Kampfes. — Frankfurt am Mein, 1977, S. 45.

³⁻⁴ Priewe J. Es gibt keinen krisenreich kapitalismus. — Marxist. Blätt., 1972, N 4, S. 15.

⁵ Marxist. Blätt., 1976, N 1, S. 1.

⁶ Трудящиеся Западной Европы отстаивают свои жизненные права. — Правда, 1983, 16 сент.

лення. 6-й пленум Правління НКП (лютий, 1975 р.), висунувши обширну програму боротьби з безробіттям, накреслив ряд нових заходів для її ліквідації. Зокрема, йшлося про заборону в законодавчому порядку масових звільнень; про покладення на підприємця обов'язку в разі звільнення робітника (або службовця) забезпечити його рівноцінною роботою; про скорочення робочого тижня і надурочних робіт без втрати у зарплаті; збільшення відпустки при повній компенсації заробітної плати; зниження пенсійного віку⁷. Комуністи підраховали, що скорочення робочого тижня лише на 1 годину сприятиме створенню 650 тис. робочих місць. Збільшення тривалості відпустки на 1 день підвищить зайнятість ще на 100 тис. чол. Подібних результатів можна досягти також при зниженні пенсійного віку й запровадженні обов'язкової 10-річної освіти⁸. Істотно скоротити безробіття могла б і реалізація заходів, розроблених НКП у рамках енергетичної програми. Ці заходи були спрямовані насамперед проти дальшого використання нафти як основної енергетичної сировини. Позиція комуністів у цій галузі зводилася до необхідності максимального використання насамперед кам'яного вугілля для потреб паливно-енергетичного комплексу⁹.

Наявність у країні безробіття впливає на визначення розмірів заробітної плати робітників і службовців. «Резервна армія праці служить підприємцям засобом тиску й відіграє істотну роль під час тарифних переговорів про розміри заробітної плати»¹⁰, — відзначали західнонімецькі комуністи Й. Гольдберг і Х. Юнг. Альтернатива комуністів ФРН натиску монополій — активна політика в галузі зарплати, яка сприяє зростанню купівельної спроможності мас і є, безперечно, «важливою вимогою кон'юнктурної політики, яка служить інтересам робітничого класу»¹¹. Роз'яснюючи причини відмови монополій підвищити заробітну плату трудящим, комуністи, зокрема, референт з питань роботи на підприємствах Г. Блум, вказували, що це не єдиний акт, а частина тривалої стратегії монополістичного капіталу. «Якщо багато робітників ще недостатньо розуміють, що причинами цього натиску є монополістична система, загострення загальної кризи капіталізму, то вони все ж відчують вплив подібної стратегії на прикладі динаміки заробітної плати, а також у дедалі зростаючій експлуатації на підприємствах і численних атаках на соціальні й демократичні завоювання»¹², — відзначав Г. Блум.

Німецька компартія вказувала, що «причини зростання цін полягають не в підвищенні заробітної плати, як підкреслювали і підкреслюють соціал-демократи (теорія спіралі «зарплата — ціна»), а в політиці цін та прибутків, яку проводять підприємці»¹³. На сторінках газети «Унзере цайт» відзначалося, що прибутки та інвестиції йдуть не на створення нових робочих місць, а на капіталістичну раціоналізацію виробництва, що веде до їх скорочення. Так, наприклад, внаслідок раціоналізації в 1975 р. з виробництва було звільнено 440 тис. робітників¹⁴, тобто «сучасні заходи по раціоналізації служать у першу чергу для того, щоб прискорити вивільнення робочої сили»¹⁵ й поліпшити умови для одержання підприємцями максимальних прибутків. Програма по створенню робочих місць і зменшенню безробіття, запропонована правлін-

⁷ Unsere Zeit, 1975, 25 Febr.

⁸ Ibid., 1977, 7 Jan.

⁹ DKP. Pressedienst, 1976, 12 Aug.

¹⁰ Goldberg J., Jung H. Die wirtschaftskrise 1974—1976 in der Bundesrepublik Deutschland: Ursachen—Auswirkungen—Argumente.—Frankfurt am Mein, 1976, S. 79.

¹¹ Rische F. Neue Methoden monopolistischen Machtwillkür in der Krise.—Marxist. Blätt., 1975, N 5, S. 66.

¹² Blum G. Aktive Lohnpolitikstaat Rückverteilung.—Ibid., 1978, N 2, S. 32.

¹³ Bessau G., Dahne E., Heinemann K. Inflation heute: Hintergründe der Preissteigerung in der BRD.—Frankfurt am Mein, 1975, S. 94.

¹⁴ IPW—Berichte, 1976, N3, S. 25.

¹⁵ Müller L., Rische F. Krise—Inflation—Arbeitslosigkeit: Probleme und Alternativen.—Frankfurt am Mein, 1975, S. 96.

ням НКП м. Гевельсберга, зводилася до такого: не перевищувати міські тарифи і збори, надавати вільні місця в системі професійного навчання насамперед молоді. Крім того, комуністи розробили й запропонували програму-мінімум житлового будівництва, за якою щороку повинно будуватися сто квартир для тих, хто має в них кончу потребу. Зрозуміло, що це — мізерна кількість на фоні загальної потреби, але втілити в життя й таку невелику програму не просто.

Члени Німецької компартії є активними членами профспілок на підприємствах ФРН. Вони створюють заводські групи, видають заводські газети, висувають із свого середовища представників у виробничі ради. Матеріали інформаційних стендів комуністів роз'яснюють населенню зв'язок між масовими звільненнями, роздуванням цін і катастрофічним підвищенням тарифів на комунальні послуги. Так, боротьба проти безробіття стала основним напрямом у діяльності виробничої групи НКП на металургійному заводі в м. Нойнкірхені. Член виробничої ради комуністів Г. Безель повідомив у своєму інтерв'ю газеті «Унзере цайт» про те, що дирекція цього підприємства зажадала від згаданої ради схвалити надурочні роботи, але після їх обговорення остання під впливом комуністів відхилила це рішення і ухвалила прийняти на роботу відповідну кількість робітників для того, щоб уникнути додаткового навантаження зайнятих на виробництві¹⁶. Виробничі групи НКП використовують багатоманітні форми боротьби за гарантування робочих місць: зокрема, мітинги, демонстрації, збори й маніфестації. Всі ці заходи є ефективним засобом інформування широких мас про діяльність виробничих груп, позицію компартії в питанні боротьби проти масового безробіття. Вони дозволяють охопити широке коло трудящих — від кількох десятків до кількох тисяч, дають можливість не тільки інформувати, а й мобілізувати їх на боротьбу за свої права. Так, під час демонстрації проти масових звільнень, локаутів і неповної зайнятості в м. Дортмунді, до дня проведення якої в Рурі-Вестфалії було випущено 67 назв виробничих газет загальним тиражем близько 80 тис. примірників, в одних рядах із страйкуючими підприємствами «Хеш» йшли Г. Міс, Г. Готьє й інші керівники Німецької компартії. «Всупереч сподіванням своїх противників,— відзначалося в «Унзере цайт»,— комуністи не були ізольовані від робітничої маси, бо у них спільні цілі та інтереси з усіма трудящими, за які вони готові боротися»¹⁷.

Величезну роль у згуртуванні трудящих у боротьбі за їх соціально-економічні й політичні інтереси, політичному та організаційному зміцненні партійних осередків, залученні в партію нових членів відіграють газети виробничих груп НКП, які відкрито й нещадно викривають експлуатацію на підприємствах, називають імена тих, хто несе за це відповідальність. В цих газетах роз'яснюється, що надмірна інтенсифікація праці та інші форми експлуатації робітників є прямим наслідком капіталістичної економіки, містяться повідомлення про страйки та їх результати, пропаганда досвіду класової боротьби. Навіть орган великої буржуазії «Хандельсблатт» був змушений визнати, що «виробничі газети НКП за формою подачі матеріалу значно живіші й цікавіші, ніж інші скупі офіційні та догідливі газети, що їх випускає правління підприємств»¹⁸. А шпрінгерівська «Ді вельт» вказувала на те, що «комуністи виступають як хороші колеги і беруть на себе частіше, ніж інші, турботи про зайнятих на виробництві»¹⁹. Це свідчить про те, що члени компартії не ведуть безплідних теоретичних дебатів. Чесність, колективізм і товариськість, політична послідовність — ось що характеризує вірних захисників трудящих.

¹⁶ Unsere Zeit, 1978, 30 Mai.

¹⁷ Ibid., 11 Sept.

¹⁸ Ibid., 29 Juni.

¹⁹ Die Welt, 1976, 18, Aug.

З часу свого конституювання Німецька компартія наполегливо виступає за те, щоб Західна Німеччина відігравала позитивну роль у міжнародному житті, за продовження процесу розрядки напруженості, забезпечення миру. Політичний курс боротьби НКП проти мілітаризму і реваншизму ґрунтується на глибокому аналізі розстановки класових сил всередині самої ФРН і врахуванні співвідношення сил на міжнародній арені. Цьому вчив комуністів В. І. Ленін. У праці «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» Володимир Ілліч підкреслював, що «тактика повинна бути побудована на тверезому, строго об'єктивному врахуванні всіх класових сил даної держави (і оточуючих її держав, і всіх держав, у світовому масштабі)...»²⁰. Німецька компартія, реалістично оцінюючи стан справ, підкреслює, що співвідношення сил на світовій арені змінилося на користь сил миру і соціалізму. Це дає робітничому класові країн капіталу підстави для впевненості й оптимізму в тому, що можна недопустити розв'язання нової світової війни.

«Питання про війну і мир — важливе питання нашого часу, — вказують Г. Міс і В. Гернс. — Це ставлення до всього людства, особливо ж — до населення нашої країни. Будь-яка воєнна конфронтація в Європі була б спустошуючою для Федеративної Республіки вже у зв'язку з її географічним положенням. Збереження миру і продовження розрядки — це для нашого народу в буквальному розумінні слова питання про те, бути йому чи не бути»²¹. Так, західнонімецькі комуністи обґрунтовують важливу роль питання боротьби за мир. У той же час НКП розкриває цілеспрямованість міфу про «загрозу» з боку держав соціалізму й насамперед Радянської країни і підкреслює, що з допомогою цього міфу роблять спроби дискредитувати миролюбну політику цих держав; виправдати посилене озброєння і мілітаризацію ФРН; відвернути увагу громадськості і трудящих мас від проблем кризи у власній країні; посіяти серед них страх і невпевненість з тим, щоб спонукати їх погодитися на дальше скорочення соціальних і демократичних прав²². «Словом, обстановка залишається складною, навіть небезпечною, — відзначав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов у своїй доповіді «Безсмертний подвиг радянського народу» на урочистих зборах у Кремлівському Палаці з'їздів 9 травня 1985 р., — але ми віримо, що є цілком реальні можливості приборкати сили мілітаризму. В свідомості людей на землі міцніє переконання в практичній досяжності світу без воєн і зброї»²³. Цьому сприяє й невтомна діяльність західнонімецьких комуністів, спрямована на забезпечення міцного миру на планеті.

В міру зростання впливу Німецької компартії серед трудящих країни антикомуністи намагаються фальсифікувати її діяльність. Зокрема, один з реформістських авторів, Г. Бервальд, силкується «довести», що НКП не є самостійною партією, а являє собою філіал, модель КПРС і СЕПН²⁴ й тому вона чужа інтересам народу ФРН. Антикомуністи твердять, що Німецька компартія виступає з «духовною зброєю російського виробництва»²⁵ і що «вона може діяти як рука радянської політики»²⁶. Традиційним засобом боротьби проти НКП є використання положення про те, що її не можна поставити в один ряд з іншими легальними партіями, бо вона прагне знищити капіталістичне суспільство. Зрозуміло, що імперіалістичні кола не можуть прийняти ідею про капіталізм як суспільство, на зміну якому прийде інше — соціалістичне. В цьому

²⁰ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 41, с. 45.

²¹ Mies H., Gerns W. Weg und Ziel der DKP: Fragen und Antworten. Zum Programm der DKP.— Frankfurt am Mein, 1979, S. 50.

²² Unsere Zeit, 1976, 6 Nov.; Marxist. Blätt., 1976, N 5, S. 9—26.

²³ Рад. Україна, 1985, 9 трав.

²⁴ Bärwald H. Deutsche kommunistische Partei: Die kommunistische Bündnispolitik in Deutschland.— Köln, 1970, S. 89.

²⁵ Die Welt, 1976, 6 Jan., S. 3.

²⁶ Ibid., 13 Apr., S. 6.

зв'язку вони ставлять перед собою мету очорнити діяльність Німецької компартії, її політику і цілі, показати «неприйнятність» для Західної Німеччини комуністичної ідеології. У документах міністерства внутрішніх справ уряду цієї країни, буржуазній літературі брехливо кваліфікується НКП як «екстремістська організація, ворожа конституції», й на цій підставі органи безпеки ФРН старанно вистежують комуністів. Причини цього, за визнанням буржуазних авторів, полягають у тому, що Німецька компартія має на меті створення в країні соціалістичного суспільства і встановлення влади робітничого класу в союзі з іншими трудящими шляхом соціалістичної революції, визнає марксизм-ленінізм, підтримує міцні зв'язки з КПРС і схвалює її політику щодо ФРН, твердо стоїть на позиціях пролетарського інтернаціоналізму²⁷. У відповідь на всі ці заяви Г. Міс відзначав: «Ми завжди підкреслювали, що НКП — національна сила ФРН., ми частина народу ФРН, частина її робітничого класу... ФРН — наша країна, і ми, будучи членами Німецької комуністичної партії, захищаємо її національні інтереси., не інтереси монополії, а інтереси людей праці, які становлять більшість народу»²⁸.

Намагаючись відвернути трудящих від НКП, апологети капіталізму перекручують самий процес створення у ФРН легальної компартії, її будову та склад, підкреслюючи, що програма НКП відображає програму забороненої в 1956 р. Компартії Німеччини (КПН), а тому, мовляв, діяльність НКП необхідно заборонити²⁹. Силкуючись її спалювати в очах трудящих мас, антикомуністи перекручують учення В. І. Леніна про союзників робітничого класу. Вороги Німецької компартії стверджують, що В. І. Ленін вбачав соціальну силу революції нібито тільки в особі робітників і селян, а такі групи населення, як службовці, інтелігенція та ін., вважав «підсобною силою», і що, мовляв, до того ж прагне і НКП. У своїх партійних документах комуністи ФРН підкреслюють необхідність союзу робітничого класу не тільки з селянством, а і з службовцями, інтелігенцією, тобто з усіма суспільними верствами, яких пригноблюють монополії. Так, у матеріалах Ганноверського з'їзду Німецької компартії (1981 р.) підкреслюється: «НКП виходить з того, що робітничий клас, селянство, інтелігенція та середні верстви—особи найманої праці й ремісники — мають спільні корінні інтереси. Тому виступ НКП за проведення господарської і соціальної політики, яка орієнтується на інтереси робітничого класу, тісно пов'язаний з діями щодо поліпшення становища всього трудового населення»³⁰.

Антикомуністи також намагаються протипоставити компартію профспілкам та іншим громадським організаціям, стверджуючи, що вона «поставила себе в сумнівне становище, нібито оголосивши професійні спілки, як і великий капітал, головною небезпекою»³¹. Насправді ж у жодному документі НКП про це нема й мови, а скрізь підкреслюється думка, що комуністи виступають за співробітництво з профспілками і що існування сильної комуністичної партії відповідає інтересам останніх³². Таким чином, подібна заява антикомуністів нічим не обгрунтована. На Ганноверському з'їзді НКП наголошувалося, що в боротьбі за права робітників вона завжди йтиме разом з єдиними профспілками і на їх боці³³.

²⁷ Extremismus im demokratischen Rechtsstaat: Texte und Materialien zur aktuellen Diskussion.— Bonn, 1978. S. 135, 139—141.

²⁸ Пробл. мира и социализма, 1976, № 2, с. 19.

²⁹ Bärwald H. Deutsche kommunistische Partei., S. 26—39; Bilstein H., Binder S., Elsner M. Organisierter Kommunismus in der Bundesrepublik Deutschland.—Opladen, 1972, S. 15—16.

³⁰ VI съезд Германской коммунистической партии.— М., 1982, с. 169.

³¹ Wider die Thesen der DKP—Argumente für die Demokratie.— Bonn; Bad-Godesberg, 1972, S. 18.

³² Protokoll des Düsseldorfer Parteitagés der Deutschen Kommunistischen Partei.— Hamburg, 1971, S. 341.

³³ VI съезд Германской коммунистической партии, с. 68.

Західнонімецька реакція силкується також перевернути політику компартії щодо реформ. Мовляв, оскільки реформи поліпшують становище трудящих, то це суперечить політичній програмі комуністів, бо революція в цьому разі стає «безперспективною». Й оскільки маси зацікавлені в таких реформах, то їх інтереси представляє не НКП, заявляють антикомуністи, а ті партії, які борються за реформи, й назва «партії реформ» є своєрідною даниною поваги до них³⁴. На ділі ж комуністи вважають боротьбу за реформи «необхідною як для поліпшення становища трудящих, так і для того, щоб здійснити перехід робітничого класу на революційні позиції»³⁵.

Для Німецької компартії реформи — це результат класової боротьби трудящих. Тому, не протиставляючи реформи революційній боротьбі, — в чому комуністів нерідко звинувачують «справа» і «зліва», — НКП вважає, що здійснення глибоких демократичних перетворень сприяє обмеженню влади монополій. Найтрудніше, але у той час і найважливіше для комуністів полягає в тому, вчив В. І. Ленін, щоб стати авангардом революційного пролетаріату й при цьому підтримувати найтісніший зв'язок з масами, розвивати їх революційну свідомість та піднімати на боротьбу³⁶. Для цього необхідно використовувати всі можливості, й таким принципом марксизму-ленінізму керується у своїй діяльності Німецька компартія.

Намагаючись зобразити НКП як партію, чужу інтересам країни, антикомуністи систематично організовують проти неї пропагандистські кампанії, метою яких є, зокрема, представити її як антипод демократії. Тому вони звинувачують компартію в прагненні встановити у ФРН «тоталітарний режим», свою диктатуру. З подібних позицій виступили члени СДПН Р. Левенталь, У. Ломар, Х. Аппельханс, Х. Бокемюль, В. Пліт та інші, які стверджують, що нема й не може бути нічого спільного між соціал-демократами і комуністами ні в галузі політики, ні в галузі ідеології. А тому, мовляв, не існує ніякого ґрунту для спільних дій. До того ж, як підкреслюють антикомуністи, НКП намагається роз'єднати керівництво СДПН та її низові організації, тобто «розколоти партію соціал-демократів», а звідси єдність дій з комуністами для членів і функціонерів СДПН протипоказана³⁷.

Активно виступаючи за єдині дії в інтересах трудящих країни, західнонімецькі комуністи дають рішучу відсіч антикомуністичним випадкам з боку соціал-демократії, піддають критиці політику класового співробітництва, яку вона проводить. Глибоке й систематичне викриття теорії і практики соціал-реформізму комуністи розглядають як складову частину боротьби за єдність дій робітничих партій. Усвідомлюючи антикомунізм правих сил СДПН, один з її членів відзначає: «Незалежно від політичного змісту відносин між комуністами і соціал-демократами я додержуюсь точки зору, що у спільній роботі є смисл й вона можлива. Я думаю, що... небезпечно розширювати ворожі дії проти комуністів, і ворога трудящих треба шукати не серед комуністів»³⁸.

Існуюча у ФРН практика «заборон на професії» спрямована насамперед проти комуністів. Її мета — виключити членів НКП з «суспільних служб», тобто обмежити сферу її діяльності. Обґрунтовуючи необхідність усунення комуністів з «суспільних служб», антикомуністи силкуються запевнити громадськість країни в тому, що це нібито викликано «не марксистським світоглядом», а «ворожим впливом комуністів на конституційний порядок», бо, мовляв, вони винні у «зруйнуванні Вей-

³⁴ Wider die Thesen der DKP..., S. 19.

³⁵ Protokoll des Düsseldorfer Parteitages der DKP..., S. 314.

³⁶ Див.: Ленін В. І. Замітки публіциста.— Повне зібр. творів, т. 44, с. 404.

³⁷ Lohmar U. Sozialdemokratie und Kommunismus.— Die Zeit, 1972, 21 Apr.; Appelhans H., Bockemühl Ch., Plitt W. Die DKP — Keine Alternative für Demokraten.— Bad-Godesberg, 1975, S. 27.

³⁸ Unsere Zeit, 1976, 2 Juni, S. 3.

марської республіки» і поділі Німеччини, отже, таке ставлення до комуністів зумовлене особливостями німецької історії»³⁹.

Керівництво НКП неодноразово виступало з вимогою про надання її діячам можливості використовувати засоби масової інформації для пропаганди своєї програми. За існуючим у ФРН законом партія, яка на виборах набрала менше 5% голосів, втрачає їх і не допускається в бундестаг. Це обмеження спрямоване насамперед на те, щоб перешкодити проходженню в парламент членів Німецької компартії. З тією ж метою комуністів позбавляють реальних можливостей ознайомити населення з їх програмою і цілями. Годинами тривають телевізійні передачі, де представлені в бундестаг буржуазні партії рекламують себе, ведуть спільну для них антикомуністичну пропаганду. А членам НКП (крім рідкісних п'ятихвилинних передач) шлях до телеглядачів закрито. Компартії відмовляють в наданні їй рівних можливостей на виборах та в інших сферах суспільної діяльності. Така насправді демократія у ФРН.

Деякі буржуазні «критики» Німецької компартії намагаються схилити комуністів до думки про необхідність переглянути їх підхід до питання про міжнародне значення й універсальність досвіду та уроків Жовтневої соціалістичної революції і партії більшовиків. Однак сучасна політична й ідеологічна боротьба між силами імперіалізму і соціалізму, досвід діяльності німецьких комуністів свідчать про актуальність марксистсько-ленінського вчення про перехід від капіталізму до соціалізму, провідну роль робітничого класу в соціалістичній перебудові суспільства і рішучий захист нової влади від нападок контрреволюції. Тому у своїй діяльності НКП не може не звертатися до вчення про єдність боротьби за демократію і соціалізм, необхідність бойової, згуртованої партії пролетаріату, яка має ясну мету. Німецька компартія налічує у своїх рядах майже 50 тис. активних членів. Не тільки середній вік членів цієї партії (30 років), а й активність, бойовитість у захисті ідеалів гуманізму, миру роблять її молодого партією. Своєю згуртованістю з міжнародним комуністичним рухом вона сприяє подоланню антикомунізму й антирадянщини, через які народу Німеччини довелося пережити жахливі часи.

Аналіз конкретних фактів діяльності НКП дає можливість аргументовано викривати антикомуністичні фальсифікації, показати значення боротьби комуністів ФРН за проведення урядом країни реалістичної політики, за її демократичне оновлення. Як відомо, В. І. Ленін проводив чітку межу між ідеологічною боротьбою, тобто чесним, відкритим зіставленням різних ідейних та політичних позицій, і підлими кампаніями переслідування комуністів з використанням підступних методів і прийомів, до яких вдавалася буржуазія⁴⁰. Такий ленінський підхід до цього питання допомагає правильно зрозуміти сучасну тактику буржуазії, з допомогою якої вона намагається дискредитувати ідейних противників. Найчастіше така тактика не має нічого спільного з чесною боротьбою ідей і набуває форми провокацій, ідеологічних диверсій. Таким чином, праці буржуазних та соціал-демократичних авторів, присвячені різним аспектам діяльності НКП, мають яскраво виражену антикомуністичну спрямованість. Вони, як правило, не містять у собі скільки-небудь глибокого аналізу діяльності партії, перекручують її цілі, політику і практику. Разом з тим ці праці дають можливість простежити основні напрями ідеологічної боротьби проти комуністів ФРН й побіжно свідчать про той значний вплив, який завойовує НКП в різних сферах суспільного життя країни.

³⁹ Schäfer F. Verfassungstreu im öffentlichen Dienst: Aus Politik und Zeitgeschichte.— Bonn, 1976, S. 11.

⁴⁰ Див.: Ленін В. І. Крок вперед, два кроки назад.— Повне зібр. творів, т. 8, с. 332—333.

Трибуна Молодого Автора

В. М. НІКОЛЬСЬКИЙ (Донецьк)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ ДОНБАСУ ПО ПІДВИЩЕННЮ ДІЄВОСТІ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ (1971—1980 рр.)

Вивчення діяльності партійних організацій по підвищенню дієвості місцевої преси на матеріалах Донбасу зумовлено великим досвідом цієї роботи в регіоні. Важливою умовою підвищення ролі преси є успішне розв'язання питань підготовки, добору, розстановки та виховання журналістських кадрів. В. І. Ленін зазначав, що на кожну ділянку роботи треба знаходити «справжніх організаторів, людей з тверезим розумом і з практичною кмітливістю, людей, які поєднують відданість соціалізму з умінням без шуму (і всупереч метушні і шуму) налагоджувати міцну і дружню спільну роботу великої кількості людей...»¹.

У своїй діяльності партійні організації керувалися ленінськими принципами кадрової політики в журналістиці.

В досліджуваній період комплектування редакцій кваліфікованими працівниками неодноразово розглядалося на засіданнях бюро Донецького, Ворошиловградського обкомів партії². 26 листопада 1976 р. бюро Горлівського міськкому партії розглянуло питання про хід виконання постанови ЦК Компартії України по підвищенню ролі засобів масової інформації й пропаганди³. На ньому також підкреслювалася необхідність поліпшення якісного складу творчих працівників міської газети «Кочегарка» і багатотиражок. 7 січня 1977 р. бюро міськкому партії знову повернулося до цього питання. Відзначивши позитивні зміни в доборі та розстановці журналістів, бюро вказало й на недоліки у цій справі⁴.

Піклуючись про підвищення професійної майстерності газетних кадрів, обкоми партії направляли їх навчатися на відділення журналістики, створені при вищих партійних школах. Так, за період 1971—1980 рр. ці відділення закінчили 12 журналістів з Донецької області⁵.

У Донбасі широко практикувалися теоретичні семінари, де вивчалися такі теми: «Ленінські принципи партійної преси», «Актуальні проблеми економіки і преса», «Розвинутий соціалізм: проблеми теорії і практики»⁶. Перед слухачами виступали провідні спеціалісти наукових закладів, підприємств та вузів.

Редактори міських і районних газет Донецької області відвідували постійно діючий семінар при обкомі партії, на якому теоретичні питан-

¹ Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади.— Повне збір. творів, т. 36, с. 182.

² Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 326, оп. 91, спр. 57, арк. 7—10; оп. 100, спр. 490, арк. 3—5; оп. 103, спр. 321, арк. 18; Парт. арх. Ворошиловгр. обкому Компартії України, ф. 179, оп. 17, спр. 65, арк. 6—9; оп. 39, спр. 242, арк. 6; Парт. арх. Дніпропетр. обкому Компартії України, ф. 19, оп. 57, спр. 36, арк. 3—6; оп. 61, спр. 60, арк. 7—11.

³ КПСС о средствах массовой информации и пропаганды.— М., 1979, с. 333—336; Журналист, 1978, № 3, с. 7.

⁴ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 232, оп. 36, спр. 50, арк. 129; спр. 85, арк. 44—45.

⁵ Там же, ф. 326, оп. 109, спр. 362, арк. 1—153; спр. 363, арк. 1—163; Парт. арх. Ін-ту історії партії (далі ІА ІП) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 263, арк. 136—137.

⁶ Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 782, оп. 1, спр. 28, арк. 63, 139, 236.

ня тісно пов'язувалися з практичними заняттями й обміном досвідом. Тут обговорювалися проблеми розвитку економіки області, соціалістичного змагання тощо. На обласних курсах підвищення кваліфікації керівних партійних і радянських працівників регулярно навчалися заступники редакторів, відповідальні секретарі, завідувачі відділами міських і районних газет, редактори багатотиражок. Враховуючи специфіку промисловості регіону, тематику занять на курсах було наближено до шахтного виробництва. Зокрема, тут розглядалися питання науково-технічного прогресу у вугільній промисловості, соціалістичного змагання тощо.

Однією з важливих форм підвищення професійної майстерності стали творчі об'єднання журналістів «Приазовье», «Миус», «Северский Донец», «Западный Донбасс», «Горизонт» і «Дружба», створені в Донецькій області у 1970 р.

Велику увагу партійні організації приділяли підготовці громадських кореспондентів. Важливу роль у цій справі відіграв Донецький університет робсількорів, який був створений у 1959 р. Заняття в ньому проводили партійні працівники, журналісти, спеціалісти народного господарства. Протягом трьох років навчання слухачі вивчають питання політики, економіки, газетну справу, що значно допомагає їм у дальшій їх роботі.

Чільне місце в діяльності партійних органів Донбасу займало питання розвитку робсількорівського руху в регіоні. Воно неодноразово розглядалося на засіданнях бюро обкомів і міськкомів партії, парткомів шахт і заводів гірничого машинобудування. Так, у 1971—1980 рр. бюро Донецького обкому партії 11 разів обговорювало питання, пов'язані з робсількорівською роботою, а бюро Ворошиловградського обкому — 6 разів. У результаті вжитих заходів кількість авторів у міських і районних газетах істотно збільшилася.

Велике значення у підвищенні ролі місцевої преси мало вдосконалення мережі періодичних видань, здійснене партійними комітетами в зв'язку із структурними змінами, що відбулися у вугільній промисловості. Зокрема, було розпочато видання міської газети «Вечерний Донецк», п'яти багатотиражок на шахтах і водночас ліквідовано 8 багатотиражних газет, а три — передано на інші підприємства галузі. Разовий тираж багатотиражок досяг приблизно 68 тис. примірників. Таку ж реорганізацію було проведено й у Ворошиловградській області.

В досліджуваний період у Донбасі почали виходити дві нові газети — «Ленинское знамя» (орган виробничого об'єднання «Орджонікідзевугілля») і «Западный Донбасс» (орган виробничого об'єднання «Павлоградвугілля»).

Партійні органи Донецької області приділяли багато уваги поліпшенню матеріально-технічної бази редакцій і друкарень. У нові будинки було переведено редакції міських газет «Дзержинский шахтер», «Вечерний Донецк», «Макеевский рабочий», обласних — «Ворошиловградская правда», «Прапор перемоги», «Социалистический Донбасс», «Радянська Донеччина». У Донецьку, Дніпропетровську, Красноармійську, Макіївці, Селидовому, Харцизьку були побудовані нові друкарні.

Широке коло питань, пов'язаних з вдосконаленням роботи редакцій і друкарень, обговорювалося на бюро обласних, міських та районних комітетів партії. При їх розгляді накреслювалися заходи щодо підвищення якості й дієвості газетних матеріалів, вказувалося на необхідність посилення контролю парторганів за діяльністю редакцій і друкарень.

Однією з найбільш дійових форм партійного керівництва пресою було погодження планів роботи редакцій з планами парткомів. Обкоми і міськкоми партії щоквартально розглядали на своїх засіданнях плани роботи газет. У процесі їх обговорення вносилися конкретні пропозиції в справі вдосконалення керівництва пресою, аналізувалися творчі досягнення редакційних колективів, рівень пропагандистської, агітаційної, організаторської й робсількорівської роботи, питання кадрів тощо.

Однією з ефективних форм партійного керівництва діяльністю газет є огляди преси. В 1975 р. сектор преси, телебачення і радіомовлення Ворошиловградського обкому партії з участю провідних журналістів підготував три огляди, в яких аналізувалися публікації, присвячені дальшому розвитку вугільної промисловості. На досвіді кількох газет давалися конкретні рекомендації по висвітленню основних напрямів роботи галузі⁷. В 1971—1980 рр. «Правда» опублікувала три огляди місцевої преси Донбасу, «Правда України» — також 3, а «Рабочая газета» — 5 оглядів, присвячених різним аспектам висвітлення роботи вугільної промисловості.

Практикувався аналіз відразу кількох газет. Наприклад, газета «Социалистический Донбасс» в огляді «Головне — дієвість» (15 лютого 1972 р.) проаналізувала матеріали 8 міських газет. У ньому вказувалися досягнення й недоліки того чи іншого журналістського колективу. Зокрема, в огляді зазначалося, що необхідно поглибити тематику газетних матеріалів, ширше висвітлювати передові почини трудящих тощо.

Поряд із загальними оглядами, що відображали діяльність газети в цілому, використовувалися й тематичні огляди, присвячені соціалістичному змагання, обміну досвідом праці та ін. Так, газети «Кочегарка», «Енакиевский рабочий», «Дзержинский шахтер» випускали постійний для трьох газет розділ «Робітничий університет Центрального Донбасу». Багато газет за допомогою творчих об'єднань журналістів у 70-і роки обмінювалися цілими сторінками. Значно поширилася тематика публікацій, спрямованих на пошуки шляхів подолання відставання деяких підприємств галузі. З цією метою в «Дзержинском шахтере» друкували «Листи з відстаючого підприємства», в яких аналізувалися причини відставання, висвітлювалися шляхи його подолання. В горлівській «Кочегарке» розміщували інтерв'ю з керівниками дільниць, підприємств, які не виконували виробничих планів і соціалістичних зобов'язань.

«Слава Краснодона», «Вечерний Донецк», «Маяк» та інші газети відкривали рубрики й розділи «Редакція на будівництві», в яких інформували читачів про проблеми, що виникали на будовах, та їх розв'язання. Для підвищення рівня результативності своєї роботи газети також використовували засідання «круглих столів», виїзні редакції, різні огляди, рейди тощо.

З метою поліпшення дієвості критичних публікацій, партійні комітети розглядали їх на своїх засіданнях. Після детального обговорення критичного виступу приймалися відповідні постанови, в яких накреслювалися заходи по поліпшенню справ, встановлювалися строки контролю за їх виконанням. Все це сприяло підвищенню бойовитості й дієвості газетних матеріалів.

З метою інформування про вжиті заходи редакції широко публікували відповіді на критичні виступи під постійними рубриками «Газета виступила. Що зроблено?», «Дієвість газетного рядка», «Нам відповідають...». «Ворошиловградская правда» з початку 70-х років регулярно випускала сторінки дієвості. Газета «Слава Краснодона» під рубрикою «Повертаючись до надрукованого» неодноразово брала під контроль виконання тих заходів, про які йшлося у відповідях на критичні виступи.

Підвищувалася дієвість газетних публікацій. Цьому сприяло, зокрема, те, що партійні комітети виносили на засідання бюро питання про роботу місцевої преси. Так, 11 жовтня 1973 р. бюро Краснодонського міськкому партії розглянуто питання про необхідність вжиття заходів по критичних матеріалах місцевої газети «Слава Краснодона». Бюро Краснолуцького міськкому партії 15 травня 1975 р. розглянуло питання про факти неправильного ставлення до критичних виступів у пресі⁸.

⁷ Парт. арх. Ворошиловгр. обкому Компарти України, ф. 179, оп. 39, спр. 177, арк. 14—17.

⁸ Там же, ф. 6394, оп. 6, спр. 20, арк. 13; ф. 4, оп. 16, спр. 14, арк. 183.

У 1975—1980 рр. кількість критичних матеріалів з питань роботи і розвитку вугільної промисловості збільшилася в обласних газетах на 20%, а у міських — на 30%. Газети почали значно більше одержувати відповідей на критику, зросла й чисельність матеріалів під рубриками дієвості⁹.

Таким чином, партійні організації Донецького басейну використовували різні форми по підвищенню ролі місцевої преси в розвитку вугільної промисловості регіону. За десятиріччя багато форм і методів партійного керівництва пресою набули дальшого розвитку, з'явилися його нові форми.

На квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар Центрального Комітету партії товариш М. С. Горбачов зазначав: «Дієвість преси, телебачення, радіо значно зростає, коли партійні комітети подають їм активну допомогу і підтримку. Треба тільки, щоб ця допомога і підтримка завжди були своєчасними й вагомими»¹⁰.

⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 263, арк. 136—137; Парт. арх. Донец. обкому Компартії України, ф. 326, оп. 109, спр. 362, арк. 1—163; спр. 363, арк. 1—163.

¹⁰ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квіт. 1985 р.—К., 1985, с. 21.

**90-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
МАРШАЛА
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ
С. К. ТИМОШЕНКА**

Минає 90 років з дня народження одного з видатних радянських військових діячів, прославленого полководця, Маршала Радянського Союзу, двічі Героя Радянського Союзу Семена Костянтиновича

Тимошенка. Він належить до плеяди видатних воєначальників, з іменами яких пов'язані славні перемоги Збройних Сил СРСР. Його життя — яскравий взірець самовідданого служіння соціалістичній Батьківщині, справі Комуністичної партії.

Народився С. К. Тимошенко 8 (20) лютого 1896 р.* у селі Фурманівка (нині Кілійського району Одеської області) у бідній селянській сім'ї. Він рано пізнав тяжку працю: після закінчення парафіяльної школи наймитував у поміщиків і куркулів. У 1915 р., в розпал першої світової війни, його було призвано в армію. Воював на Західному фронті рядовим кулеметником у складі 4-ї кавалерійської дивізії.

В ході підготовки та після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції С. К. Тимошенко рішуче стає на бік трудового народу. Він бере участь у ліквідації корніловщини, а пізніше — в розгромі каледінщини. З квітня 1918 р. як командир взводу, згодом — ескадрону воював у складі 1-го червоногвардійського Чорноморського загону проти німецьких окупантів і білогвардійців у Криму та на Кубані. У серпні того ж року його призначено командиром утвореного на основі згаданого загону 1-го Кримського революційного полку, який брав участь у героїчній обороні Царицина, а в листопаді — командиром 2-ї окремої кавалерійської бригади, що діяла у складі 10-ї армії. В жовтні 1919 р. він очолив 6-ту кавалерійську дивізію кінного корпусу С. М. Будьонного, реорганізованого в листопаді 1919 р. у 1-у Кінну армію.

На всіх цих постах С. К. Тимошенко, який у 1919 р. вступив до лав партії більшовиків, зарекомендував себе як талановитий і хоробрий командир. У здавалося б найкритичнішій обстановці війська, керовані ним, досягали успіху. Генерал армії І. В. Тюленев, який під час громадянської війни неодноразово бачив молодого командира в бойовій обстановці, згадував: «Він був простим і доступним, умів підбадьорити людей веселим жартом, вчасно похвалити за ініціативу і кмітливість, виявляв зворушливе піклування про бійця... Бійці любили його. Коли він з'являвся серед них у тяжку хвилину, слабкий ставав сильним, несміливий — героєм. Одним змахом шаблі він приводив у рух ескадрони»¹.

6-та кавалерійська дивізія під командуванням С. К. Тимошенка досягла значних успіхів у боях під Воронежем і Касторним. У жовтні 1919 р. дивізія, форсувавши р. Воронеж, навалюно атакувала позиції білогвардійських військ, що закріпилися на східній околиці м. Воронежа. Одночасно інші частини і з'єднання дивізії без будь-яких перешкод також

* У радянській літературі про С. К. Тимошенка вказується, що він народився в с. Фурманка 6 (18) лютого 1895 р. Але, за уточненими даними (див. копію свідоцтва про народження за № 7 від 11 лютого 1896 р., що зберігається в Партархіві Інституту історії партії при ЦК Компартії України—філіялу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 39, оп. 4, спр. 209, арк. 13), С. К. Тимошенко народився у с. Фурманівка Кілійського повіту Одеської губернії 8 (20) лютого 1896 р. Цим же документом уточнено й ім'я його батька — Касян Гаврилович.

¹ Тюленев І. Герой-полководець.— В кн.: Люди бессмертного подвига: (Очерки о дважды Героях Сов. Союза). М., 1973, кн. 2, с. 471.

переправилися через річку і стали наступати у напрямку міста з півночі. Незабаром місто Воронеж було зайняте радянськими військами².

Особливо відзначилася кавдивізія під Ростовом, де вона билася з кращою білогвардійською кіннотою генералів Мамонтова і Шкуро, у багатоденних боях з денікінцями в районі станції Торгової, Білої Глини, Середнього Єгорлика і станиці Єгорлицької, а також під Батайськом, Майкопом, Житомиром і Бродами, в ході яких комдив продемонстрував блискучу бойову майстерність. «Володіючи великою силою волі і безмежно відданий справі революції, С. К. Тимошенко, — писав про нього С. М. Будьонний, — став за короткий час одним з прославлених командирів дивізій... Хотілося мені бачити всіх своїх бійців і командирів такими ж сильними і мужніми, як Семен Тимошенко»³.

У серпні 1920 р. він очолив 4-ту кавалерійську дивізію, яка успішно діяла під час розгрому білополяків, банд Махна і отамана Куровського, врангелівських військ у Криму. У грудні 1920 р. двадцятип'ятирічний командир 4-ї кавалерійської дивізії 1-ї Кінної армії був учасником VIII Всеросійського з'їзду Рад, на якому зустрівся і розмовляв з В. І. Леніним. «Володимир Ілліч, — згадував С. К. Тимошенко, — розпитував мене про наших бійців. Я сказав йому, що вони не тільки хоробро воювали, але й багато разів підказували мені правильні рішення. Мої слова сподобалися Леніну, і він порадив: «От і спирайтеся на них, вони завжди підкажуть. Головне — бути серед бійців, у масі»⁴.

У роки мирного соціалістичного будівництва Семен Костянтинович як один із здібних воєначальників висувається на вищі командні посади. З березня 1925 р. він — командир-комісар 3-го кавалерійського корпусу, з серпня 1933 р. — заступник командуючого військами Білоруського, а з вересня 1935 р. — Київського військових округів. Щоб підвести під свій багатий бойовий досвід, набутий під час громадянської війни, теоретичні знання, необхідні для навчання й виховання військ, С. К. Тимошенко у жовтні 1921 р. вступив на Вищі військові академічні курси, які закінчив у 1922 р. В 1927 р. він закінчив Курси удосконалення вищого командного складу, в 1930 р. — Курси командирів-комісарів, створені для перепідготовки вищого командного складу при Військово-політичній академії ім. В. І. Леніна⁵, а в 1933 р. виїздив за кордон для ознайомлення із структурою армій капіталістичних держав⁶.

Починається період становлення С. К. Тимошенка як видатного воєначальника. У липні 1937 р. він призначається командуючим військами Північно-Кавказького, у вересні — Харківського, а в лютому 1938 р. — найбільшого Київського Особливого військового округу.

Коли почалася друга світова війна, розв'язана при потуранні імперіалістичних держав нападом фашистської Німеччини на Польщу, Радянський уряд прийняв рішення взяти під захист братні народи Західної України і Західної Білорусії. Війська Українського фронту, які у вересні 1939 р. здійснили успішний визвольний похід у Західну Україну, очолював С. К. Тимошенко.

Під час радянсько-фінляндської війни його в січні 1940 р. було призначено командуючим Північно-Західним фронтом. 21 березня 1940 р. за зразкове виконання завдань партії і уряду, в результаті чого фінська воєначальниця зазнала серйозної поразки, він був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. У травні того ж року С. К. Тимошенко призначається наркомом оборони СРСР, одночасно йому було присвоєно звання Маршала Радянського Союзу.

² Светлишин Н. Маршал Советского Союза С. К. Тимошенко: (К 80-летию со дня рожд.). — Воен.-ист. журн., 1975, № 2, с. 43.

³ Цит. за: Абрамов Алексей. У Кремлевской стены. — М., 1980, с. 333.

⁴ Цит. за: Тюленев И. Указ. соч., с. 465—466.

⁵ Светлишин Н. Указ. соч., с. 45.

⁶ Тюленев И. Указ. соч., с. 476.

На цьому посту видатний воєначальник докладав багато зусиль для зміцнення оборонної могутності країни, підвищення боєздатності Червоної Армії. Під його керівництвом у Збройних Силах СРСР розгорнулося широке вивчення нагромадженого бойового досвіду, проводилися військові навчання. На високому посту наркома С. К. Тимошенко, як згадував, наприклад, Маршал Радянського Союзу К. К. Рокоссовський, «зберіг... простоту у поведженні і товариську доступність»⁷.

Коли розпочалась Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу проти фашистської Німеччини, С. К. Тимошенко до липня 1941 р. продовжував виконувати обов'язки наркома оборони і одночасно (до 10 липня) був Головою Ставки Головного Командування, а пізніше входив до складу Ставки Верховного Командування і Верховного Головнокомандування, очолюваної Й. В. Сталіним.

У липні — вересні 1941 р. С. К. Тимошенко — заступник наркома оборони і командуючий військами Західного фронту. Одночасно, 10 липня, його призначають головнокомандуючим Західним стратегічним напрямом. У цей період становище радянських військ було надзвичайно тяжким: під натиском озброєних до зубів фашистських полчищ Червона Армія відступала. Ставка Верховного Командування поставила перед військами Західного напрямку завдання організувати наступальні бойові дії. Зокрема, Й. В. Сталін у розмові з маршалом С. К. Тимошенко сказав 20 липня: «Я думаю, що настав час перейти нам... до дій великими групами». Крім того, він наказав створити ударні групи за рахунок Фронту резервних армій, оволодіти районом Смоленська і відкинути противника за Оршу⁸. Як головнокомандуючий напрямом і командуючий фронтом С. К. Тимошенко багато зробив для того, щоб виконати наказ партії і народу — стримати натиск ворога. Завдяки цьому вдалося виграти час для підготовки оборони столиці нашої Батьківщини і наступного розгрому ворога у битві під Москвою.

13 вересня 1941 р. Маршала Радянського Союзу С. К. Тимошенка було призначено головнокомандуючим Південно-Західним стратегічним напрямом. Одночасно він очолює Південно-Західний фронт, становище на якому також було дуже тяжким. У вересні — листопаді війська фронту відійшли на рубіж на схід від Курська, Харкова, Ізюма. Ставка вживає заходів для виправлення становища, що склалося. На 1 жовтня Південно-Західний фронт одержав 16 900 політбійців — комуністів і комсомольців⁹. Уже в грудні він провів Єлецьку операцію, під час якої наші війська просунулися на 80—100 км і визволили Єлець та Єфремов.

Під керівництвом маршала як головнокомандуючого Південно-Західним стратегічним напрямом було сплановано і протягом 17 листопада — 2 грудня 1941 р. успішно здійснено Ростовську наступальну операцію військ Південного фронту. Її метою був розгром 1-ї німецько-фашистської танкової армії Е. Клейста — головної ударної сили вермахту на південному крилі радянсько-німецького фронту. В результаті операції війська Південного фронту запобігли прориву ворога на Кавказ, відкинули його 1-шу танкову армію на захід від Ростова-на-Дону на 60—80 км, стабілізували південний фланг радянсько-німецького фронту.

Під час підготовки контрнаступу радянських військ під Ростовом-на-Дону С. К. Тимошенко виявив уміння у складній ситуації реально оцінювати обстановку, знаходити правильні рішення і наполегливо втілювати їх у життя. Маршал Радянського Союзу І. Х. Баграмян, який займав тоді пост начальника оперативного відділу штабу Південно-Західного фронту, що водночас був і штабом головнокомандуючого Південно-Західного напрямку, у своїх спогадах писав: «У ці сутужні, повні тривоги для військ Південного фронту дні, коли все, здавалось, трималося

⁷ Рокоссовский К. К. Солдатский долг: (Воен. мемуары).— М., 1984, с. 3.

⁸ Великая Отечественная война: Крат. науч.-попул. очерк.— М., 1973, с. 73.

⁹ Краснознаменный Киевский: Очерки истории Краснознам. Киев. воен. округа (1919—1979).— Киев, 1979, с. 214.

на волоску, маршал Тимошенко з притаманною йому завзятістю не відмовлявся від думки про наступ. Він рішуче зажадав від Черевиченка * не ослаблювати уваги до створення ударного угруповання військ на стику 9-ї і 18-ї армій. Такий вже характер нашого главкома: якщо він приймає рішення, то докладав усіх зусиль, щоб його здійснити»¹⁰.

З 12 по 23 липня 1942 р. С. К. Тимошенко очолював війська створеного для організації оборони на сталінградському напрямку Сталінградського фронту. У жовтні того ж року він вступив у командування Північно-Західним фронтом, війська якого у другій половині лютого і на початку березня 1943 р., взаємодіючи з військами Калінінського й Західного фронтів, ліквідували дем'янський і ржевсько-в'яземський плацдарми противника, у зв'язку з чим фронт скоротився більш як на 600 км, була усунута загроза нового удару гітлерівців на Москву¹¹.

Як представник Ставки Верховного Головнокомандування маршал С. К. Тимошенко з березня 1943 р. до кінця війни координував дії Ленінградського і Волховського фронтів, взаємодію Північно-Кавказького фронту і Чорноморського флоту, 2-го і 3-го Прибалтійських, а з серпня 1944 р. — 2-го, 3-го і 4-го Українських фронтів. Він брав участь у розробці та проведенні ряду великих операцій, у тому числі Ясько-Кишинівської, в результаті якої у надзвичайно короткий час радянські війська оточили і розгромили групу армій противника «Південна Україна», знищили 22 німецько-фашистські дивізії, розбили майже всі румунські дивізії, визволили Молдавську РСР та Ізмаїльську область.

Після розгрому фашистської Німеччини Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко командував військами Барановицького, Південно-Уральського і Білоруського військових округів, а з квітня 1960 р. працював у Групі генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР, докладаючи багато зусиль для дальшого зміцнення обороноздатності Радянських Збройних Сил. Протягом 1961—1970 рр. він очолював Радянський комітет ветеранів війни, вів велику і плідотворну роботу по військово-патріотичному вихованню широких трудящих мас.

У 1939—1952 рр. С. К. Тимошенко — член ЦК ВКП(б), в 1952—1970 рр. — кандидат у члени ЦК КПРС. Обирався членом ЦК КП(б) Білорусії, членом ЦК та Політбюро ЦК КП(б) України. Він — депутат Верховної Ради СРСР 1—7-го скликань і Верховної Ради УРСР 1-го скликання.

За визначні заслуги перед Батьківщиною видатний радянський полководець був двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Його нагороджено 5 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, вищим військовим орденом «Перемога», 5 орденами Червоного Прапора, 3 орденами Суворова 1-го ступеня, медалями, Почесною революційною зброєю і Почесною зброєю — шаблею із зображенням Державного герба СРСР, а також іноземними орденами і медалями.

Помер С. К. Тимошенко 31 березня 1970 р. Поховано його у Москві на Красній площі біля Кремлівської стіни.

Ім'я Маршала Радянського Союзу С. К. Тимошенка носить Військова академія хімічного захисту, один з протичовнових кораблів, вулиця у Москві. На будинку штабу Білоруського військового округу встановлено меморіальну дошку, а на його батьківщині — бронзовий бюст.

Яскраве життя Маршала Радянського Союзу С. К. Тимошенка — комуніста, воїна, патріота — приклад беззавітного служіння Комуністичній партії, соціалістичній Батьківщині, радянському народові.

Н. М. РУДЕНКО (Київ)

* Генерал-полковник Я. Т. Черевиченко — командуючий військами Південного фронту.

¹⁰ Баграмян И. Х. Так начиналась война: (Мемуары).— Киев, 1984, с. 403.

¹¹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг.: В 3-х т.— Киев, 1975, т. 2, с. 27.

БЕЛА КУН І УКРАЇНА 20 лютого 1986 р. виповнилося 100 років (До 100-річчя з дня народження) від дня народження Бела Куна — угорського інтернаціоналіста, одного із засновників Комуністичної партії Угорщини, діяча міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Його дитячі та юнацькі роки пройшли в Трансільванії. У 16-річному віці він вступив до лав соціал-демократичної партії Угорщини, назавжди пов'язавши своє життя з революційним рухом.

На початку 1915 р. Бела Кун було мобілізовано до діючої армії. У 1916 р. він потрапив у полон. Перебував у Томському таборі для військовополонених. Масові виступи трудящих, які в той час охопили всю Росію, не могли не вплинути на останніх. В їх середовищі почали виникати революційні гуртки.

Маючи за своїми плечима значний досвід політичної боротьби, Б. Кун швидко зрозумів і сприйняв політику й тактику дій більшовиків, повністю поділяв їх ідеологію. Влітку 1917 р. його приймають до лав РСДРП(б). Він став одним з керівників угорських полонених, членом Томського губкому РСДРП(б).

Після встановлення Радянської влади в цьому місті на початку січня 1918 р. Б. Кун прибуває до Петрограда. Зустрічі та бесіди з В. І. Леніним, іншими керівниками партії і уряду сприяли його ідейному зростанню. Він користувався авторитетом у зарубіжних інтернаціоналістів, які перебували в Росії, очолив створену 24 березня 1918 р. угорську комуністичну групу РКП(б), а в травні того ж року — Федерацію іноземних груп при ЦК РКП(б).

Протягом 1918 р. інтернаціоналісти різних національностей провели значну роботу по поширенню революційних ідей серед трудящих своїх країн та окупаційних військ Німеччини й Австро-Угорщини. Завдяки цьому солдатські маси змогли ознайомитися з ідеями, цілями Жовтневої революції. 300 тисяч угорських солдатів, які протягом 1918 р. повернулися додому, сприяли розвитку революції на своїй батьківщині¹.

У ті буремні роки Б. Кун підтримував дружні зв'язки з партійними та державними діячами Радянської України, зокрема В. П. Затонським, Г. І. Петровським, М. О. Скрипником, Ф. А. Сергєєвим (Артемом) та ін.

Протягом 1918 р. угорські інтернаціоналісти на чолі з Бела Куном допомагали більшовикам України боротися за торжество ленінської справи на Україні, визволення території республіки від іноземних загарбників. Вони збагатили свій політичний досвід різними формами революційної боротьби. Однією з них, зокрема, була агітаційна діяльність Б. Куна серед німецьких і австро-угорських військ, які окупували Україну. Завдяки допомозі з боку партійних і державних органів Радянської Росії, інтернаціоналісти, очолювані ним, провели значну роботу по пропаганді ленінських ідей серед своїх співвітчизників, які з тих чи інших причин залишилися на території УСРР. Про її важливість свідчить і те, що її стан розглядався на I і II з'їздах КП(б)У, на міських і губернських партійних конференціях, засіданнях Тимчасового робітничо-селянського уряду республіки.

Виступаючи на I з'їзді КП(б)У (липень 1918 р.), Б. Кун зосередив увагу на питанні про необхідність підготовки трудящих Австро-Угорщини та Німеччини до боротьби за перемогу соціалістичної революції².

Було видано угорською мовою й розповсюджено серед окупаційних військ ряд праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, а також статей і брошур Бела Куна, зокрема «Чого хочуть комуністи?», «Чия земля?» та «Що таке Радянська Республіка?» В них автор коротко виклав

¹ Пожа А., Милен Д. Венгерские интернационалисты в борьбе за победу Октября.— М., 1977, с. 149.

² Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5—12 июля 1918 года.— Харьков, 1923, с. 32.

історію більшовизму, тактику революційної боротьби, показав роль В. І. Леніна як творця держави нового типу.

Найважливішим завданням, з яким угорські інтернаціоналісти на чолі з Бела Куном успішно справилися, було створення марксистсько-ленінської партії нового типу. У першій половині листопада 1918 р. він разом із своїми соратниками прибув на батьківщину. На установчій конференції, яка відбулася в Будапешті 24 листопада, представники лівих соціал-демократів, революційних соціалістів та комуністів, що повернулися з Радянської Росії, стали ініціаторами створення Комуністичної партії Угорщини (КПУ). Уже на початку 1919 р. партія мала значний вплив на трудящі маси країни. Її чисельність досягла 40 тис. чол.³

21 березня проголошена Угорська Радянська Республіка (УРР). У країні почалися соціалістичні перетворення. Очоливши народний комісаріат іноземних справ, Бела Кун доклав багато зусиль для взаємодії революційних військ Угорщини, Росії та України⁴.

Для трудящих УСРР перемога угорського пролетаріату мала особливе значення: контрреволюційні сили в Галичині були оточені революційними арміями України та Угорщини. За постановою уряду УРР від 8 травня 1919 р., підписану Бела Куном, почалася мобілізація угорців, які перебували на території України, до лав Червоної Армії.

Протягом квітня активно розроблялися плани виходу революційних військ у район Карпат. Вони повинні були подати допомогу угорській революції. Для виконання цього завдання їх склад на Україні поповнився інтернаціоналістами різних національностей, здебільшого угорськими.

Антанта для того, щоб не допустити поширення соціалістичних революцій в Європі, 16 квітня почала воєнну інтервенцію проти Угорської Радянської Республіки: з півдня наступали війська боярської Румунії, з півночі — буржуазної Чехословаччини. 1—2 травня уряди Радянських Росії та України звернулися з вимогою до Румунії вивести свої армії з території Угорщини, Буковини й Бессарабії. Коли ж це було не виконано, збройні сили України розпочали бойові дії проти окупантів. Паралельно наступала угорська Червона Армія. Внаслідок цього румунські війська були змушені відступити. В травні успішно завершився і північний похід революційних частин УРР, якими керував штаб на чолі з Бела Куном, створений з числа керівників Комуністичної партії та членів уряду. Йому було надано всю повноту влади під час ведення військових дій.

Наприкінці травня 1919 р. становище Радянської країни ускладнилося: наступ Денікіна реально загрожував Донбасу. Просування Червоної Армії в напрямку Карпат стало неможливим. Уряд УСРР, виконуючи директиву ЦК РКП(б), яку підписав В. І. Ленін, кинув всі сили на захист Донбасу⁵. Інтернаціональні частини, сформовані для прориву в Угорщину, були використані для боротьби з внутрішньою контрреволюцією. З цим завданням вони успішно справилися.

Протягом червня — липня війська УРР вели важкі бої проти переважаючих сил противника, який повністю блокував країну. Бела Кун звернувся з проханням до В. І. Леніна допомогти нейтралізувати наступ військ боярської Румунії і тим самим блокувати водночас удари ворога з різних сторін. Але на той час це зробити, як зазначав В. І. Ленін, фізично було неможливо⁶. Сам Б. Кун додержувався ідентичної думки: «Військове становище Радянської Росії ще важче, ніж наше»⁷.

Після розгрому УРР він емігрував до Австрії, а в середині серпня 1920 р. переїхав до Радянської Росії, яка стала його другою бать-

³ Népszabadság, 1978, nov. 24, old. 6.

⁴ Bonkáló S. Az ukraián mozgalom története, 1917—1922.—Budapest, 1922, old. 165—166.

⁵ Історія Української РСР.— К., 1977, т. 5, с. 413.

⁶ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 51, с. 27.

⁷ Бела Кун о Венгерской Советской Республике.— М., 1966, с. 498.

ківщиною. Після нетривалого відпочинку Б. Кун був призначений членом Реввійськради Південного фронту. 4 жовтня він прибув до Харкова, де тоді було розміщено штаб фронту. Через кілька днів орган ВЦВК газета «Вісті» опублікувала його змістовну статтю про воєнне та міжнародне становище Радянської Росії. В ній йшлося про те, що «центральною проблемою трудящих мас Росії і України» є сприяння Червоній Армії у розгромі Врангеля, а «знищення його стане фінальним актом громадянської війни в Росії»⁸. Б. Куна тепло зустріли на Україні. «Цей товариш, — підкреслив Г. І. Петровський, — відчув на собі всю суворість і нещадність буржуазії. Він приєднався до партії комуністів і революційної боротьби Радянських України і Росії... Він був на волосину від смерті, а тепер... у рядах нашої Червоної Армії, у Реввійськраді Південного фронту, — разом з... доблесними... червоноармійцями захищає наші Радянські Україну і Росію»⁹.

16 жовтня, виступаючи на II Харківській губернській конференції КП(б)У, Бела Кун говорив про велике значення спільних дій російських, українських і угорських комуністів, які боролися за перемогу влади трудящих на Україні та в Угорщині. «Нам, товариші, вдалося заснувати радянську республіку в Угорщині, нам вдалося заснувати і радянську республіку на території України, — сказав він, — але Угорська Радянська республіка впала під ударами міжнародного імперіалізму...»¹⁰. Однак Бела Кун був оптимістом, вірив у торжество справи робітничого класу. Виступаючи через три дні на II Всеукраїнському з'їзді комітетів незаможних селян, він підкреслював: «Ми знаємо, що Радянська Угорщина впала, але ми знаємо також, що живі радянські республіки Росії і України, ці могутні фортеці... революції. Нема тепер таких сил, здатних задушити всесвітню революцію»¹¹.

У жовтні — листопаді 1920 р. Бела Кун доклав багато зусиль для оперативної підготовки військ Південного фронту до розгрому Врангеля. Майже цілодобово він перебував серед солдатських мас, підвищував їх бойовий і моральний дух.

Незважаючи на тяжкі погодні та географічні умови, як зазначив Б. Кун, Червона Армія в першій половині листопада, розгромивши Врангеля, зайняла «останнє сховище російської та іноземної контрреволюції в Росії — Крим»¹². 15 листопада ЦК РКП(б) затвердив його членом Кримського обкому партії. 16 листопада він був призначений головою Кримревкому. Протягом кількох днів на всій території півострова було введено твердий революційний порядок. Всю повноту влади зосередили в своїх руках революційні комітети. Незважаючи на те, що Бела Кун на посаді голови Кримревкому перебував менше місяця, він зарекомендував себе як здібний керівник. Він успішно вирішував усі питання, незалежно від того, чи стосувалися вони націоналізації промисловості, банків, чи розв'язання продовольчої проблеми, реорганізації роботи учбових закладів та культурно-освітніх установ, боротьби з контрреволюцією, порушеннями законності та правопорядку. У своїй статті «Хороші квартири — робітникам!» Б. Кун писав: «З встановленням Радянської влади робітничий клас стане господарем усього того, чим раніше володіла буржуазія... Ревком Криму вжив завчасних заходів для здійснення лозунгу: «хороші квартири — робітникам...»¹³.

Після повернення в середині грудня 1920 р. до Москви він взяв активну участь у роботі Комінтерну, Компартії Угорщини, зіграв важливу роль у її відродженні, підготовці командних кадрів з числа угорських

⁸ Вісті, Харків, 1920, 7 жовт.

⁹ Перший Всеукраїнський з'їзд комітетів незаможних селян.— Х., 1920, с. 5.

¹⁰ Коммунист, Харків, 1920, 19 октяб.

¹¹ Там же, 20 октяб.

¹² Гранчак І. М., Лебович М. Ф. Бела Кун — видаючийся діятель венгерського та міжнародного революційного руху. М., 1975, с. 112.

¹³ Красный Крым. Симферополь, 1920, 30 нояб.

інтернаціоналістів тощо. Він доклав чимало зусиль для пропаганди ідей марксизму-ленінізму, досвіду соціалістичного будівництва в СРСР за кордоном. Визнанням заслуг полум'яного революціонера стало нагородження його напередодні 10-ї річниці Жовтневої революції орденом Червоного Прапора.

Наприкінці 1928 — на початку 1929 рр. Бела Кун здійснив поїздку по великих промислових центрах України, відвідав Дніпропетровськ, Харків та ін. У своїх виступах перед трудящими цих міст він торкнувся важливих питань соціалістичного будівництва та міжнародного становища. Виступаючи 5 грудня на XIII Харківській окружній партійній конференції КП(б)У, він підкреслив: «Ми, угорські комуністи, вже неодноразово зустрічалися з українськими комуністами в спільній революційній справі. На жаль, нам не довелося зустрітися так, щоб більше не розлучатися тоді, коли угорська Червона армія і українська Червона армія прагнули об'єднатися на полях Західної України (мається на увазі весна — літо 1919 р. — М. Д.). Сподіваємося, що вдруге у нас це відбудеться краще»¹⁴.

6 грудня Бела Кун у своєму виступі на IV Всеукраїнському з'їзді профспілок наголосив, що одним із важливих завдань радянських профспілок повинна стати боротьба за подання моральної та матеріальної допомоги робітникам капіталістичних країн для їх перемоги над своїми гнобителями¹⁵.

Звертаючись того ж дня до аудиторії політемігрантів, які проживали у Харкові, угорський інтернаціоналіст підкреслював: «Ви тепер проживаєте в тій країні, де маєте змогу спостерігати і вивчати, як піднімається могутня соціалістична споруда. Політемігранти повинні вбирати в себе весь цей досвід, повинні твердо запам'ятовувати практику роботи, повинні пам'ятати, що все це їм надзвичайно знадобиться для майбутньої роботи у своїх країнах»¹⁶.

Бела Кун часто друкував свої статті з різних соціально-політичних проблем на сторінках газет, що виходили в Українській СРР. Особливий інтерес має його стаття «Комуністичний Інтернаціонал і Ленін», опублікована 3 березня 1929 р. в газеті «Комуніст» напередодні 10-річчя Комінтерну. В ній було висвітлено роль В. І. Леніна у створенні та діяльності Комінтерну та значення ленінської тактики компромісів. Б. Кун наголосив на необхідності використання комуністичними партіями цієї гнучкої тактики в умовах виникнення реальної загрози війни та наступу реакції.

Поряд з цим у першій половині 30-х років він недооцінював реальну загрозу фашизму і вважав, що в Угорщині склалися умови для безпосереднього повалення хортизму та встановлення диктатури пролетаріату. Це не відповідало дійсності. Крім того, між буржуазною демократією і фашизмом в Угорщині, на думку Бела Куна, не існувало якісних відмінностей. Тому він не бачив можливостей для зближення комуністів із соціал-демократами, іншими лівими силами країни для формування єдиного народного антифашистського фронту¹⁷.

VII конгрес Комінтерну розробив стратегію боротьби компартій за створення такого фронту проти фашизму та війни. Політика класових союзів, проголошена на цьому форумі, мала важливе значення як для міжнародного комуністичного руху в цілому, так і угорських комуністів зокрема.

Бела Кун, погодившись в цілому з рішеннями VII конгресу, все ж вважав за необхідне вести боротьбу за перемогу другої Угорської Радянської Республіки. Навіть тимчасовий відхід від цієї мети був, на

¹⁴ Коммунист, Харків, 1928, 6 дек.

¹⁵ Там же, 7 дек.

¹⁶ Харьков. пролетарий, 1928, 7 дек.

¹⁷ Boršányi G. Kun Béla.— Budapest, 1974, old. 115, 187, 197.

його думку, кроком назад у плані успадкування революційних традицій, попередніх завоювань трудящих країни¹⁸.

Бела Кун був представником того покоління революціонерів, які першими у своїй країні засвоїли ідеї марксизму-ленінізму, ленінську теорію соціалістичної революції й здійснили її на практиці в Угорщині у 1919 р. Будучи талановитим організатором і вихователем мас, теоретиком-марксистом, безмежно відданим ідеалам робітничого класу, здібним партійним публіцистом і оратором, він закономірно став керівником комуністів своєї країни, відомим діячем міжнародного комуністичного руху.

Бела Кун та його соратники-інтернаціоналісти — активні учасники боротьби за встановлення й зміцнення Радянської влади в Росії, на Україні та в Угорщині — зробили гідний внесок у зміцнення непорушної дружби трудящих своєї країни та Радянського Союзу.

М. С. ДЕРЖАЛЮК (Київ)

¹⁸ Гранчак П. М., Лебович М. Ф. Указ. соч., с. 142.

«Український історичний журнал» приймає рукописи в двох примірниках у такому обсязі: статті — до 1 авт. арк., повідомлення — 20 сторінок, замітки — 12—15, матеріали в розділ «Наш календар» — 8—10, рецензії — 6—7, хроніка та інформація — 2—3 сторінки машинопису.

Матеріали мають бути надруковані через два інтервали (включаючи науковий апарат).

Рецензії приймаються разом з рецензованою книгою.

НА ШЛЯХУ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ОДНОРІДНОСТІ

*Динамика соціально-класової
структури общества развитого
соціалізма. / Под общ. ред.,
проф. Н. И. Сазонова.*

Харьков : Вища школа, 1985.— 280 с.

На квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС, а згодом на нараді в Центральному Комітеті партії з питань науково-технічного прогресу, що відбулася у червні того ж року, партія розробила й обгрунтувала концепцію прискорення соціально-економічного розвитку країни, яка знайшла своє відображення у видатному документі сучасності — проекті нової редакції Програми КПРС. Здійснення лінії на прискорення соціально-економічного розвитку означає не просто підвищення темпів зростання народного господарства. «Мова йде, — відзначав М. С. Горбачов, — про нову якість зростання, перехід на інтенсивні рейки розвитку, швидке просування вперед на стратегічно важливих напрямках, структурну перебудову економіки, використання ефективних форм управління, організації і стимулювання праці, повніше розв'язання соціальних проблем»¹.

Для успішного виконання цих завдань необхідно глибоко й комплексно, на науковій основі осягнути сутність того, що вже зроблено за попередні роки соціалістичного будівництва. Серед найважливіших складових вже досягнутого знаходиться рівень розвитку (стан та динаміка) соціально-класової структури радянського суспільства, без з'ясування якого, як відзначав В. І. Ленін, неможливе ніяке просування вперед². На необхідність розробки питань соціально-класової структури поряд з іншими корінними проблемами прогресу країни Комуністична партія наголошує й сьогодні.

Останнім часом у радянській історіографії з'явилися чимало праць, присвячених як аналізу сучасного стану соціально-класової структури нашого суспільства, так і її розвитку на шляху до соціальної однорідності. Певна заслуга у цьому належить й представникам харківської школи дослідників цих питань. Переконливим свідченням цього є поява рецензованої праці, яку підготували вчені

Харкова у творчій співдружності з фахівцями Києва та Одеси*.

Порівнюючи її з відповідними попередніми виданнями, слід, насамперед, відзначити широке коло піднятих у ній питань. Дану працю, на наш погляд, скоріше можна було б вважати збірником статей ніж монографією, як її назвали автори та видавці. Зміст книги переконує, що всі її розділи підпорядковані одному — якомога ширше й глибше показати різноманітні процеси динаміки соціально-класової структури радянського суспільства, розкрити її діалектику як через призму тих процесів і тенденцій, що відбуваються у цій структурі, так і шляхом показу всього комплексу взаємозв'язків її елементів з іншими, у тому числі й визначальними, сферами життя суспільства.

Отже, розділи праці можна згрупувати за двома напрямками. В одних автори докладно досліджують проблеми становлення повної соціальної однорідності суспільства, показують основні тенденції й закономірності розвитку на сучасному етапі соціально-класової структури як цілісної системи, а також окремо аналізують її складові — робітничий клас, колгоспне селянство та інтелігенцію. Зокрема, розглядають закономірності їх розвитку та їх місце і роль в житті радянського суспільства.

Принципово важливим достоїнством рецензованої праці є те, що в ній автори прагнули глибоко й широко показати динамізм досліджуваного об'єкту, з'ясувати його загальні й специфічні особливості та закономірності. Найчастіше цей задум реалізується успішно. Цілком слушним, на нашу думку, є висновок про те, що важливою закономірністю динаміки соціальної структури соціалізму на сучасному етапі його розвитку є більш тісне переплетення всіх інтеграційних процесів, які характеризують соціальний прогрес суспільства в цілому. Це знаходить своє відображення у взаємодії економічної і соціальної інтеграції, що дедалі поглиблюється й розширюється, в одночасному подоланні більш широкого спектра соціальних відмінностей (с. 43). У праці обгрунтовано виділяється як самостійна закономірність досить стійка тенденція, яка полягає у тому, що поступове просування суспільства від соціалістичної соціальної однорідності до комуністичної об'єктивно супроводжується зміцненням єдності радянського народу. Остання ж виступає у

¹ Горбачов М. С. Корінне питання економічної політики партії.— К., 1985, с. 4.

² Див.: Ленін В. І. Про соціальну структуру влади, перспективи і ліквідацію.— Повне збір. творів, т. 20, с. 176.

* Авт. кол.: О. М. Васильєв, М. Т. Гостєв, О. М. Довбня, О. М. Куц, В. В. Лісничий, Б. Т. Личко, М. Ф. Ніколаєвський, О. М. Поступний, Б. К. Решетняк, М. І. Сазонов, В. О. Соболев, В. І. Чигрінов, В. М. Чугуєнко, Ю. І. Ширяєв.

вигляді соціально-політичної єдності, що втілена в союзі всіх класів і соціальних груп при провідній ролі робітничого класу; ідеологічної, в основі якої лежить ідеологія робітничого класу і політика Комуністичної партії; а також соціально-психологічної, що реалізується на рівні почуттів і настроїв, безумовно, пов'язаних із соціальною рівністю і нею детермінованими (с. 52).

На основі аналізу сучасного етапу удосконалення соціалізму, якому притаманною є гармонійність розвитку, в книзі аргументовано доводиться характерна особливість динаміки соціально-класової структури радянського суспільства, яка полягає у такому. Рух суспільства до більш високого рівня соціальної однорідності у сучасних умовах відбувається на основі соціальної відбудови інтенсивного типу, який характеризується послабленням принципу пріоритетності у розвитку суспільних груп, а також певним зрушенням пріоритетів у бік соціальних відмінностей, що виходять за межі відмінностей міжкласових (с. 55).

У розглядуваній групі розділів правильно йде мова про роль робітничого класу як головної продуктивної та провідної суспільно-політичної сили у побудові нового суспільства. Та автори мало що додали до вже розробленого до них, не зробили спроби на основі узагальнення наведеного матеріалу виявити глибинні тенденції тих процесів, які вони аналізували. Напевно, слід було чіткіше окреслити місце інтелігенції у розвитку суспільства. В одному місці вона, поряд з іншими спільностями, визнається як така, що відтворює життєву «тканину» для специфічних і часткових закономірностей розвитку системи (с. 101), в іншому говориться, що інтелігенція, поступаючись класам у обсязі впливу на структурні зміни у розвитку суспільства, справляє відчутний вплив на функціонування всіх фундаментальних суспільних механізмів (с. 102), і далі — інтелігенція — носій і основний виробник нематеріальних передумов, необхідних для функціонування й розвитку усього суспільства (с. 108).

У науковій літературі з проблем соціально-класової структури суспільства досить широко дебатється питання про співвідношення понять «соціальна група» та «соціальна верства». Одні автори вважають, що після ядра соціальної структури — «класу» за своїми масштабами йде «соціальна верства», інші — «соціальна група». Правомірно було б чекати, що в даній праці автори скажуть своє слово і в цьому питанні. Однак вони залишили його без відповіді. Більше того, використовують названі поняття не уніфіковано. Так, на с. 110 називають інтелігенцію соціальною групою, а на с. 150 — соціальною верствою.

Викликає певний сумнів правомірність виділення авторами етапів становлення суспільства повної соціальної однорідності. Безумовно, Велика Жовтнева соціалістична революція була першим етапом на цьому шляху. Вона ліквідувала ек-

сплуататорські класи й забезпечила можливість для формування принципово нової соціально-класової структури суспільства. Другим етапом, очевидно, слід вважати побудову соціалізму в основному, в результаті чого змінилася класова структура суспільства, зміцнилася дружба й братерське співробітництво між соціалістичними націями, утворилася соціально-політична й ідейна єдність народу. Вступ нашої країни в етап розвинутого соціалізму можна розглядати як наступний, — третій, а не другий, як це зазначено в праці (с. 39), етап формування соціально однорідного суспільства. Саме в цих умовах ступінь зближення дружніх класів та соціальних груп дав змогу поставити як практичне завдання утвердження в нашій країні суспільства без класів, що відбудеться в основному в історичних рамках першої, соціалістичної фази комуністичної формації³.

Інша група розділів присвячена, так би мовити, нетрадиційним для подібного роду праць темам. Це аналіз демографічних і територіальних аспектів соціальної структури суспільства, ролі й місця виробничого колективу у становленні соціальної однорідності, показ магістральних тенденцій у складному й взаємозв'язаному процесі подолання класових відмінностей та зближення націй, соціальних аспектів розвитку соціалістичного способу життя, розкриття ролі політичної надбудови в управлінні цим розвитком. Та усі ці розділи, як і критика вигадок сучасного антикомунізму з питань про сутність та перспективи соціально-класової структури соціалістичного суспільства, несуть у собі досить вагоме пізнавальне й практичне навантаження.

Наукова вагомість узагальнень та висновків, які містяться на сторінках праці, обумовлена також тим, що автори широко використали результати конкретно-соціологічних досліджень. Це дало можливість теоретичні матеріали більшості розділів органічно пов'язати з аналізом повнокровних процесів реального життя.

Щоправда, у книзі є положення, з якими повністю погодитися не можна. Іноді без обґрунтування висловлюються ті чи інші думки. Так, робиться заява, що найбільш правильно буде відносити таку суспільну групу, як пенсіонери, до тих класів і соціальних верств, до яких вони входили в період своєї активної трудової діяльності. А чому це буде правильно, не доводиться (с. 157). Навряд чи правильно писати про те, що в сучасних умовах вдосконалення соціалізму всі його сфери вже перебудовані на внутрішньо-властивих йому колективістських началах (с. 55). Тут точніше було б сказати — завершується перебудова. Автори вводять такий новий термін, як головна соціальна основа суспільства (с. 184), посилаючись при цьому на Конституцію СРСР,

³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). Проект. — К., 1985, с. 45.

хоч в ній такого формулювання нема. Там йдеться про соціальну основу (ст. 19).

Чимало суспільствознавців-харків'ян завжди прагнули до аналізу соціальних процесів, які відбуваються у цілому в країні. Це, звичайно, можна лише втати. Але, мабуть, не слід залишати поза дослідницькою увагою й того, чим живе республіка. Автори рецензованої праці, на жаль, мінімально використали матеріал, що стосується України, недостатньо зверталися до того, що вже зроблено їх попередниками у дослідженні питань соціально-класової структури суспільства. Навіть у списку літератури, який наводиться в кінці книги, чисельність праць авторів з УРСР, виданих, зокрема, у Києві, Харкові та інших містах республіки, зведена до мінімуму. Не привернув авторської уваги й «Український історичний журнал», на сторінках якого публікуються праці з питань соціально-класової структури суспільства. Мова вже не йде про багатотомну «Історію Української

РСР», в якій вперше у подібних виданнях розглянуто названі питання і яку теж обійшли своєю увагою автори.

Сказане вище, можливо, якоюсь мірою й обумовило фрагментарність в аналізі цілісної проблеми, що досліджувалася, а також наведення в різних розділах книги одних й тих же фактів, зокрема про зменшення чисельності інженерно-технічних працівників на підприємствах, які перейшли працювати за шокінським методом (с. 112 і 139).

Однак висловлені зауваження та побажання не знижують загальної позитивної оцінки праці. Авторам значною мірою вдалося досягти тієї мети, яку вони поставили перед собою. За продуманістю проблемно-тематичної структури, глибиною дослідження поставлених завдань, за націленістю на аналіз найбільш актуальних питань удосконалення соціалізму рецензована праця досить помітно виділяється на фоні літератури з даної проблеми.

Ю. О. КУРНОСОВ (Київ)

КОМУНІСТИ НА БАМІ

В. М. Федін.

Ведущая сила БАМа.

Партийное руководство строительством Байкало-Амурской магистрали.

Хабаровское книжное издательство, 1984.— 272 с.

Спорудження Байкало-Амурської залізничної магістралі — живе втілення братерської дружби та співробітництва народів нашої країни. Успішна реалізація цього гігантського за своїми масштабами проекту стала можливою в умовах високого ступеня розвитку єдиного загальносоюзного народногосподарського комплексу, дальшого зміцнення економічних взаємозв'язків радянських республік.

Про БАМ уже написано сотні книг, деякі з них — соціально-економічні та історичні за своїм характером. Однак питання про партійне керівництво величезною будовою ще й досі недостатньо висвітлене. Монографія В. М. Федіна — перше дослідження форм і методів діяльності парторганізацій на будівництві БАМу. Ця проблема цілком актуальна.

Автор використав різноманітні джерела — неопубліковані документи партархівів крайкомів і обкомів КПРС зони БАМу, Центрального архіву ВЛКСМ, матеріали поточних архівів партійних, профспілкових, комсомольських, господарських організацій, місцевих Рад, періодичну пресу тощо. Крім того, слід сказати про те, що В. М. Федін входить в число перших учасників будівництва магістралі. Особистий практичний досвід допоміг йому узагальнити фактичний матеріал, більш повно й глибоко розкрити розглянуту ним проблему.

В центрі дослідження — трудові колективи, їх формування, зростання, праця. Автор приділяє особливу увагу цим питанням тому, що бамівський досвід має важливе значення для розвитку єдиного загальносоюзного, народногосподарського комплексу, дальшого освоєння силами й засобами всіх радянських республік природних багатств східних районів. Він детально спинається на організаційно-партійній роботі, спрямованій на розгортання всенародного шефства над БАМом, аналізує різні форми поповнення рядів будівельників (відрядження висококваліфікованих спеціалістів і цілих підрозділів з інших підприємств і будов, неорганізований набір робочої сили, участь у роботі залізничних частин Радянської Армії тощо). В. М. Федін зробив обґрунтований висновок про те, що основним джерелом поповнення трудових колективів на БАМі є багатонаціональний робітничий клас — основна продуктивна сила суспільства. Натхненником і організатором масового патріотичного піднесення трудящих, зокрема молоді, стала Комуністична партія.

В. М. Федін підкреслює, що запорукою успішної праці будівельників БАМу стало всенародне шефство. Міста та залізничні станції магістралі було розподілено між трудівниками всіх союзних, багатих автономних республік, країв, областей і міст країни. Це допомогло своєчасно й на високому рівні забезпечити будову науковими й проектними розробками, могутньою сучасною технікою, кваліфікованими кадрами. За допомогою шефських будівельних загонів удалося прискорити спорудження станцій і пристанційних селищ по всій трасі.

Одним з першочергових завдань, як зазначено в монографії, було створення

партійних організацій в сотнях трудових колективів, що формувалися, поліпшення їх якісного складу, зміцнення партосередків на вирішальних ділянках роботи. Вони поповнилися досвідченими спеціалістами. Це дало можливість піднести роль парторганізацій як керівної сили, політичного ядра.

Швидке зростання лав будівельників за рахунок молоді, необхідність переміщення підрозділів на великі відстані, їх праця у надзвичайно суворих природних умовах вимагали вдосконалення форм і методів комсомольської роботи, партійного керівництва бамівськими комітетами ВЛКСМ. В. М. Федін відзначає, що з цією метою на БАМі було створено п'ять штабів ЦК ВЛКСМ, які працювали під постійним контролем парторганів.

Місцеві Ради народних депутатів відповідали за створення необхідних умов для праці та відпочинку трудящих. Партійні органи турбувалися про постійне поліпшення їх діяльності по організації системи торгівлі, громадського харчування, побуту та культурного обслуговування будівельників. Ради здійснювали також контроль за комплексною забудовою міст і селищ, розвитком їх комунального господарства, відповідним чином пристосованого до суворих кліматичних умов, охорони природи в зоні БАМу.

Широко висвітлено в монографії й питання про партійне керівництво діяльністю профспілкових організацій. Вони успішно вирішували проблеми організації та охорони праці, підвищення творчої ініціативи й трудової активності трудівників у боротьбі за виконання виробничих планів і соціалістичних зобов'язань, зміцнення виробничої дисципліни. В ході побудови магістралі, яка знаменувала собою важливу ланку в справі реалізації програми партії з комплексного розвитку східних районів країни, їх зусиллями було створено не тільки потужну індустріальну базу, а й велике сільськогосподарське виробництво.

Аналізуючи ідейно-політичну роботу парторганізацій в багатонаціональних колективах, автор підкреслює, що вона була спрямована на зміцнення ідейної переконаності бамівців, забезпечення постійного зростання їх кваліфікації, загальноосвітнього та культурного рівня.

Використавши різноманітний фактичний матеріал, автор висвітлив діяльність парторганів по підготовці й перепідготовці кадрів спеціалістів, розвитку творчої активності трудящих, масовому поширенню

починів «БАМу — комсомольську гарантію», «Я — господар будови», «Ми будемо БАМ — БАМ буде нас», «Я — господар тайги» та ін. Переконаливо показано інтернаціональний характер соціалістичного змагання, мета якого — прискорення темпів будівництва, підвищення якості робіт, залучення народних мас до управління виробництвом.

Автор робить закономірний висновок про те, що організаційна та політична діяльність парторганізацій БАМу дала змогу значно посилити трудову активність комуністів, усіх робітників. Вони прагнули не залишати без уваги жодної цінної ініціативи, оперативно поширювати передовий досвід, збільшувати кількість новаторів та передовиків виробництва.

Наведені в монографії матеріали свідчать про те, що будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі збагатило їх новим досвідом політичного керівництва. Він має винятково важливе значення для здійснення економічної стратегії партії, спрямованої на вдосконалення народного господарства та методів господарського управління. Повністю виправдала себе практика мобілізації економічних і трудових ресурсів радянських республік для розв'язання народногосподарських проблем загальносоюзного значення, однією з яких і було спорудження БАМу.

Не всі розглянуті В. М. Федіним проблеми проаналізовано з однаковою глибиною. Зокрема, більш детального розгляду заслуговує питання про участь трудящих союзних республік у будівництві БАМу як фактор зміцнення братньої дружби та співробітництва народів СРСР на сучасному етапі. Автору слід було б приділити більше уваги висвітленню роботи партійних і комсомольських організацій по підвищенню дієвості соціалістичного змагання на БАМі, особистого прикладу комуністів. На наш погляд, рецензована праця виграла б, якби в тексті більш чітко й рельєфно були показані основні етапи спорудження БАМу від самого початку й введення в дію окремих її діляниць до завершення будівництва притрасових селищ. В тексті зустрічаються логічні повтори. Однак у цілому монографія заслуговує високої оцінки. Вона є певним вкладом у розробку актуальної теми, яка має важливе практичне значення.

О. П. ДАНИЛЬЧЕНКО (Київ),
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (Київ)

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
СУЧАСНОГО СЕЛА**

П. П. Панченко.

*Развитие общественно-политической жизни
современного села УССР 1960—1984.*

Киев : Наук. думка, 1985.— 264 с.

Рецензована монографія присвячена проблемам розвитку суспільно-політичного життя сучасного села Радянської України. Вона є підсумком багаторічних досліджень автора із згаданої тематики.

Пристаючи до висвітлення теми, автор значну увагу приділяє питанням методології теорії досліджень суспільно-політичного життя. Дослідник ґрунтовно аналізує соціальні та економічні фактори його розвитку в сучасних умовах.

Значне місце в книзі відводиться висвітленню діяльності КПРС по розвитку політичної активності сільських трудівників. Це знаходить свій вияв у дальшому вдосконаленні організаторської й виховної роботи партійних організацій, підвищенні ефективності кадрової політики тощо. Невпинно зростали на селі ряди комуністів. Так, лише протягом 1966—1981 рр. чисельність сільських партійних організацій республіки збільшилася в 4,4 раза. У дослідженні правомірно підкреслено, що від успішної організаторської та політичної діяльності партійних організацій залежать морально-психологічний клімат у колективах колгоспів і радгоспів, рівень організованості й дисципліни сільських трудівників, їх трудові здобутки.

Протягом досліджуваного автором періоду відбувався об'єктивний процес дальшого неухильного піднесення соціалістичної демократії, зростала участь трудящих села в багатогранній діяльності Рад, профспілкових, комсомольських та інших масових громадських організацій. Діяльності сільрад сприяють величезні загони радянських активістів, усі трудящі. У досліджуваний період активізували роботу сільські професійні спілки, які в 1984 р. об'єднували близько 5,8 млн. чол. Активною силою в усіх сферах життя нинішнього села є також комсомольці. Всі ці громадські організації вирішують важливі соціальні проблеми, сприяють підвищенню трудової активності сільських трудівників, вдосконаленню соціалістичного змагання на селі.

У рецензованому дослідженні ґрунтовно показано соціальні зміни, які відбулися в сучасному селі у процесі дальшого розвитку суспільно-політичного життя.

На нинішньому етапі сільськогосподарська праця дедалі більше стає різновидом індустріальної, підвищується її ефективність. Значною мірою змінюється співвідношення розумової й фізичної праці, характер і умови виробництва. Нині на селі налічується близько 170 професій. У багатьох з них доля операцій розумової праці становить 60—80% виробничого часу. Підвищується майстерність керівництва сільськогосподарським виробництвом. У 1984 р. серед завідуючих фермами, відділками радгоспів, бригадирів 65% чол. були дипломованими спеціалістами, 86% голів колгоспів та директорів радгоспів мали вищу освіту.

В книзі на багатому фактичному матеріалі простежується дальше зміцнення союзу робітничого класу, колгоспного селянства й інтелігенції, поглиблення поділу праці та вдосконалення внутрішньокласової структури колгоспного селянства, показано соціально-культурні зміни на селі, зростання матеріального добробуту сільських трудівників.

Глибоко висвітлено у монографії підвищення політичної свідомості селян. Дослідник аналізує політично-масову роботу на селі, діяльність шкіл політичної й економічної освіти, політичних клубів, народних університетів, шкіл комуністичної праці, сільських загальноосвітніх шкіл, будинків культури і клубів, колективів художньої самодіяльності. При цьому розглядаються тенденції зближення суспільно-політичного життя міста та села.

В цілому рецензоване дослідження має велику наукову цінність. Дослідник уміло проаналізував досить значний період суспільно-політичного життя сільських трудівників республіки, розкрив важливі соціальні процеси, що відбуваються нині на селі.

У книзі є ряд недоліків. Вважаємо, що недостатньо висвітлено діяльність виробничих міжколгоспних кооперативних організацій на селі. Дослідник обійшов увагою також обласні й районні агропромислові об'єднання. В таблиці (с. 93) неточно подані процентні співвідношення чоловіків і жінок серед депутатів місцевих Рад УРСР у 1981 р. Однак рецензована монографія заслуговує загалом схвальної оцінки, оскільки сприяє дальшому науковому вивченню проблеми, подасть допомогу пропагандистам в роботі серед широких мас трудящих.

**М. В. БРИК (Львів),
В. І. МАСЛОВСЬКИЙ (Львів)**

ВАЖЛИВІ СКЛАДОВІ ІДЕОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ

Идеологическая работа: опыт, проблемы.

Київ : Політиздат України,
1984. — Вып. 4. — 362 с.;
1985. — Вып. 5. — 363 с.

В умовах розвинутого соціалізму, коли духовний, ідейно-політичний потенціал суспільства в значній мірі впливає на успіхи на всіх ділянках комуністичного творення, КПРС вбачає в ідеологічній роботі дієвий засіб виховання радянських людей і один із шляхів розв'язання важливих політичних, економічних і соціальних завдань. Про діяльність партійних організацій республіки по підвищенню ефективності і наступальності ідеологічної роботи, її вдосконаленню йдеться на сторінках рецензованих четвертого і п'ятого випусків збірника «Идеологическая работа: опыт, проблемы».

Актуальність висвітлення набутого партійними організаціями досвіду роботи посилюється особливостями періоду в житті партії — активною підготовкою до XXVII з'їзду КПРС, коли надзвичайно важливо визначити найдієвіші форми і методи виховного впливу на маси, реалістично оцінити досягнуті успіхи і виявити недоліки, накреслити нові, більш високі рубежі в комуністичному вихованні трудящих.

Авторський колектив збірників налічує 68 чоловік. Більшість із них — перші секретарі, секретарі, відповідальні працівники партійних комітетів, вчені, радянські, профспілкові і комсомольські працівники. На сторінках рецензованих праць значна увага приділяється як узагальненню досвіду ідейно-виховної роботи партійних організацій і комітетів України, так і її методологічним аспектам. Поряд із висвітленням шляхів підвищення ефективності та якості ідеологічної роботи парторганізацій більшості областей, республіканських профспілкової та комсомольської організацій, ряду міністерств і відомств, в полі зору авторів — організації і зміст виховної роботи міських і районних парторганізацій (вип. 4, с. 147—154, 247—254; вип. 5, с. 154—164, 307—315), трудових колективів (вип. 4, с. 68—84; вип. 5, с. 280—289, с. 299—306, 353—361).

В сучасних умовах перебудови ділянок і сфер ідеологічної роботи в певній мірі змінюється її методологічна спрямованість, що впливає з лєнінської настанови: «Не знімати теоретичні питання повинні ми, а підносити всю нашу партійну практику на височінь теоретичного висвітлення завдань робітничої партії»¹. Зважаючи на це, правомірно, що в четвертому випуску в світлі рішень червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС розглядаються питання суті, критеріїв і мети ідеологічної роботи, методологічні проблеми класифікації її форм і науково-методично-

го забезпечення, теоретичного осмислення ідеологічної практики, вказується на необхідність зосередження виховної роботи в трудовому колективі (с. 5—84).

При висвітленні шляхів підвищення ефективності ідеологічної роботи (с. 85—186) автори розглядають різнобічну діяльність партійних організацій по досягненню поставленої мети з врахуванням специфіки трудових колективів, можливостей і нагромадженого досвіду в ідейно-виховній роботі.

Значний інтерес привертають статті, вміщені в рубриці «Вдосконалення системи контрпропаганди — важливий напрям ідеологічної роботи партійних організацій» (с. 187—360). В них розглядаються питання вдосконалення системи контрпропаганди, обґрунтовуються завдання і шляхи її посилення. Серед них заслуговують на увагу статті Л. М. Кравчука про досвід організації контрпропаганди в республіці та А. М. Шлепакова про проблеми дослідницького пошуку і наукової оцінки в цій галузі. Більшість статей висвітлюють переваги соціалістичного способу життя, реальні досягнення соціалізму в нашій республіці. Такий підхід забезпечує головну умову досягнення ефективності системи контрпропаганди — посилення її наступальності в боротьбі з реакційною ідеологією імперіалізму, сприяє формуванню у радянських людей імунітету до будь-яких її проявів, вмінню з класових позицій оцінювати явища і процеси суспільного життя.

П'ятий випуск рецензованої праці відкриває стаття члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербницького «Вдосконалювати роботу з кадрами в світлі вимог партії» (с. 5—26), в якій наголошується на необхідності кадрового забезпечення вирішення нових відповідальних завдань, що стоять перед суспільством. Питання роботи з кадрами знаходяться в центрі уваги республіканської партійної організації. За час після XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України вони неодноразово розглядалися в Політбюро і Секретаріаті. З цих питань були обговорені звіти 4 обкомів партії, керівників 6 міністерств і відомств республіки (с. 8). У березні 1985 р. Пленум ЦК Компартії України обговорив питання «Про хід виконання рішень XXVI з'їзду партії з питань кадрової політики і завдання партійних організацій республіки по дальшому вдосконаленню роботи з кадрами», а пізніше обговорювали пленуми обкомів, міськкомів і райкомів партії (с. 7). Увага до роботи з кадрами в республіці дозволила полішити їх якісний склад, забезпечити раціональне поєднання досвідчених і молодих працівників, добивається необхідної їх стабільності. В. В. Щербницький вказав на недоліки в роботі окремих керівників, які продовжують працювати застарілими методами, причини, що призводять до цього.

В основі поліпшення всієї роботи з кадрами, відзначається в статті, повинно бути суворе дотримання лєнінських прин-

¹ Ленін В. І. V з'їзд РСДРП. 30 квітня — 19 травня (13 травня — 1 червня) 1907 р. — Повне збір. творів, т. 15, с. 300.

ципів добору, розстановки і виховання кадрів, а основним критерієм оцінки їх діяльності — здатність забезпечити безумовне виконання поставлених завдань. Тому неослабна увага партійних організацій і надалі надаватиметься політичному вихованню і ідейно-моральному загартуванню кадрів. У статті на конкретних прикладах (с. 20—22) показана така робота з кадрами в багатьох парторганізаціях республіки.

Неухильне дотримання ленінських принципів і норм партійного життя має вирішальне значення у виробленні системи роботи з кадрами. Про те, як здійснюються корінні положення марксистсько-ленінської теоретичної думки в практиці реального життя з врахуванням сучасних вимог йде мова в статтях перших секретарів Київського міського партії Ю. Н. Ельченка і Київського обкому партії В. М. Цибулька, секретаря Івано-Франківського обкому партії Є. А. Новицького, завідуючого сектором партійного будівництва Інституту історії партії при ЦК Компартії України В. Ф. Шевченка, завідуючого кафедрою партійного будівництва ВПІШ при ЦК Компартії України В. М. Орлова (с. 27—80).

Нині надзвичайно актуально, що в умовах соціалізму участь в ідеологічній, організаторській і політичній роботі партійного, державного, господарського керівника любого рангу — це не предмет його доброї волі, а необхідний компонент його службової діяльності. Ця думка основний лейтмотив усіх статей збірника. Підтвердження цього є те, що в республіці кожний четвертий керівник шкіл і семінарів партійного навчання очолює трудовий колектив (с. 47), в м. Києві з лекціями активно виступають тисячі керівників і спеціалістів народного господарства (с. 32).

Партійні комітети республіки перебувають в постійному творчому пошуку свого стилю роботи з кадрами. З цією метою створено базові парторганізації і трудові колективи, в яких нагромаджено багатий досвід роботи з кадрами, ведеться планомирна робота по його якнайширшому запозиченню, підвищується персональна відповідальність кадрів за проведення в життя політики партії, зростає роль критики і самокритики в їх вихованні.

В статтях в рубриці «Вдосконалення роботи з ідеологічними кадрами» (с. 81—240) аналізуються основні напрями роботи в партійних організаціях по підготовці широкого кола ідеологічних кадрів, їх вихованню, підвищенню теоретичної підготовки і методичної майстерності. Цікавий досвід такої роботи нагромаджений у Львівській, Дніпропетровській, Миколаївській, Донецькій та інших областях і узагальнений у статтях перших секретарів обкомів партії В. Ф. Добринка, В. Г. Бойка, Л. Г. Шараєва, В. П. Миронова. Із

врахуванням специфіки підготовки цих кадрів, необхідності їх спеціалізації розповідають про добір, розстановку і виховання журналістів, теле-радіожурналістів, агітаторів і політінформаторів М. І. Іванеско, М. Ф. Охмакевич, Н. І. Самілик та ін. В статтях М. Н. Всеволожського, В. К. Василенко йдеться про підготовку пропагандистів шкіл ідеологічного і партійно-господарського активу, постійнодіючих семінарів і базових шкіл, про підвищення їх методичної майстерності.

Рубрика «Ідеологічна робота — справа всієї партії, кожного комуніста» (с. 241—361) об'єднує статті, в яких розповідається про участь в ідейно-виховній роботі керівників і спеціалістів народного господарства, депутатів, профспілкових і комсомольських активістів, працівників культурно-освітніх закладів. При цьому розкриваються форми і методи їх ідейно-політичного, трудового, морального впливу на трудящих, досягнуті результати. Заслугує на увагу практика такої роботи в партійних організаціях Ворошиловградської, Полтавської, Черкаської та інших областей. Важливі питання підвищення ролі вчених-суспільствознавців у збагаченні змісту, форм і методів ідейно-виховної роботи порушені в статті директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України В. І. Юрчука.

Рецензовані збірники суттєво доповнюють і є логічним продовженням попередніх трьох випусків. Аналізуючи нагромаджений досвід ідеологічної роботи, автори не обходять гострих питань і невирішених проблем як в її організації, так і в змісті. В ряді статей визначаються проблеми, які на думку дослідників потребують дальшої наукової розробки, подаються практичні рекомендації відносно підвищення ефективності ідейно-виховної роботи партійних організацій. Вихід рецензованих збірників з інтересом зустрінутий вченими, практичними працівниками, ідеологічним активом, кого цікавлять питання комуністичного виховання трудящих.

Поряд з тим, хотілося б висловити ряд побажань. Не завжди упорядники збірників чітко витримали тематичну спрямованість розділів. В окремих випадках зміщені статті по змісту не відповідають назві розділів (вип. 4, с. 138—146), мають місце повторення як фактичного матеріалу, так і при цитуванні (вип. 4, с. 51 і 126; 64 і 264; 198 і 222; 11, 81 і 261; 141 і 167), неточні визначення (вип. 4, с. 27—28; вип. 5, с. 176—177). У наступних виданнях варто було б більше уваги приділити перенесенню центру виховної роботи в трудові колективи.

У цілому рецензовані збірники сприятимуть підвищенню ефективності і якості ідеологічної роботи.

Л. М. ГОРДІЄНКО (Київ),
Я. С. КУРКО (Чернівці)

**НИХТО НЕ ЗАБУТИЙ,
НИЩО НЕ ЗАБУТЕ**

В пам'яті народної.

Київ : Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1985.— 399 с.

Вчені нашої країни видали багато праць, присвячених історії Великої Вітчизняної війни. Однак інтерес науковців до її вивчення не зменшується. Ця тема невичерпна, як невичерпні джерела героїзму радянських людей у боротьбі за честь, свободу і незалежність соціалістичної Батьківщини. Особливо цей науковий фонд поповнився новими виданнями напередодні святкування 40-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. В них розповідається про мужність і стійкість воїнів Червоної Армії у грізні роки війни. Не перелічити їх героїчних подвигів, здійснених на полях боїв в ім'я свободи і щастя майбутніх поколінь.

Священні прізвища героїв, багато подій Великої Вітчизняної війни назавжди викарбовані у назвах міст і сіл, вулиць і площ, заводів і фабрик, колгоспів і радгоспів, шкіл та військових частин. На їх честь споруджені меморіальні комплекси, пам'ятники і пам'ятні знаки.

Героїзм трудящих СРСР у роки Великої Вітчизняної війни гідно увічнюють близько 40 тис. пам'ятників, встановлених у всіх містах і районах республіки. Вони служать благородній справі — патріотичному вихованню нинішніх поколінь на героїчних традиціях Комуністичної партії і радянського народу.

До 40-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. Головна редакція Української Радянської Енциклопедії і правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури випустили у світ книгу «В пам'яті народної» (автори-упорядники С. Д. Бердник, Ю. Б. Коляда, А. Л. Коміренко, О. І. Костюк, А. Ф. Миrowsький, А. А. Ситник, Н. Ш. Юнак). Це видання альбомного типу здійснене під загальною редакцією голови правління Республіканського товариства охорони пам'яток історії та культури, акад. АН УРСР П. Т. Тронька.

В зв'язку з обмеженням обсягом книга знайомить читачів лише з частиною пам'ятників, встановлених на території Української РСР, які увічнюють подвиги трудящих нашої країни, здійснені в кровопролитних боях проти фашистських загарбників.

Видання відкривається кольоровими фотографіями величних меморіалів, споруджених у містах-героях Москві, Ленінграді, Волгограді, Києві, Мінську, Одесі, Новоросійську, Севастополі, Керчі, Тулі, Бресті.

Чорно-білі фотографії й короткі описи пам'яток бойової слави радянського народу згруповані у 29 розділах, чотири з яких присвячені містам-героям України — Києву, Одесі, Севастополю, Керчі та 25 областям Української РСР відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу. Загалом у виданні вміщено 414 пам'ятників бойової слави радянського народу, споруджених на території республіки.

До кожного з них дається коротка анотація, в якій розповідається про подію чи подвиги військових частин, партизанських з'єднань, підпільних організацій, на честь яких їх споруджено. Заголовки містять точну назву пам'ятки, місця її встановлення, прізвище й ініціали авторів, матеріал, з якого споруджено пам'ятник, і дату його відкриття. У довідках про пам'ятки, присвячених окремим особам, наводяться короткі біографічні відомості про них. У кожному розділі вміщено списки частин і з'єднань Червоної Армії, удостоєних почесних найменувань за виявлений героїзм при визволенні ними населених пунктів України.

Написи на пам'ятниках та інших меморіалах даються російською мовою, незалежно від мови оригіналу (крім поетичних текстів).

У підготовці матеріалів для книги активну участь взяли всі області Української РСР, Київська і Севастопольська міські організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, їх численний актив, ветерани Великої Вітчизняної війни, співробітники Головної редакції УРЕ.

Книгу видано на високому поліграфічному і художньому рівні (макет і художнє оформлення О. І. Ячука, художній редактор М. М. Якущенко) у Головному підприємстві республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига».

На жаль, у виданні не вміщено жодного пам'ятника, присвяченого трудовому подвигу нашого народу в роки Великої Вітчизняної війни.

Слід зазначити, що тираж книги (10 тис. примірників) швидко розійшовся з полиць книгарень республіки. А це в свою чергу знижує можливість широкого використання цього видання тими, хто займається пропагандою Великого подвигу, здійсненого в ім'я миру і життя. Тому книгу, на нашу думку, слід перевидати. До того ж, напередодні 40-річчя Перемоги відкрито нові пам'ятники, і при її перевиданні вони знайдуть своє місце на сторінках альбому.

В. І. КЛОКОВ (Київ),
Ю. І. ЗІНЧЕНКО (Київ)

КНИГА ПРО УЖГОРОД

И. М. Гранчак, В. В. Палек.

Город над Ужем: Исторический очерк.
Ужгород: Карпати, 1984.—208 с.

В 1985 р. минуло 40 років з часу возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР, яке відкрило трудящим краю шлях до економічного і культурного розвитку. В зв'язку з цим привертає увагу друге доповнене й виправлене видання рецензованого дослідження І. М. Гранчака та В. В. Пальока, присвяченого історії обласного центру Закарпаття — Ужгорода. Необхідність перевидання книги зумовлюється тим, що за час, який минув після виходу у світ її першого видання, в житті міста відбулися значні соціально-економічні та культурні зрушення.

Здавна Ужгород був одним з важливих економічних, політичних і культурних центрів Закарпатської України. Народні маси міста, як і всього краю, протягом кількох століть боролися за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Україною і Росією. Їх споконвічна мрія здійснилася лише після визволення Закарпаття Червоною Армією.

Автори нарису послідовно висвітлюють історію Ужгорода від найдавніших часів до наших днів, зокрема глибоко розкривають соціально-економічний і політичний розвиток міста за доби феодалізму, а також показують його роль у зміцненні й розширенні економічних зв'язків Закарпаття з Україною та Росією.

Велику увагу в книзі приділено участі народних мас Ужгорода в класовій та національно-визвольній боротьбі, яку вони вели разом з населенням Угорщини (до її складу край входив ще з кінця XI ст.). Так, під час селянського повстання під керівництвом Дьердя Дожи (1514 р.) Ужгород разом з деякими іншими містами Закарпаття було оголошено бунтарським містом. У середині — другій половині XVII ст. край став одним з центрів руху опришків, які активізували свої дії під впливом визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. У 1678—1685 рр. населення міста активно підтримало антигабсбурзьке повстання на чолі з Імре Тексєм, яке охопило всю Північну Угорщину. Народні маси Закарпаття взяли активну участь у визвольній війні 1703—1711 рр., очолюваній Ференцем Ракоці II. Правитель Ужгорода М. Берчені став командуючим повстанської армії. Сам Ференц Ракоці II в 1707 р. жив в Ужгородському замку і вів тут переговори з представниками ряду країн, у тому числі Росії.

У монографії висвітлено боротьбу трудящих Ужгорода проти своїх гнобителів у період розкладу феодально-кріпосницьких відносин і зародження капіталізму, показано виникнення в краї страйкового руху і активну участь населення міста в буржуазно-демократичній революції 1848—1849 рр. в Угорщині.

Грунтовно аналізуючи питання розвитку культури в період феодалізму, автори пока-

зують, що поряд з прогресивними представниками літературних і наукових кіл Закарпаття, які виступали проти аутнородної політики іноземних поневолювачів, частина інтелігенції робила ставку на російський царизм, проповідувала ідеї реакційного слов'янофільства. Загалом же «культура Закарпаття (в тому числі Ужгорода) епохи феодалізму розвивалась як складова частина культури Давньої Русі, а згодом — усієї України» (с. 48).

Аналізуючи економічний розвиток міста в період капіталізму, дослідники переконливо доводять, що і Австро-Угорська монархія, і буржуазія Чехословаччини, до якої Закарпаття було приєднане в 1919 р., проводили колоніальну політику. Внаслідок цього міське господарство Ужгорода (як і всього краю) розвивалося однобоко: певною мірою збільшилося лише виробництво будівельних матеріалів та продукції деревообробної промисловості. Значна питома вага в економіці міста належала кустарним промислам. Соціальна політика чеської буржуазії майже не відрізнялася від політики угорських капіталістів, а соціальний гніт посилювався внаслідок політичного безправ'я корінного населення.

Автори нариса правильно зазначають, що в дожовтневий період «революційні події в Ужгороді стали складовою частиною класової боротьби трудящих Закарпаття, всієї Угорщини» (с. 57). Наростання революційного руху в краї в другій половині XIX ст. сприяли поширення ідей К. Маркса і Ф. Енгельса, події 1905—1907 рр. в Росії, про які повідомляла прогресивна угорська преса, діяльність більшовицької партії на чолі з В. І. Леніним.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, перша звітка про яку з'явилася в ужгородській ліберальній пресі вже 9 листопада 1917 р., і встановлення Радянської влади на Україні особливо посилює боротьба трудящих Ужгорода не тільки за соціальне, а й за національне визволення, за возз'єднання з українським та російським народами. Піднесення цієї боротьби, що досягла апогею після утворення Угорської Радянської Республіки і встановлення влади Рад на Закарпатті, також знайшло в нарисі належне висвітлення.

В книзі показано, що в Ужгороді вже в березні 1920 р., тобто за рік до створення Компартії Чехословаччини, було створено інтернаціональну за характером революційну міжнародну соціалістичну партію, яка згодом стала однією з бойових організацій КПЧ. Під керівництвом Комуністичної партії Чехословаччини трудящі Ужгорода в 20—30-х роках виступали проти експлуатації, політичної реакції, фашизму й війни, робили все можливе для зміцнення дружби з Радянським Союзом, возз'єднання краю з Радянською Україною. Боротьба широких народних мас, підкреслюють автори, не вщухала навіть у 1938—1944 рр., коли Закарпаття було окуповане фашистськими загарбниками.

Національне і соціальне гноблення населення краю негативно позначилося і на розвитку культури, що особливо чітко простежується на прикладі Ужгорода. Авторів

слушно вказують, що як угорські, так і чеські окупанти проводили політику денационалізації українського населення, зокрема чинили різні перешкоди на шляху здобуття трудящими освіти. Незважаючи на терор і утиски, ряд діячів культури Ужгорода внесли певний вклад у розвиток літератури і мистецтва, сприяли розширенню зв'язків з своїми російськими та українськими колегами.

Майже половина рецензованої книги присвячена висвітленню соціально-економічних, політичних і культурних перетворень, здійснених у місті за останні 40 років. Вони переконливо підтверджують той факт, що в братній сім'ї народів Радянського Союзу трудящі Закарпаття досягли великих успіхів у всіх галузях народного господарства.

В монографії розповідається про визволення міста від фашистських поневолювачів у жовтні 1944 р. і показано прагнення його населення возз'єднатися з своїми єдинокровними братами. Авторі цілком правильно зазначають, що в авангарді цього руху йшли робітники Ужгорода, які 12 листопада 1944 р. звернулися до уряду СРСР з проханням про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Їх мрія здійснилася 29 червня 1945 р.

Велику увагу в нарисі приділено показу економічного розвитку міста в роки Радянської влади. На численних конкретних фактах переконливо розповідається про те, що Ужгород, де в період капіталізму переважала кустарна промисловість, завдяки піклуванню КГРС і Радянського уряду, братній допомозі радянських республік перетворився на один з індустріальних центрів Радянської України. Зокрема, продукція його промислових підприємств користується великим попитом не лише в нашій країні, а й за кордоном.

Читачі дізнаються і про зміни, що сталися в соціальному обличчі міста — розвиток мережі охорони здоров'я, торгівлі, масове житлове будівництво, організацію служби побуту тощо.

Торкаючись питання про розвиток культури після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, І. М. Гранчак та В. В. Пальок справедливо зазначають, що «за ро-

ки Радянської влади в краї та його обласному центрі відбулася справжня культурна революція як невід'ємна складова частина загального процесу революційних перетворень» (с. 170). Дійсно, вже в перші роки Радянської влади в Ужгороді було створено широку мережу загальноосвітніх шкіл і профтехучилищ, у 1945 р. відкрито університет — перший в історії міста вуз. Нині його випускники успішно працюють в багатьох академічних інститутах і вузах країни. Широко відомі твори ужгородських письменників, загальне визнання здобула закарпатська школа живопису, більшість представників якої живуть і працюють в Ужгороді. Діячі культури міста вносять гідний вклад у комуністичне виховання трудящих. «Великі перетворення в економіці і культурі Ужгорода, — підкреслюють автори нариса, — переконливо свідчать про те, що тільки в братній сім'ї народів СРСР стало можливим відродження знедоленого в минулому краю, тільки радянський лад приніс справжній розквіт культури трудящих усіх національностей» (с. 207).

Рецензована книга не позбавлена певних недоліків. Не можна, наприклад, погодитися з деякими твердженнями її авторів щодо періодизації соціалістичного будівництва. Так, на с. 120 читаємо: одразу після визволення трудящі Закарпаття розпочали «будівництво розвинутого соціалістичного суспільства». Вимагає, на наш погляд, уточнення і висновок про те, що «на рубежі 60-х років радянський народ вступив у нову фазу розвитку, в фазу створення матеріально-технічної бази комунізму» (с. 129). Підсумки соціалістичного будівництва доцільно було б проілюструвати на конкретному статистичному матеріалі. Необхідно також уточнити прізвище виходця із Закарпаття, першого ректора Петербурзького університету, якого на с. 40 названо Балудянським, а в підписах під ілюстраціями — Болудянським.

Ці зауваження, однак, не знижують загально позитивної оцінки рецензованої праці, яка є вагомим вкладом в історичне краєзнавство.

Б. І. ЛУКАЧ (Київ),
О. А. ПАРАСУЛЬКО (Київ)

КУРСОМ АГРЕСІЇ ТА ЗРАДИ

Камінський Є. Є.

Український буржуазний націоналізм
в психологічній війні
американського імперіалізму.

К., Наукова думка, 1983. — 137 с.

У другій половині 70-х — на початку 80-х років американський імперіалізм розгорнув масштабну психологічну війну проти СРСР та інших соціалістичних країн. Адміністрація США дедалі активніше залучає до участі в антирадянських підривних діях різ-

ні реакційні, в тому числі й українські буржуазно-націоналістичні угруповання.

Саме про це і йдеться в монографії Є. Є. Камінського. Цілком виправдані хронологічні рамки дослідження, оскільки останнім часом організації буржуазних націоналістів найбільш активно використовуються в злочинних акціях американського імперіалізму. Про це свідчать численні «обговорення» неіснуючого «українського питання» в конгресі, держдепартаменті за участю буржуазних націоналістів. Високопоставлені представники двох останніх адміністрацій (зокрема З. Бжезінський, Н. Рокфеллер, О. Хейг, а також віце-президент США Дж.

Буш та інші) брали й беруть безпосередню участь у їх зборищах з нагоди так званих «ювілеїв» Центральної ради, «тижня поневолених націй» тощо.

Безпрецедентним фактом в історії міжнародних відносин є те, що офіційні власті США не перешкоджали націоналістичним та іншим терористичним угрупованням організувати біля радянських представництв при ООН войовничі хуліганські збійовища, а також напади на приміщення Аерофлоту, провокації проти радянських туристів і осіб, які перебувають в США у відраджених.

Автор підкреслює, що у Сполучених Штатах робляться спроби «обіліти» злочинне минуле буржуазних націоналістів, їх ганебну роль прислужників фашизму в роки другої світової війни. Цілком слушно Є. Є. Камінський викриває зрадинське минуле верховодів ОУН Я. Стецька, Л. Добрянського, І. Базарка та інших, розповідає про їх покровителів з держдепартаменту, ідеологічних та розвідцентрів США.

В праці використано широке й різноманітне коло джерел, зокрема книги провідних радянських учених. Критично проаналізовано публікації зарубіжних авторів, переважно буржуазних і буржуазно-націоналістичних. До наукового обігу введено ряд маловідомих матеріалів.

Автор пише про те, що існує дві тенденції в діяльності націоналістичних маріонеток, спрямованій проти розрядки напруженості у світі. Перша з них, за словами дослідника, характерна для виступів українських буржуазних націоналістів напередодні наради в Хельсінкі, і згодом під час підготовки зустрічей в Белграді та Мадриді. Основний зміст цих виступів — спроби очорнити саму ідею переговорів, перешкодити досягненню домовленостей (с. 35). Коли ж «яструбам» не вдалось зірвати нараду в Хельсінкі й наступні зустрічі у Белграді і Мадриді або перетворити їх в арену конфронтації, то почала проявлятися друга тенденція. Її сутність полягала у спробах приховати від широкої громадськості зміст хельсінкських домовленостей. Націоналісти підхопили й широко використали у своїх пропагандистських цілях лозунг правоекстремістських кіл США про те, що розрядка «це вулиця з одностороннім рухом» і від неї нібито виграє лише Радянський Союз, Захід же «втратить» багато що від «детанту» і тому, мовляв, необхідно повернутися до політики «холодної війни» як «більш вигідного міжнародного становища» (с. 36). Саме з цих позицій націоналістичні верхо-

води прокоментували слова колишнього держсекретаря США О. Хейга про те, що «існують речі, важливіші за мир».

В окремому розділі монографії аналізуються основні напрями підривної діяльності, а також кадровий склад «українських редакцій» радіостанції «Голос Америки» і «Свобода» — заплених антирадянщиків.

Відзначаючи належний науковий рівень рецензованої праці, не можна не сказати й про недоліки, які зустрічаються в ній.

По-перше, автор чимало місця приділяє історичним екскурсам, розповідаючи про злочинну антирадянську діяльність ОУН у США в передвоєнний період та перші післявоєнні роки.

По-друге, він часом захоплюється описовістю, деталізує окремі моменти, які не мають потреби в цьому. Чи доцільно зокрема було давати таку докладну характеристику окремим націоналістичним лідерам.

По-третє, не можна, на наш погляд, погодитися з його твердженням про те, що «український буржуазний націоналізм ... є суто маріонетковим явищем» (с. 18). Він уже давно став еміграційним явищем і має у США свої соціальні корені. За підрахунками Р. Г. Симоненка, у Сполучених Штатах налічується понад 10 тис. бізнесменів українського походження. Переважно це дрібні комерсанти. Вони є основним носієм ідей буржуазного націоналізму¹. Як справедливо зазначає В. П. Чердинченко, «масову базу» для останнього створює дрібний буржуа-емігрант². На жаль, ці питання не дістали свого відображення на сторінках рецензованої книги. Є в ній і редакційні огріхи. Так, допущено помилку при цитуванні матеріалів Всесоюзного семінару-наради ідеологічних працівників³.

Однак висловлені нами зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку монографії Є. Є. Камінського. Вона розрахована на ідеологічних працівників, пропагандистів, усіх тих, хто цікавиться питаннями ідеологічної боротьби на сучасному етапі.

В. Г. ЩЕРБАК (Київ)

¹ Див.: Симоненко Р. Г. На утриманні реакції. — К., 1977, с. 76—77.

² Чердинченко В. П. Анатомія предательства. — Киев, 1983, с. 231.

³ Див.: За высокое качество и действительность идеологической работы: Материалы Всесоюзного семинара-совещания идеологических работников. 20—23 апреля 1981 г. Москва. — М., 1982, с. 373.

ОСНОВНІ МАТЕРІАЛИ РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ МІЖВІДОМЧИХ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ТА ЖУРНАЛІВ ІСТОРИЧНОГО ПРОФІЛЮ (1985 р.)

Научные труды по истории КПСС: Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 133. Критика буржуазных фальсификаций возрастания руководящей

роли партии в коммунистическом строительстве. Киев. Савельев В. Л. Актуальные вопросы критики буржуазных фальсификаций руководящей роли КПСС в развитии социалистического общества; Шаповал Ю. И. Возрастание руководящей роли Коммунистической партии в обществе зрелого социализма и буржуазная «советология»; Козлова И. М., Предборский В. В.

Несостоятельность современных оппортунистических фальсификаций авангардной роли марксистско-ленинской партии; Фарушкин М. Х. Критика буржуазных «технократических» интерпретаций руководящей роли КПСС в советском обществе; Черкашина Н. К., Нагорный Н. С. Против буржуазных фальсификаций возрастания руководящей роли КПСС в развитии экономики зрелого социализма; Пшеничнов В. А., Королев М. В. Несостоятельность буржуазных фальсификаций взаимоотношений КПСС и советского рабочего класса в условиях развитого социализма; Беренштейн Л. Е., Сыроватский С. А. Некоторые аспекты критики буржуазных фальсификаций партийного руководства развитием сельского хозяйства; Исакова Н. П., Михайловская Е. П. Критика буржуазных фальсификаций деятельности партийных организаций по вовлечению труженников села в общественно-политическую жизнь; Калько П. Г., Ясыр Н. Д. Возрастание роли первичных партийных организаций в деятельности трудовых коллективов и вымыслы «советологов»; Тарасов К. П. Разоблачение западногерманских фальсификаторов партийного руководства Советами в условиях развитого социализма; Громова Л. П. Усиление руководящей роли КПСС в укреплении государственного единства Союза ССР в кривом зеркале западногерманской буржуазной историографии; Якупова Г. Н., Ткачук О. В. Критика буржуазных фальсификаций руководящей роли партии в осуществлении демократических прав и свобод в СССР; Швед В. А. О некоторых особенностях буржуазных фальсификаций деятельности партии по укреплению интернациональной сплоченности народов СССР; Миронова З. Н. Критика основных буржуазных концепций пропагандистской деятельности КПСС; Орлова Т. В. Несостоятельность современных англо-американских буржуазных фальсификаций деятельности КПСС по воспитанию нового человека; Юхименко П. И. Деятельность КПСС по воспитанию советских людей в духе политической бдительности и непримиримости к буржуазной идеологии; (На материалах парторганизаций межхозяйственных сельскохозяйственных предприятий Украины, 1976—1980 гг.); Гаевой Ю. И. Разоблачение идеологии и практики шпионизма — важное направление деятельности КПСС по воспитанию советских людей в духе пролетарского интернационализма и советского патриотизма; Олейниченко А. Н. К вопросу о критике современных буржуазных фальсификаций ленинских принципов формирования состава КПСС.

Научные труды по истории КПСС: Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 134. Ленинский план социалистической индустриализации и его дальнейшее развитие КПСС: (К 60-летию XIV съезда ВКП(б)). Киев. Пономаренко Г. Я., Бут А. Н., Носков В. А. Всемирно-историческое значение осуществления ленинского плана социалистической индустриализации СССР; Беспалов Н. Е. В. И. Ленин о руководящей роли Комму-

нистической партии в социалистической индустриализации Страны Советов; Зайцева Е. А., Соболевская Н. В. Ленинские идеи экономического сотрудничества советских народов в процессе строительства социализма; Чистяков В. С. Из опыта деятельности Компартии Украины по осуществлению ленинских идей повышения производительности труда в промышленности на современном этапе; Жеребченко И. П., Дорофеева Л. М. Деятельность КПСС и братских коммунистических и рабочих партий по дальнейшему развитию интернационального социалистического соревнования (1976 — 1983 гг.); Захарова Л. М., Попов Г. Д. Развитие Коммунистической партии ленинских идей использования передового опыта в хозяйственном строительстве в современных условиях; Титенко М. П., Титенко М. А. Претворение в жизнь ленинских идей подбора, постановки и воспитания народнохозяйственных кадров: (На материалах Компартии Украины, 1956—1961 гг.); Кривой И. А. Ведущая роль партийных организаций Украины в расширении подготовки инженерно-технических кадров (1959 — 1965 гг.); Кузьминец А. В., Корняк В. Б. Работа парторганизаций Донбасса о трудовом воспитании и профориентации школьников в годы девятой пятилетки; Орлянский С. Ф., Тимошенко И. И. Некоторые вопросы партийного руководства промышленным развитием Приднепровья (1926 — 1932 гг.); Колесник В. Ф., Новохатько Л. М. О партийном руководстве решением проблемы рабочих кадров в процессе формирования основ единого народнохозяйственного комплекса страны (1926 — 1932 гг.); Глазунова Н. И. Из опыта партийного руководства подготовкой квалифицированных рабочих в первые годы социалистической индустриализации; Зиза Н. К., Барбачева Л. В. Интернациональный характер деятельности ВКП(б) по обеспечению промышленности рабочими кадрами в период построения фундамента социализма (1926—1932 гг.); (На материалах Украинской ССР); Федорова Л. А. Партийное руководство деятельностью профсоюзов Донбасса по вовлечению рабочих в управление производством (1928 — 1932 гг.); Бойко Н. К. КП(б)У в начале социалистической индустриализации (численность, размещение, состав); Горбань Ю. А. Из опыта деятельности Компартии Украины по совершенствованию организации труда в промышленности в годы второй пятилетки; Гвоздырькова З. И., Хинданова А. Н. Некоторые аспекты деятельности парторганизаций Донбасса по интернациональному воспитанию трудящихся (1936—1937 гг.); Касперович Н. К. Основные направления партийного руководства ускорением научно-технического прогресса в тяжелой промышленности Донбасса (1938 — июнь 1941 гг.); Рыбалко В. А. Воплощение в жизнь ленинских идей развития тяжелой промышленности; Чарских Ю. И. Несостоятельность буржуазных фальсификаций роли советского рабочего класса в индустриализации СССР (1926—1937 гг.).

Вопросы истории СССР: Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 30. Харьков. Галаган В. Я. Дружба и взаимопомощь трудящихся УССР и других братских республик в годы Великой Отечественной войны: (По материалам документальных изданий союзных и автономных республик); Бачинский А. Д. Участие трудящихся в героической обороне Придунайских земель Украины в июне — июле 1941 г.; Лановик Б. Д. Борьба рабочих сахарной промышленности западных областей Советской Украины против фашистских захватчиков; Кучер В. И. Роль авиации в установлении связей советского тыла с подпольщиками и партизанами; Самойленко А. П. Помощь партизан и подпольщиков Красной Армии при освобождении Украины от немецко-фашистских захватчиков: (По материалам Харьковской, Полтавской и Кировоградской областей); Каиров С. Л. Интернациональная солидарность Красной Армии и Народно-Освободительной Армии Югославию в период Белградской операции (октябрь 1944 г.); Мельник Л. Г., Король В. Е. Братская помощь ученых советских республик в восстановлении народного хозяйства Украины (1943—1945); Латуш А. И. Всенародная помощь в восстановлении промышленности Приднепровья (1943—1945); Дундук Н. Ф. Участие местных Советов в восстановлении промышленности в южных областях Украины и в Крыму (1944 — 1945); Киричек Р. И. Деятельность комсомольских организаций освобожденных районов Украины и РСФСР по оказанию помощи фронту; Буцко О. В. Мемуары участников Великой Отечественной войны о выполнении Советским Союзом своего интернационального долга; Данилюк Д. Д. Советская историография партизанского движения в Закарпатье в годы Великой Отечественной войны; Калиниченко В. В. Формы крестьянского землепользования на Украине в доколхозный период (1917—1929); Гарчева Л. П. Деятельность Советов Крыма по улучшению благосостояния трудящихся в марте — апреле 1918 г.; Голтар А. В. К вопросу о количестве городов и городских Советов на Украине в 20-е годы; Литвинова В. П., Шейко В. Н. Инженерно-техническая интеллигенция Украинской ССР в начале реконструктивного периода; Плахотнюк С. Д. Роль культурно-просветительных учреждений в повышении идейно-политического и культурного уровня крестьянства УССР в годы первой пятилетки; Пикалова Т. И. Деятельность Компартии Украины по вовлечению трудящихся женщин в высшие учебные заведения в годы социалистического строительства; Бутенко В. И. Колхозное движение на Украине в период непосредственной подготовки массовой коллективизации (1928 — конец 1929); Зубалий А. Д. Сотрудничество и взаимопомощь советских республик в обеспечении предприятий промышленности и строительства рабочими кадрами (1926—1932); Колодяжная В. А. Деятельность партийных организаций Украины по воспитанию у рабочих хозяйского отношения к социалистической собственности в восьмой

пятилетке: (На материалах предприятий сельскохозяйственного машиностроения).

Вопросы новой и новейшей истории: Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 31. Киев. Мартыненко А. К. Великая Победа в кривом зеркале буржуазных фальсификаций; Кизиченко Д. А. Объединение наций в целях укрепления мира и международной безопасности: (К 40-летию образования Организации Объединенных Наций); Толстов С. В. Итоги второй мировой войны и развитие национальных движений в полиэтнических странах капитала; Каиров С. Л. Возникновение органов народной власти в Югославии в период востанания 1941 г.; Мартыненко Б. А. Военная политика Канады в период «битвы за Англию»; Гранчак М. И. Некоторые вопросы развития промышленности ЧССР в 70-е годы; Шумило В. П. Рост благосостояния трудящихся Словакии в годы первой пятилетки (1949—1953 гг.); Чистяков О. О. К вопросу о секуляризации общественной жизни в ряде восточноевропейских социалистических стран (конец 40-х — 50-е годы); Папенко Н. С. Дискриминация иностранных рабочих в ФРГ и позиция западногерманских коммунистов (50—70-е годы); Яровой В. И. К вопросу о некоторых тенденциях современного неофашистского движения в странах Западной Европы; Кумок М. В. Полтавская битва и роль России в европейской международной ситуации в оценке современников-англичан; Матевка Н. П. Некоторые вопросы экономического и научно-технического сотрудничества СССР и СФРЮ в советской и югославской историографии; Семенова Н. А. Историография ГДР о парламентской деятельности КПГ в годы Веймарской республики; Бураков Ю. В., Шарыпкин С. Я. Вопросы новой истории на страницах румынского журнала «Revista de istorie» (1971—1982 гг.); Шараевская Л. М. Современная англо-американская историография о влиянии фабианского общества на образование лейбористской партии и ее начальную политику; Вискварко С. А. О роли народных масс в Английской буржуазной революции XVII в.: (Проблемы становления советской историографии).

Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Республіканський міжвідомчий збірник. Вып. 11. Худяк Р. А. Охорона навколишнього середовища міста Києва в 70—80-х рр.; Кульчицький С. В. Розвиток соціалістичного сільського господарства УРСР в 1929—1938 рр.; Сеньків М. В. Підготовка кадрів механізаторів у сільському господарстві західних областей УРСР (1946—1951); Литвин М. Р. Картографування історії боротьби за владу Рад на західноукраїнських землях (1917 — 1920); Єресько В. І. Розповсюдження творів К. Маркса і Ф. Енгельса і перші соціал-демократичні організації на Україні; Степанович Є. П. Мережа учбових закладів України в другій половині XIX — початку XX ст. (початкові, середні та спеціальні); Лугова О. І., Маркова О. Є. Обґрунтування показників картографування розвитку капіталізму в сільському гос-

подарстві України в кінці XIX ст.; Лазанська Т. І. Торгово-промислова діяльність державних селян Лівобережної України в першій половині XIX ст.; Москвич Л. Г. Розповсюдження журналу «Современник» на Україні; Бутич М. І. До історії створення та діяльності генерал-губернаторств і військових губернаторств на Україні (кінець XVIII — початок XX ст.); Кіку І. О. Актіві книги як джерело для вивчення демографії Волині першої половини XVII ст.; Шевченко Ф. П. Шляхи сполучення України з Балканськими країнами в XVII—XVIII ст.; Крикун М. Г. Динаміка чисельності поселень Подільського воеводства в XVI—XVIII ст.; Боряк Г. В. Територія і залюдненість Брацлавщини в першій половині XVI ст. (до 1566 р.); Дзюба О. М. Культурні взаємини між українськими і білоруськими містами кінця XVI — початку XVII ст.; Ричка В. М. Територія Київської землі у другій половині XI — першій третині XII ст.; Корінний М. М. Торговельні шляхи Переяславської землі; Дашкевич Я. Р. Середньовічні карти України в дослідженнях кінця XVIII — початку XX ст.; Гірич І. Б., Люта Т. Ю. Картографічні джерела XVII—XX ст. про розвиток і забудову Печерська, що зберігаються в ЦДА УРСР.

Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн: Республіканський міжвідомчий збірник. Вип. 11. Павленко В. В. Розвиток аграрно-промислової кооперації в Народній Республіці Болгарії; Знаменська М. В. Роль Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби у зміцненні інтернаціонального співробітництва трудящих; Сосновенко С. В. Підривна діяльність імперіалізму проти Чехословаччини у 1968 р.; Павлюченко О. В. До проблеми російсько-сербських відносин на рубежі XIX—XX ст.; Дяченко А. Д. Єгипетська криза 1881—1882 рр. і Росія; Усенко П. Г. Нові матеріали про польських друзів Т. Г. Шевченка; Варварцев М. М. Римська республіка 1848—1849 рр. у висвітленні газети «Одеський вестник»; Майборода О. М. Критика сучасних буржуазних інтерпретацій взаємозв'язків Західної та Східної Європи доби феодалізму; Гломозда К. Ю. Американська буржуазна історична література про релігію та церкву в Давньоруській державі.

Архіви України № 1. X Міжнародний конгрес архівів; Нем'ятин В. М., Штиволока О. І. Огляд колекції мікрофотокопій документів німецько-фашистської окупаційної адміністрації і командування частин вермахту, що діяли на тимчасово захопленій гітлерівцями території України в період Великої Вітчизняної війни; Першина Т. С. Викриття у документальних публікаціях терору фашистських загарбників на тимчасово окупованій території УРСР в роки Великої Вітчизняної війни; Волковинський В. М. Діяльність М. В. Фрунзе на Україні: (До 100-річчя з дня народження); Цимбалістий В. Ф. Архівні документи про діяльність партійних організацій України по ідейно-політичному вихованню сільської молоді (1966—1975 рр.); Маков-

ська Н. В. Архівні джерела про відновлення системи охорони здоров'я УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.); Сендик З. О. Народа з відомствами у ЦДАМЛМ УРСР; Найденко П. П. Науково-теоретичний семінар в ЦДА УРСР у м. Києві; Бойцун Л. С., Халупа Н. О. Архівні установи — до 45-річчя возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною; Міськов О. В. Книжково-документальна виставка, присвячена 80-річчю з дня народження Миколи Бажана; Король Р. Й., Присяжнюк М. С. Конференції дослідників у державних архівах республіки; Діяльність науково-методичних рад ЦДА УРСР у 1984 р.; Шевченко Л. В. Третя республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства.

Архіви України, № 2. Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про стан і заходи по дальшому розвитку та вдосконаленню архівної справи в республіці»; Лозенко Л. І. Архівні установи Української РСР — до 40-річчя Великої Перемоги; Портнова Л. Ю. Кінолітоніс героїчного подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні; Нем'ятин В. М., Штиволока О. І. Нові документальні свідчення всенародного руху опору фашистським загарбникам; Горбул О. Д., Піддубний А. С. Вклад творчої інтелігенції Радянської України у перемогу над ворогом у Великій Вітчизняній війні; Барштейн Ю. А. Події Великої Вітчизняної війни у творах медальєрного мистецтва; Вітання ветеранам Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років; Волинець В. В. Днепр — река героїв. Свідчення всенародного подвигу; Лихолат А. В., Даниленко В. М. Центральний державствений архів Октябрської революції, вищих органів державственої влади и органів державственого управління Української ССР. Краткий справочник; Гордіга Г., Суховська З. М., Савчук В. П., Ковальова Е. П., Сайчук І. А. На честь 40-річчя Великої Перемоги.

Архіви України, № 3. Всесоюзна науково-практична конференція «Актуальні питання вдосконалення архівної справи в умовах розвинутого соціалістичного суспільства»; Народа, присвячена обговоренню завдань архівних установ по організації виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 30 січня 1985 р. № 41 «Про стан і заходи по дальшому розвитку та вдосконаленню архівної справи в республіці»; Шмельов В. Г. Документальні видання архівних установ Української РСР з історії Великої Вітчизняної війни; Наукова конференція, присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.; Слончак Н. М. Кінофотофонодокументи ЦДАКФФД про життєвий і творчий шлях О. Є. Корнійчука; Резникова В. В. Участь працівників Державного архіву Харківської області у підготовці до видання багатотомного Зводу пам'яток історії і культури народів СРСР по Українській РСР; Бадаєєв Л. П. Державні архіви держрайархів Хмельницької області; Анисимова С. О. Робота Євпаторійського держміскархіву Кримської об-

ласті з відомчими архівами; Пиріг О. А. Архівні джерела про партійне керівництво розвитком державної торгівлі Української РСР (1970—1975 рр.); Войцехівський Ю. В. Документи держархівів областей УРСР про підвищення кваліфікації та ідейно-виховну роботу серед учителів загальноосвітніх шкіл республіки у 60-х роках; Замлинський В. О., Сорока Ю. М. Джерельна база партійних архівів з історії відродження і діяльності преси західних областей УРСР у 1944—1945 рр.; Данилюк Ю. З. Документи фонду Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» як джерело досліджень з історичного краєзнавства; Овсієнко О. Ф. Документи ЦДА УРСР у м. Києві про революційну діяльність М. В. Криленка: (До 100-річчя з дня народження); Ткаленко І. В. Методи аналізу документів по виборах до Рад народних депутатів Української РСР; Мацюк О. Я., Шевчук Р. М. Нововиявлена печатка 1176 року у фондах ЦДА УРСР у м. Львові; Рибалко О. Л. Документальна виставка з історії ЦДАЖР УРСР; Положення про Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР; Кучер О. О. Е. П. Шаталіна. Історія громадянської війни та інтервенції на Україні в совєтських документальних публікаціях 20—30-х годов; Кравець М. М. А. В. Сапцевич. Методика історического дослідження; Велігодський В. М. Соціалістическое строительство на Черниговщине 1921—1941. Сборник документов и материалов; Кузьмінєць О. В. Київський університет: Документи и матеріали; Ходоровський М. Д., Слюсар С. А. Документально-книжкова виставка до 90-річчя з дня народження М. М. Тарновського.

Архіви України, № 4. Ваганов Ф. М.

Зростання суспільно-політичної ролі державних архівів в умовах розвинутого соціалізму; Прокопчук В. В. Республіканський організаційно-методичний кабінет по діловодству; Завдання архівних установ республіки по піднесенню наукового рівня документальних видань; Виставка документальних видань архівних установ УРСР, присвячена героїчному подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.; Лисняк Н. С. Документи ЦДАЖР УРСР про стахановський рух; Варава Т. В. Висвітлення трудового подвигу стахановців у документах ЦДАКФФД УРСР; Кузьменко М. М., Шевченко В. О. Документальні джерела про участь робітничої молоді Донбасу у стахановському русі (1935—1937 рр.); Усенко І. Б. Джерела з історії кодифікації радянського законодавства у фондах ЦДАЖР УРСР; Мосяков В. Я. Архівні джерела про культурно-освітню діяльність Рад Криму (1926—1937 рр.); Толстов В. О. Особовий фонд В. Л. Василевської у ЦДАМЛМ УРСР; Рибаків М. О. Маловідомі джерела з історії зростання території Києва у другій половині XIX — на початку XX ст.; Євенко Н. Р. Роменський завод «Поліграфмаш»; Кравцова Л. Г. Об'єднаний архів Кримської облпрофради; Соколов В. М. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1951—1958 годы; Кульчицький С. В. А. В. Сапцевич. Українська радянська історіографія. 1945—1982; Степанков В. С. Ю. А. Мыцык. Анализ источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648—1654 годов; Харченко О. Д. До ювілею В. Л. Василевської; Всесоюзна науково-методична нарада з проблем актової археографії.

Н. А. ДЕХТЯРЬОВА (Київ)

ВСЕСОЮЗНА КОНФЕРЕНЦІЯ ПРОБЛЕМНОЇ РАДИ «В. І. ЛЕНІН І МІСЦЕВІ ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ»

Вже два десятки років на базі Пермського державного університету ім. О. М. Горького працює Проблемна рада Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти РРФСР «В. І. Ленін і місцеві партійні організації». Неодноразово вона була ініціатором проведення всесоюзних наукових конференцій з питань вивчення безсмертної ленінської теоретичної спадщини.

У багатогранній роботі ради беруть активну участь і вчені Української РСР. Вони були серед учасників конференції, присвяченої 80-річчю першої російської революції. Вона відбулася 21—22 листопада 1985 р. у Пермі. Її організували проблемна рада, відділ історії Уральського наукового центру АН СРСР та Пермський держуніверситет. З доповідями та повідомленнями також виступили працівники науково-дослідних закладів та вузів Москви, Ленінграда, Пермі, Свердловська, Челябінська, Кірова, Куйбишєва, Саратова, Рязані, Иркутська, Оренбурга, Якутська.

На пленарному засіданні було заслухано доповіді зав. відділом історії Уральського наукового центру АН СРСР д-ра істор. наук, проф. О. В. Бакуніна «В. І. Ленін і більшовики Уралу в революції 1905—1907 рр.»; ст. наук. співроб. Інституту історії АН СРСР д-ра істор. наук Ю. І. Кірюнова «Кількісний аналіз даних про страйки у Росії в період революції 1905—1907 рр.»; ст. наук. співроб. Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС д-ра істор. наук Ю. О. Буранова «Соціально-економічна структура гірничозаводської

промисловості Уралу напередодні і в революції 1905—1907 рр.»; проф. Пермського університету д-ра істор. наук М. І. Черниша «Місто Перм і Мотовиліха напередодні і в період революції 1905—1907 рр.»; зав. кафедрою Уральського університету д-ра істор. наук М. М. Попова «Військові організації РСДРП на Уралі в 1905—1907 рр.»

Ще 44 доповіді і повідомлення було вголошено на засіданнях трьох секцій — з проблем соціально-економічного розвитку й класової структури; історії більшовицьких організацій; історіографії та джерелознавства. Серед доповідачів були й науковці Української РСР. Зав. відділом Інституту історії АН УРСР д-р істор. наук, проф. В. Г. Сарбей висвітлює тему «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» як історіографічна праця В. І. Леніна, доц. Одеського гідрометеорологічного інституту канд. істор. наук П. Ю. Лубаров — «Торгові робітники і службовці у революційному русі 1905 р.»

У доповідях та повідомленнях учасників конференції було розкрито цікаві сторінки історії революційної боротьби пролетарів Уралу й України, діяльності більшовицьких організацій цих двох регіонів нашої країни, відомих своїми славними героїчними традиціями. В прийнятих конференцією рекомендаціях знайшло відображення побажання зміцнювати творчі контакти істориків Уралу з їх колегами з усіх республік Радянського Союзу.

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

V МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС АРХЕОЛОГІВ-СЛАВІСТІВ

18—25 вересня 1985 р. в Києві відбувся V Міжнародний конгрес Міжнародної унії слов'янської археології (МУСА). Ця організація, створена у 1965 р., проводить свої конгреси раз у п'ять років (Варшава — 1965 р., Берлін — 1970 р., Братіслава — 1975 р., Софія — 1980 р.). Її мета — координація досліджень в галузі археології слов'ян. На конгрес виносяться найактуальніші проблеми, розв'язання яких вимагає спільних зусиль вчених багатьох країн.

Місцем роботи V конгресу МУСА обрано Київ — місто, що внесло величезний вклад в історичний розвиток слов'янства, один з головних осередків вивчення давньої слов'янської історії. Організаторами конгресу були Інститут історії АН СРСР та АН

УРСР — провідні наукові центри в галузі історії слов'янської матеріальної та духовної культури.

В роботі конгресу взяли участь 335 відомих вчених в галузі слов'янської археології з 13 країн (Бельгії, НРБ, НДР, Норвегії, ПНР, СРР, СРСР, УНР, ФРН, Фінляндії, ЧССР, Швеції, СФРЮ), з них 163 — представники зарубіжних наукових установ. Найбільші делегації прибули з НРБ, ПНР, ЧССР та НДР. На пленарних та секційних засіданнях були присутні близько 250 гостей конгресу — представники науки та громадськості республіки. Всього було зроблено та обговорено 270 доповідей та повідомлень.

Головною темою V конгресу МУСА було слов'янське середньовічне місто. Розгля-

далися також такі питання, як «Ранні слов'яни» та «Слов'янське село».

Відкриваючи роботу конгресу, президент МУСА академік Б. О. Рибаків підкреслив велике значення регулярного проведення подібних форумів слов'янських археологів, що сприятиме вирішенню багатьох актуальних наукових проблем. Учасників конгресу привітав віце-президент АН УРСР академік І. І. Лукишов.

На пленарних засіданнях були висвітлені найбільш актуальні питання соціально-економічного розвитку та духовної культури слов'ян епохи середньовіччя. У доповіді Б. О. Рибаків розкрито особливості світогляду міського населення Давньої Русі, що сформувався ще у дохристиянські часи. Доповідач проаналізував язичеську символіку, яка знайшла відображення у прикладному мистецтві X ст. і фольклорі. Аналогічних проблем торкнувся й академік В. Гензель (ПНР), який дослідив пережитки язичеського культуру на території Польщі.

Більшість доповідей були присвячені питанням генезису, розвитку та соціальної структури слов'янських середньовічних міст, а також їхньої ролі у формуванні слов'янської державності: «Початок міст на Русі» (В. В. Седов), «Давній Київ» (П. П. Толочко), «Новгород Великий: проблеми соціальної структури міста X—XI ст.» (В. Л. Янін, всі — СРСР), «Становлення та розвиток болгарського середньовічного міста» (Д. Ангелов, Д. Овчаров, А. Попов, НРБ), «Слов'янське місто Нітрава» (Б. Хроповський, ЧССР), «Роль прибережних торгових факторій VIII—X ст. у розвитку племенних, державних об'єднань та міст» (І. Геррманн, НДР), «Поселення (селіще, городище і городище-фортеця) на території Болгарії» (Ж. Вижарова, НРБ). Нові дані про розвиток давніх слов'ян наведено у доповіді В. Д. Барана (СРСР) «Ранньосередньовічні старожитності слов'ян Південно-Східної Європи (проблеми складання, періодизації та соціальної структури)».

Робота конгресу проводилась у 6 секціях, де було заслухано та обговорено 260 доповідей та повідомлень. На секції «Давні слов'яни» виступили 52 учасники. Особливу увагу привернули доповіді Л. Д. Поболя «Давня Русь та слов'яни», О. М. Трубачова «Мовознавство та етногенез слов'ян», І. П. Русанової «Компоненти пшеворської культури», Є. В. Максимова «Місце зарубицької культури в етногенезі слов'ян» (всі — СРСР), П. Доната (НДР) «Актуальні проблеми археології ранніх слов'ян між Ельбою та Одером», З. Кланіці (ЧССР) «Археологічні джерела з питань розвитку суспільної організації Великої Моравії», Я. Жака (ПНР) «Дунайські елемнти у матеріальній культурі слов'ян Одрн та Вісли у VI—XI ст.»

Чимало складних та дискусійних питань обговорювалося на секції «Походження та

сволюція ранньосередньовічного міста». Великий інтерес викликали доповіді А. М. Кирпичникова «Середньовічна Ладога» та Є. М. Носова «Новгород та Рюрікове городище в IX—X ст. (до питання про походження Новгороду)» (обидва — СРСР), Ж. Бланкоффа (Бельгія) «Західноєвропейські та давньоруські міста: зіставлення генезису та розвитку», М. Ріхтера (ЧССР) «Головні тенденції розвитку міст XII—XIII ст. в Чехії», К.-В. Штруве (ФРН) «Результати досліджень слов'янського князівського міста Старигарда-Ольденбурга».

В секції «Життя та побут середньовічного міста» розглядалися питання житлового будівництва, розвитку різних галузей ремесла (ковальського, ювелірного, костерізного, гончарного тощо), висвітлювалися місце городництва та скотарства у місті, різні аспекти антропологічного складу населення, військової справи, грошового обігу тощо. Відзначимо широке застосування багатьма доповідачами методів природничих наук.

На засіданнях секції «Середньовічне місто та його округа» найбільший інтерес викликали доповіді, присвячені населенню контактних зон: «Населення Середньої Македонії у ранньому середньовіччі» (Б. Бабич, СФРЮ), «Ранньосередньовічні поселення на узбережжі Південної Добруджі» (К. Ботов, НРБ), «Середньовічні поселення Лівобережжя дельти Дунаю» (А. Т. Сміленко та А. О. Козловський, СРСР). На секції «Міста, їхні культурні та торговельні зв'язки» розповідалися, зокрема, про новітні дослідження Москви, Берестя, Старої Рязані, Червеня. Значний інтерес викликали доповіді Т. М. Джексона «Давньоруські міста у давньоскандинавській писемності» та А. Л. Ястребицької «Розвиток міст у середньовічній Європі і слов'янське місто по матеріалах зарубіжних досліджень» (всі — СРСР). Про вплив та взаємозв'язок Давньої Русі з іншими європейськими країнами йшлося у доповідях М. Комші (СРР), І. Янссона, В. Дучки (обидва — Швеція). Цікаві доповіді обговорювалися на секції «Архітектура, мистецтво, духовна культура».

21 та 22 вересня відбулися візні засідання у відомих давньоруських центрах Чернігові та Переяславі-Хмельницькому, де були заслухані доповіді першого секретаря Чернігівського обкому Компартії України Л. І. Палажченка про давню і сучасну історію Чернігівщини та академіка Б. О. Рибаків «Про 800-річчя «Слова о полку Ігоревім»».

Під час роботи конгресу відбулися засідання Постійної ради та Виконавчого комітету МУСА, на яких розглядався ряд організаційних питань. Наступний конгрес вирішено провести в Югославії.

Г. Ю. ІВАКІН (Київ),
О. П. МОЦЯ (Київ)

VI КОЛОКВІУМ З ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ПОБРАТИМСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

17 жовтня 1985 р. у м. Дрездені (НДР) відбувся VI-й науковий колоквиум на тему «Братерський союз НДР і СРСР. Традиції, напрями розвитку, перспективи». Його організатором був дослідний центр з проблеми «Історія соціалістичних інтернаціональних побратимських зв'язків», створений кілька років тому в Дрезденській педагогічній вищій школі ім. Карла Фрідріха Вільгельма Вандера.

В роботі колоквиуму взяли участь представники 12 округів Німецької Демократичної Республіки, викладачі, аспіранти, студенти Дрезденської педагогічної вищої школи, працівники органів народної освіти НДР, а також вчені з Радянського Союзу та ЧССР.

Колоквиум відкрив ректор Дрезденської педагогічної вищої школи проф. Р. Дау. Він розповів про роботу дослідного центру, який займається вивченням закономірностей міжнародних зв'язків, дружби і співробітництва між братніми соціалістичними країнами, сприяє узагальненню передового досвіду в цій справі.

Директор секції германістики, історії і мистецтва Дрезденської педагогічної вищої школи проф. К.-Х. Грефе ґрунтовно і всебічно висвітлив загальний процес вишклення, становлення і розвитку прямих зв'язків між окремими містами і округами Німецької Демократичної Республіки та містами, областями і республіками Радянського Союзу. Доповідач показав різноманітні зв'язки між партійними й державними органами, громадськими організаціями, широкими масами трудящих окремих регіонів НДР і СРСР, докладно охарактеризував форми і методи співробітництва, яке приносить взаємну користь обом країнам.

Були заслухані також доповіді проф. А. Андерле (м. Галле, НДР) — «Традиції німецько-радянської дружби. 1917 —

1945 рр.»; д-ра іст. наук І. М. Кулинич (м. Київ, УРСР) — «Співробітництво міст і областей Української РСР із своїми порідненими містами і округами в НДР у 60-і — 70-і роки»; д-ра Б. Гютерслоо (м. Дрезден, НДР) — «Співробітництво між підприємствами побратимів — округу Дрезден і Ленінградської області»; д-ра П. Штайнігера (м. Бернау, НДР) — «Проблеми впливу профспілкових зв'язків на встановлення прямих контактів між трудящими НДР і СРСР»; А. Кнот (м. Зуль, НДР) — «Побратимські зв'язки між округом Зуль і Калузькою областю в 1984—1985 рр.»; д-ра Й. Шмідта (м. Котбус, НДР) — «Провідна роль керівництва Соціалістичної єдиної партії Німеччини округу Котбус у встановленні прямих зв'язків з Липецьким обкомом партії»; д-ра І. Тума (м. Усті-над-Лабем, ЧССР) — «Розвиток прямих зв'язків між Північночеською областю і Владимирською областю»; д-ра М. Яна (м. Дрезден) — «Процес встановлення і розвитку прямих зв'язків між округами НДР і областями Чехословаччини в 50-і роки»; Р. Енгбертца (м. Дрезден) — «Проблеми прямих контактів округу Дрезден із своїми партнерами в СРСР, ПНР і ЧССР в галузі народної освіти»; д-ра С. Кох (м. Дрезден) — «Деякі аспекти впливу консервативної ідеології і політики США на критику соціалізму»; А. Йегер (м. Фракфурт-на-Одері, НДР) — «Дружні зв'язки між округом Фракфурт-на-Одері і Вітебською областю в 70-і роки».

У виступах учасників колоквиуму, під час дискусії з окремих доповідей було висловлено ряд рекомендацій, які сприятимуть активізації досліджень у галузі співробітництва окремих регіонів країн соціалістичної співдружності.

І. М. КУЛИНИЧ (Київ)

НАУКОВИЙ СИМПОЗИУМ «РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. І ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ»

30 жовтня — 2 листопада 1985 р. у Львові відбувся науковий симпозиум «Революційно-демократичний рух у країнах Східної Європи другої половини ХІХ ст. і його роль у розвитку інтернаціональних зв'язків». Його організували Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР, Інститут історії АН УРСР та Інститут суспільних наук АН УРСР. У роботі симпозиуму взяли участь понад 70 істориків, філософів, літературознавців і мистецтво-

знавців з Москви, Києва, Саратова, Калініна, Львова, Вінниці, Полтави, Ужгорода, Івано-Франківська і Дрогобича.

Симпозиум відкрив голова його оргкомітету, директор Інституту суспільних наук АН УРСР, канд. екон. наук М. В. Брик. Перед учасниками з доповідями, в яких розглядаються важливі методологічні принципи дослідження революційно-демократичних рухів, виступили д-р іст. наук В. А. Дьяков (Ін-т слов'янозн. і балканістики

АН СРСР) «Деякі теоретичні питання історії революційно-демократичних рухів», д-р філос. наук О. П. Веремеєва (Львів. ун-т) «Ленінські методологічні принципи дослідження революційно-демократичної ідеології та руху», д-р іст. наук В. Г. Сербей (Ін-т іст. АН УРСР) «Марксизм і українські революційні демократи другої половини XIX ст. (До постановки проблеми дальших досліджень)», канд. іст. наук А. М. Катренко (Київ. ун-т) «Революційно-демократичний рух на Україні у 80-і роки XIX ст. (Стан і завдання дослідження)» та ін.

Ряд доповідей було присвячено впливу утопічного й наукового соціалізму на становлення і розвиток революційно-демократичної ідеології. Про це, зокрема, йшлося в доповідях д-ра іст. наук П. С. Ткаченка (Москов. ун-т) «Революційні різночинці і західноєвропейський утопічний соціалізм», д-ра іст. наук Г. І. Марахова (ІПК при КДУ) «Пропаганда соціалістичних ідей на Україні у другій половині XIX ст.», канд. іст. наук Ф. І. Стеблія (Ін-т суспільних наук АН УРСР) «Поширення ідей революційної демократії й утопічного соціалізму на західноукраїнських землях напередодні та в період революції 1848—1849 рр.» та ін.

Значну увагу світогляду і діяльності революційних демократів, активних учасників визвольного руху в Росії й на Україні приділено в доповідях д-ра іст. наук Є. Л. Рудницької (Ін-т іст. СРСР АН СРСР) «Товариство Народного Визволення». До історії ідейного та організаційного оформлення російського бланкізму», д-ра іст. наук І. В. Пороха (Саратов. ун-т) «О. І. Герцен про соціалізм і революцію», канд. іст. наук А. К. Волощенко (Ін-т іст. АН УРСР) «Питання єдності інтернаціонального і національного у революційно-демократичному русі 60—70-х рр. XIX ст.», д-ра філос. наук А. І. Пашука (Львів. ун-т) «Проблеми історичного процесу в ідеології українських революційних демократів другої половини XIX ст.», д-ра іст. наук М. В. Демченка (Київ. ун-т) «Іван Франко — популяризатор марксизму» та ін.

Про видатних діячів болгарського, поль-

ського, сербського і чеського визвольного руху йшлося в доповідях д-ра іст. наук І. І. Лещиловської (Ін-т слов'янозн. і балканістики АН СРСР) «Внесок революційної демократії південних слов'ян у національний культурний процес», канд. іст. наук В. П. Чорнія (Львів. ун-т) «Роль революційної демократії у болгарському національно-визвольному русі 60—70-х років XIX ст.», кандидатів іст. наук К. П. Гогіної та Г. І. Єремеєвої (Ін-т слов'янозн. і балканістики АН СРСР) «Характер і особливості чеської радикальної демократії», І. М. Нефедова (Львів. музей іст. релігії та атеїзму) «Ю. Госляр у взаємозв'язках з європейським революційним рухом» та ін.

У доповідях д-ра іст. наук С. М. Фалькович (Ін-т слов'янозн. і балканістики АН СРСР) «Національне питання у російській та польській революційно-демократичній думці. Порівняльний аналіз», д-ра іст. наук В. Я. Гросула (Ін-т іст. СРСР АН СРСР) «Вплив російської революційної демократії на революційно-демократичний рух у балканських країнах», д-ра іст. наук М. М. Фрейденберга і Л. А. Котлярської (Калінін. педінститут) «П. А. Ровинський у російському революційно-демократичному русі й у культурному житті балканських народів», канд. іст. наук П. Г. Усенка (Ін-т іст. АН УРСР) «Ідейна єдність і співробітництво російських, українських та польських революційних демократів у 50—60-х роках XIX ст.» та інших було широко висвітлено міжнародне революційне співробітництво.

Помітне місце на симпозіумі приділялося літературній, книговидавничій, журналістській діяльності революційних демократів.

Оцінюючи результати вивчення радянськими вченими революційно-демократичного руху в країнах Східної Європи в другій половині XIX ст., учасники симпозіуму підкресливали, що є ще ряд недосліджених проблем, вивчення яких має велике значення для дальшого розвитку історичної науки.

О. А. ПОЛЯНСЬКИЙ (Львів),

П. Г. УСЕНКО (Київ)